

Nationaal Vrijheidsonderzoek 2025

Marije Oudejans (Centerdata)

Johan Siegert (Getoetst)

Joukje Swinkels (VU Amsterdam)

Sophie van den Bergh (Nationaal Comité 4 en 5 mei)

Matthijs Kuipers (Nationaal Comité 4 en 5 mei)

Fotografie : Joep van Aert, Anefo / Nationaal Archief, Martijn Beekman, Tom Hilleges, Ben Houdijk

INHOUDSOPGAVE

LEESWIJZER	3
SAMENVATTING	4
1. NATIONALE HERDENKING 4 MEI	13
2. BEVRIJDINGSDAG 5 MEI.....	24
3. DE TWEEDE WERELDOORLOG	34
4. BELEVING VAN VRIJHEID	45
5. VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID	57
6. DIEPTE-INTERVIEWS.....	84
7. ONDERZOEKSVANTWOORDING	99

LEESWIJZER

Dit rapport van het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2025 start op de volgende pagina met een samenvatting van de belangrijkste resultaten. De vragenlijst voor dit onderzoek is afgenomen in februari 2025 en gaat over de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag 2024.

In de eerste twee hoofdstukken staat beschreven hoe men de Nationale Herdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei van vorig jaar heeft beleefd, of men bij de dagen heeft stilgestaan en op welke wijze. Waar mogelijk worden resultaten vergeleken met die van de vorige metingen.

Naast de vaste vragen over de Nationale Herdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei worden elk jaar wisselende thema's belicht in het Nationaal Vrijheidsonderzoek. Dit jaar zijn we extra ingegaan op het thema 'De Tweede Wereldoorlog'. Vindt men dat er genoeg wordt stilgestaan bij de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog, of is men van mening dat er juist te veel aandacht voor is? Dit jaar is voor het eerst een specifieke doelgroep uit het complete LISS-panel geselecteerd aan wie een aantal vragen over de Tweede Wereldoorlog en de beleving van 4 mei zijn voorgelegd. Dit zijn mensen die eerder hebben aangegeven dat zijzelf of hun familieleden tijdens de Tweede Wereldoorlog werden vervolgd door de Duitse bezetter. Deze bevindingen staan beschreven in het derde hoofdstuk.

Hoofdstuk vier gaat over vrijheid. We gaan in dit hoofdstuk ook dieper in op de manier waarop men tegen de huidige oorlogen in Oekraïne en het Midden-Oosten aankijkt.

In het vijfde hoofdstuk worden de verschillen tussen groepen (leeftijd, herkomst en in sommige gevallen stedelijkheid) beschreven aan de hand van een selectie van de vragen uit het onderzoek van 2025.

Dit jaar zijn voor het eerst diepte-interviews afgenomen, met twaalf deelnemers. Deze interviews kwamen voort uit een aantal specifieke vragen: (hoe) hangen de beleving van vrijheid en zorgen over oorlog met elkaar samen? Deze resultaten zijn opgeschreven in hoofdstuk 6. Tot slot is er een onderzoeksverantwoording opgenomen met daarin een overzicht van de respons en de samenstelling van de steekproef. Hierin staan tevens meer details over de samenstelling van de groepen op het gebied van onder andere opleiding, leeftijd, herkomst en stedelijkheid.

INLEIDING

Ieder jaar voert het Nationaal Comité 4 en 5 mei een onderzoek uit naar het draagvlak voor de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag onder de Nederlandse bevolking.

Voor het onderzoek van 2025 is dieper ingegaan op de onderwerpen vrijheid en oorlog. Dit is gedaan in het vragenlijstonderzoek, maar ook door middel van verdiepende interviews met deelnemers over deze thema's. Hierbij werd ook gevraagd naar de invloed van ervaringen met en gedachten over vrijheid en oorlog op hoe mensen tegen de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag aankijken. Daarnaast is een aantal extra vragen voorgelegd aan een specifieke doelgroep: mensen die zelf te maken hebben gehad met vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog, of wier familie daarmee te maken heeft gehad.

DRAAGVLAK 4 EN 5 MEI

Het grootste deel van de deelnemers aan het Nationaal Vrijheidsonderzoek vindt de Nationale Herdenking op 4 mei belangrijk of heel belangrijk (80%). Mensen in stedelijke en niet-stedelijke gebieden vinden de herdenking op 4 mei even belangrijk. Bevrijdingsdag wordt als belangrijk of heel belangrijk gezien door bijna driekwart van de ondervraagden (73%). Ten opzichte van vorig jaar zien we dat het aandeel dat de Nationale Herdenking *heel belangrijk* vindt iets is gedaald: van 41% naar 38%. We zien een toename in de mate waarin men heeft stilgestaan bij de Nationale Herdenking: die werd vaker gevolgd via de media (van 68% naar 73%), men heeft vaker over de herdenking gesproken met anderen (van 46% naar 50%), en men heeft vaker de vlag halfstok gehangen (van 30% naar 33%). De twee minuten stilte werd door maar liefst 85% van de mensen in acht genomen. De redenen om stil te staan bij 4 mei zijn voornamelijk: om stil te staan bij het belang van vrijheid (95%), om stil te staan bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog (94%), uit dankbaarheid voor de mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de vrijheid hebben gevochten (93%), omdat de Tweede Wereldoorlog een belangrijk deel van ons verleden is (93%) en omdat we de Tweede Wereldoorlog niet moeten vergeten (93%). Motieven die zijn gerelateerd aan angst voor oorlog, zijn belangrijker geworden: 64% herdenkt uit angst dat zoiets als de Tweede Wereldoorlog weer kan gebeuren (tegenover 58% in 2024).

SAMENVATTING

In de diepte-interviews wordt 4 mei breed gedragen als belangrijk moment van bezinning. De herdenking wordt gezien als eerbetoon én als waarschuwing. Sommigen benoemen dat de actuele geopolitieke onrust de herdenking nu extra betekenisvol maakt. Ook het gevoel van verbondenheid tijdens 4 mei wordt in de interviews benoemd als waardevol. In het vragenlijstonderzoek komt eveneens naar voren dat de Nationale Herdenking een moment is waarop een meerderheid zich verbonden voelt met andere Nederlanders (64%).

Meer mensen dan vorig jaar hebben dit jaar iets gedaan met Bevrijdingsdag. De Bevrijdingsfestivals werden vaker bezocht (van 9% naar 13%), en ook werden de festivals meer gevolgd via de media (van 25% naar 29%). Er werd vaker deelgenomen aan lokale activiteiten (21%) dan in 2024 (16%).

Net als bij de Nationale Herdenking, zien we dat meer mensen dan in 2024 hebben aangegeven dat ze bij Bevrijdingsdag stilstonden vanwege de huidige oorlogen en de angst voor oorlog. Dit jaar gaf 55% aan stil te hebben gestaan bij Bevrijdingsdag, tegenover 52% in 2024. De angst dat er weer zoiets zou kunnen gebeuren als de Tweede Wereldoorlog, is een drijfveer om de vrijheid te vieren voor 66% van de mensen (tegenover 61% in 2024). De belangrijkste redenen (geselecteerd door ten minste 90% van de mensen die stilstaan bij 5 mei) blijven: stilstaan bij het belang van vrijheid (94%), dat het een belangrijk deel van ons verleden is (92%), uit dankbaarheid voor de mensen die voor onze vrijheid hebben gevochten (91%) en omdat we de oorlog niet moeten vergeten (90%).

Men vindt het belangrijk om de educatieve waarde van 5 mei te behouden (82%). Daarnaast hecht een meerderheid waarde aan het behouden van de gratis toegang tot Bevrijdingsfestivals (59%) en het jaarlijks ontsteken van het Bevrijdingsvuur (57%). Over ontmoetingsprogramma's met veteranen en statushouders (48% geeft aan: neutraal of niet belangrijk) en de rol van de Ambassadeurs van de Vrijheid (57% neutraal of niet belangrijk) zijn de meningen meer verdeeld; een relatief grote groep staat hier neutraal tegenover of ziet het belang ervan niet in. Als het om de toekomst van Bevrijdingsdag gaat, vindt 62% het belangrijk dat 5 mei een vrije dag wordt voor iedereen (10% vindt dit niet belangrijk, 28% staat er neutraal tegenover). Men is verdeeld over het idee om de naam van Bevrijdingsdag te wijzigen in Dag van de Vrijheid: 34% vindt dit een goed idee, 31% niet.

TWEEDE WERELDOORLOG

Bijna de helft van de mensen (49%) voelt zich verbonden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Dit is meer dan met de huidige oorlog in Oekraïne (31%) of de oorlog in het Midden-Oosten (19%). 46% vindt dat er meer aandacht moet zijn voor de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Voelt men een sterke verbintenis met de Tweede Wereldoorlog, dan vindt 66% dat er meer aandacht voor moet zijn.

Mensen zijn verdeeld over de vraag of de Holocaust en de huidige oorlog in het Midden-Oosten met elkaar in verband mogen worden gebracht: 40% vindt van niet, terwijl 18% vindt dat deze wel met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Een groot deel spreekt zich hier niet over uit: zij geven een neutraal antwoord (29%) of geven aan het niet te weten (13%). We zien dat naarmate men zich sterker verbonden voelt met de oorlog in het Midden-Oosten, men vaker vindt dat er wel een link mag worden gelegd tussen deze oorlog en de Holocaust. Van de mensen die zich sterk verbonden voelen met de oorlog in het Midden-Oosten, zegt maar liefst 49% dat de Holocaust en de oorlog in het Midden-Oosten wel met elkaar in verband mogen worden gebracht.

Net als in 2023 is twee derde van de mensen het ermee eens dat de Tweede Wereldoorlog van invloed is op de Nederlandse identiteit (66%). Wel zien we een verschuiving in de mate waarin men het eens is met deze stelling: in 2023 gaf 17% aan het er *helemaal* mee eens te zijn tegenover 11% in 2025.

Voor het eerst bij het Nationaal Vrijheidsonderzoek kreeg een specifieke doelgroep enkele vragen voorgelegd. Deze doelgroep bestaat uit mensen die aangeven dat zijzelf of hun familie tijdens de Tweede Wereldoorlog is vervolgd door de Duitse bezetter (vanwege hun Joods-zijn of om een andere reden). Veel mensen van wie de familie is vervolgd tijdens de Tweede Wereldoorlog, geven aan dat dit kwam door hun Joodse afkomst (40%) en/of door deelname aan het verzet (32%). Over deze vervolging wordt binnen families wisselend gesproken: 26% doet dit vaak, een derde af en toe, en 42% nauwelijks of nooit. 29% van de mensen uit deze onderzoeksgroep vindt dat de herdenking vooral is bedoeld voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, 27% vindt de herdenking voornamelijk bedoeld voor slachtoffers van alle oorlogen wereldwijd. 1 op de 10 mensen vindt de herdenking het belangrijkste voor Holocaustslachtoffers en hun nabestaanden. Ruim de helft van de groep staat ervoor open als slachtoffers van alle oorlogen worden herdacht, en een grote groep (30%) staat hier neutraal tegenover. Voor een derde van de mensen met een familiegeschiedenis van vervolging heeft het huidige conflict in het Midden-Oosten op een bepaalde manier invloed op hun manier van herdenken.

SAMENVATTING

Bijna 60% van de ondervraagden binnen deze specifieke doelgroep, vindt dat het verhaal van vervolgingslachtoffers goed wordt uitgelegd tijdens de herdenking, terwijl 32% dat niet zeker weet. Verbeterpunten die de ondervraagden aandragen zijn onder andere meer uitleg voor jongeren, professionele vertellers inzetten en explicieter materiaal tonen over de gruwelijkheden. Verdriet (66%) is de meest ervaren emotie tijdens de herdenking bij mensen met een familiegeschiedenis van vervolging, gevolgd door verbondenheid (58%) en dankbaarheid (54%).

Door de meeste deelnemers aan de diepte-interviews werd aangegeven dat 4 mei in hun beleving in de eerste plaats gaat om de herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

BELEVING VAN VRIJHEID EN ANGST VOOR OORLOG

Als een lijst met wereldproblemen wordt voorgelegd en mensen wordt gevraagd waar ze zich het meeste zorgen over maken, kiest men het vaakst voor het thema *oorlog* (55%). Op de tweede plek staat klimaatverandering (33%). Een kwart maakt zich zorgen over terrorisme. 1 op 5 mensen maakt zich zorgen over migratie (21%), de opkomst van AI en de invloed van big-tech bedrijven (20%) en nepnieuws (19%).

De ervaring van allerlei soorten vrijheden die we hebben voorgelegd is minder geworden. We constateren vooral sterke dalingen (van meer dan 10 procentpunten) in de mate waarin men vrijheid van meningsuiting, vrijheid van religie, en de aanwezigheid van democratie, stemrecht en gelijke rechten ervaart. Discriminatie, oorlog en aanslagen zijn daarnaast meer zichtbaar in de levens van mensen.

De deelnemers aan de diepte-interviews benoemen vrijheid als een groot goed. Vrijheid wordt vooral geassocieerd met kunnen doen wat je wilt doen, kunnen gaan en staan waar je wilt en jezelf kunnen zijn. Het verlies van vrijheden (bijvoorbeeld in het geval van medische beperkingen of tijdens beperkingen ingevoerd door de overheid ten tijde van de coronapandemie) kan snel leiden tot neerslachtige gevoelens.

In 2023 zagen we al een toename in de angst voor een oorlog waarbij Nederland betrokken zal raken (van 8% in 2021 naar 32%) en voor oorlog waarbij mensen betrokken raken waarmee men zich verbonden voelt (van 11% naar 33%). Nu, twee jaar later, zien we dat 50% het eens is met de uitspraak 'Ik ben bang dat in de komende vijf jaar een oorlog uitbreekt waarbij Nederland betrokken raakt'. Een bijna even groot deel is bang voor oorlog waarbij mensen betrokken raken waarmee ze zich verbonden voelen (45%).

De diepte-interviews laten zien dat de mate waarin mensen zich zorgen maken sterk kan verschillen. Sommige mensen hebben geen zorgen, anderen vinden de huidige situatie in de wereld zorgelijk of trekken zich persoonlijk het leed van mensen in oorlogsgebied aan. Als het gaat om de betrokkenheid van Nederland, dan worden vooral de zorgen over de toekomst van jongeren vaak geuit. De zorgen die mensen ervaren zijn toegenomen, maar hebben bij vrijwel niemand invloed op het eigen dagelijks leven. De verhalen van oorlogsslachtoffers (familie of vluchtelingen) maken wel diepe indruk.

De diepte-interviews geven inzichten in hoe Nederlanders vrijheid ervaren en hoe zij omgaan met zorgen over oorlog en conflict. Ze definiëren vrijheid primair als 'kunnen doen wat je wilt', 'kunnen gaan en staan waar je wilt' en 'kunnen zijn wie je wilt zijn', naast randvoorwaarden zoals democratie, vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en geloofsvrijheid. De bevindingen tonen aan dat vrijheid als een groot maar kwetsbaar goed wordt beschouwd, en dat de huidige geopolitieke spanningen voor velen een aanleiding zijn om opnieuw na te denken over de betekenis van vrijheid.

OORLOG OEKRAÏNE EN MIDDEN-OOSTEN

Ongeveer 31% van de mensen voelt zich verbonden met de oorlog in Oekraïne. Een bijna even groot deel voelt zich niet verbonden met deze oorlog (29%). Iets minder dan de helft van de mensen (46%) vindt dat Nederland wapens moet blijven leveren aan Oekraïne. Deze mening hangt sterk samen met de mate van verbondenheid: 79% van de groep die zich verbonden voelt met deze oorlog is voor, tegenover 23% van de mensen die zich niet verbonden voelen.

Ten opzichte van Oekraïne, voelen minder mensen (19%) zich verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten. Een meerderheid (60%) vindt dat Nederland moet pleiten voor een staakt-het-vuren in Gaza. Dit aandeel wordt groter als mensen zich verbonden voelen met dit conflict: dan geeft 84% aan voor een staakt-het-vuren te zijn (tegenover 54% van de mensen die zich niet verbonden voelen met de oorlog in het Midden-Oosten).

VERBONDENHEID EN VERANTWOORDELIJKHEID

Ten opzichte van 2023, de laatste keer dat ernaar gevraagd is, vinden meer mensen dat ze iets moeten en kunnen bijdragen aan Nederland. Dit percentage is gestegen van 35% (2023) naar 41%. Ook vindt men vaker dan in 2023 dat men invloed kan uitoefenen in Nederland (van 17% in 2023 naar 20% in 2025). Iets minder dan de helft van de mensen voelt zich verantwoordelijk voor Nederland (45%), dit is meer dan in 2023 (40%).

Ook al is de verbondenheid die men over het algemeen voelt met andere Nederlanders niet toegenomen ten opzichte van andere jaren, op specifieke momenten geeft men wel vaker aan zich verbonden te voelen met anderen. Het moment waarop men zich het meest verbonden voelt met anderen is de Nationale Herdenking (64%). Daarna voelt men een verbintenis met anderen tijdens Bevrijdingsdag (56%), sportwedstrijden (53%), rampenherdenkingen (52%) en Koningsdag (50%). In 2025 werd voor het eerst gevraagd naar de verbondenheid met andere Nederlanders tijdens de nationale verkiezingen: 39% geeft aan zich op dat moment verbonden te voelen met anderen.

VERSCHILLEN NAAR HERKOMST EN LEEFTIJD: 4 EN 5 MEI

Mensen zonder migratieachtergrond (86%) hechten meer belang aan de Nationale Herdenking dan mensen met een Turkse/Marokkaanse achtergrond (33%) of mensen met een andere niet-westerse achtergrond (50%).¹ Verder zien we dat ouderen (55+) de herdenking over het algemeen belangrijker vinden dan jongere generaties. Vooral het percentage dat de herdenking *heel belangrijk* vindt, is hoger bij 55-plussers (44%-46%) dan bij jongere groepen (30%-34%).

Op 5 mei hangen vooral mensen vanaf 35 jaar de Nederlandse vlag uit (32% - 39%). Social media-activiteiten rond Bevrijdingsdag (zoals berichten liken of delen) wordt vooral gedaan door de groep 16-24-jarigen (33%). Bevrijdingsfestivals zijn het populairst onder diezelfde groep (34%), gevolgd door 25-44-jarigen (17%-19%). Bij oudere leeftijdsgroepen neemt de belangstelling af. Mensen met een migratieachtergrond nemen over het algemeen minder vaak deel aan Bevrijdingsdagactiviteiten dan mensen zonder migratieachtergrond.

¹ Onder 'andere niet-westerse achtergrond' wordt verstaan: een andere niet-westerse achtergrond dan Turkije, Marokko, Suriname of de (voormalige) Nederlandse Antillen. Onder 'andere westerse achtergrond' wordt verstaan: een andere westerse achtergrond dan Indonesië (dat volgens het CBS vanwege de historische banden met Nederland tot westers land wordt gerekend).

VERSCHILLEN NAAR HERKOMST EN LEEFTIJD: ZORGEN

Jongeren (16-24 jaar) maken zich vaker zorgen over financiële onderwerpen zoals een nieuwe economische crisis (31%) en armoede (24%) dan 65-plussers (respectievelijk 11% en 14%). Ouderen (65+ jaar) maken zich juist vaker zorgen over populisme (16%) en energievoorziening (16%), terwijl deze thema's minder spelen bij jongeren (respectievelijk 9% en 5%).

Mensen met een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond maken zich vaker zorgen over honger (12%) en armoede (32%) dan mensen zonder migratieachtergrond (4% en 14%). Dit geldt ook voor mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond, waarbij 37% armoede als zorg noemt. Klimaatverandering wordt door deze groepen juist minder vaak als zorg genoemd (17-20%) dan door mensen zonder migratieachtergrond (34%). Schending van mensenrechten is een grotere zorg voor mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond (18%) dan voor mensen zonder migratieachtergrond (10%).

VERSCHILLEN NAAR HERKOMST EN LEEFTIJD: BELEVING VAN VRIJHEID

Mensen in de leeftijdsgroep van 35 tot 64 jaar geven vaker aan dat zij zich niet vrij voelen om hun mening, overtuiging of gevoelens te uiten (20%), vergeleken met 65-plussers (11%).

Alle leeftijdsgroepen zijn het in grote lijnen eens met de stelling dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend is. Vooral mensen vanaf 55 jaar onderschrijven dit sterker: zij zijn het vaker zeer eens met deze uitspraak (21%-24%) dan mensen jonger dan 55 jaar (10%-16%).

Van de mensen zonder migratieachtergrond is 75% het eens met de stelling dat onze vrijheid afneemt. Onder mensen met een andere niet-westerse achtergrond ligt dit aandeel lager (45%). Mensen met een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond geven relatief vaker aan het oneens te zijn met deze stelling (13%), in vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond (7%).

Het gevoel van financiële onafhankelijkheid wordt sterker naarmate men ouder is. Ook ervaren 65-plussers vaker dat ze zichzelf kunnen zijn (87%) dan mensen jonger dan 65 jaar (64% - 73%). Daarnaast voelen 65-plussers zich vaker vrij om te gaan en staan waar ze willen (87%), terwijl dit percentage bij jongere leeftijdsgroepen varieert van 66% tot 77%. De aanwezigheid van oorlogen en aanslagen wordt door alle groepen ongeveer in dezelfde mate beleefd.

Mensen met een andere westerse achtergrond (72%), een andere niet-westerse achtergrond (55%), een Turkse of Marokkaanse achtergrond (55%) of een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond (62%) ervaren minder vaak dat ze zichzelf kunnen zijn dan mensen zonder migratieachtergrond (77%). Dit geldt ook voor het gevoel vrij te zijn om te gaan en staan waar men wil: deze vrijheid wordt door mensen met een migratieachtergrond over het algemeen minder sterk ervaren dan door mensen zonder migratieachtergrond.

VERSCHILLEN NAAR HERKOMST EN LEEFTIJD: OORLOG IN OEKRAÏNE EN HET MIDDEN-OOSTEN

65-plussers voelen zich, vaker dan jongere mensen, verbonden met zowel de oorlog in het Midden-Oosten als de oorlog in Oekraïne. Zij steunen ook vaker het blijven leveren van wapens aan Oekraïne (65%) dan mensen tussen 16-54 jaar, die vaker neutraal of tegen zijn. 65-plussers zijn vaker voor een staakt-het-vuren in Gaza (78%) dan jongere generaties (60%-67%).

Mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond voelen zich het meest verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten (56%), gevolgd door mensen met een andere niet-westerse achtergrond (33%). Bij mensen zonder migratieachtergrond is dit aandeel veel kleiner (19%).

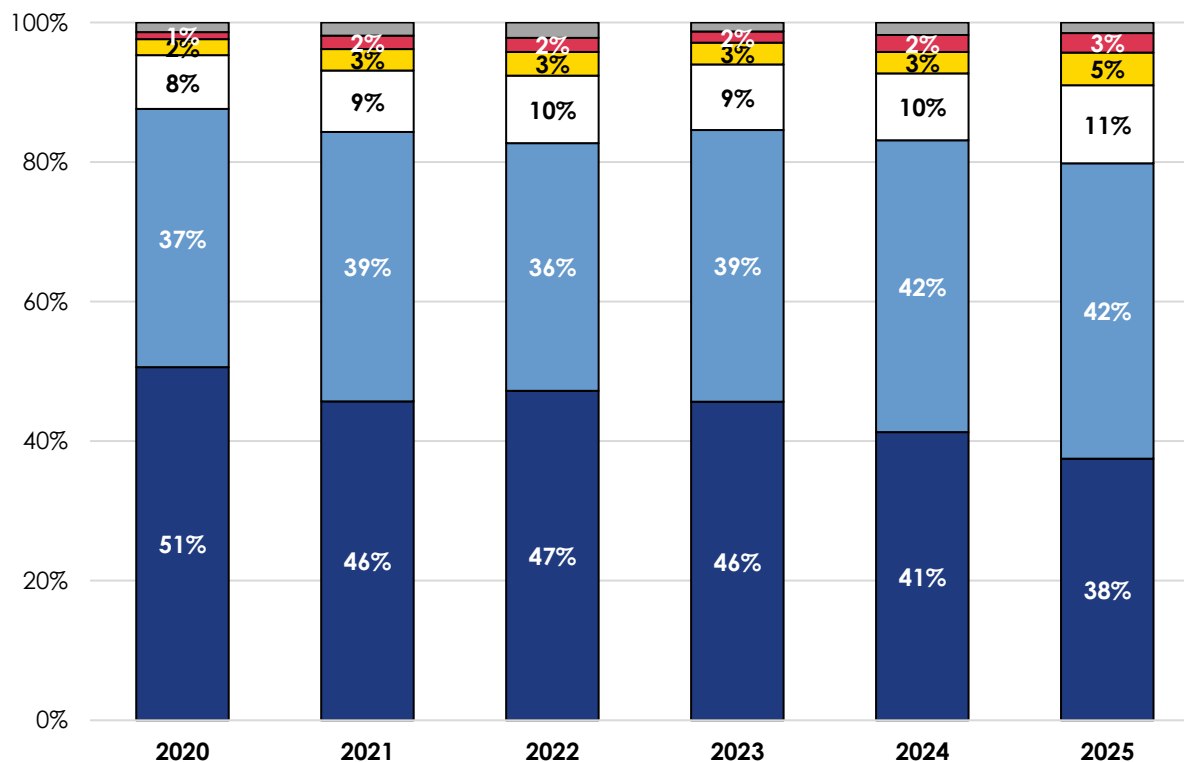
Mensen met een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond geven relatief vaak een neutraal antwoord als wordt gevraagd naar hun verbondenheid met het conflict in het Midden-Oosten (56%). Als het gaat om de oorlog in Oekraïne, zien we geen verschillen in verbondenheid tussen mensen met verschillende achtergronden. Mensen met een andere niet-westerse achtergrond (30%) of een Turkse of Marokkaanse achtergrond (17%) steunen wapenlevering aan Oekraïne *minder* vaak dan mensen zonder migratieachtergrond (56%). Mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond hebben een meer uitgesproken mening over een staakt-het-vuren in Gaza: 68% is het ermee eens, waarvan 55% helemaal. Bij mensen zonder migratieachtergrond staat ook 68% achter een staakt-het-vuren, maar zegt 26% het hier *helemaal* mee eens te zijn.

1. Nationale Herdenking 4 mei

1. NATIONALE HERDENKING 4 MEI

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei?

■ Heel belangrijk ■ Belangrijk □ Niet belangrijk, niet onbelangrijk ■ Niet zo belangrijk ■ Helemaal niet belangrijk ■ Ik weet het niet

BRON: ALLE RESPONDENTEN

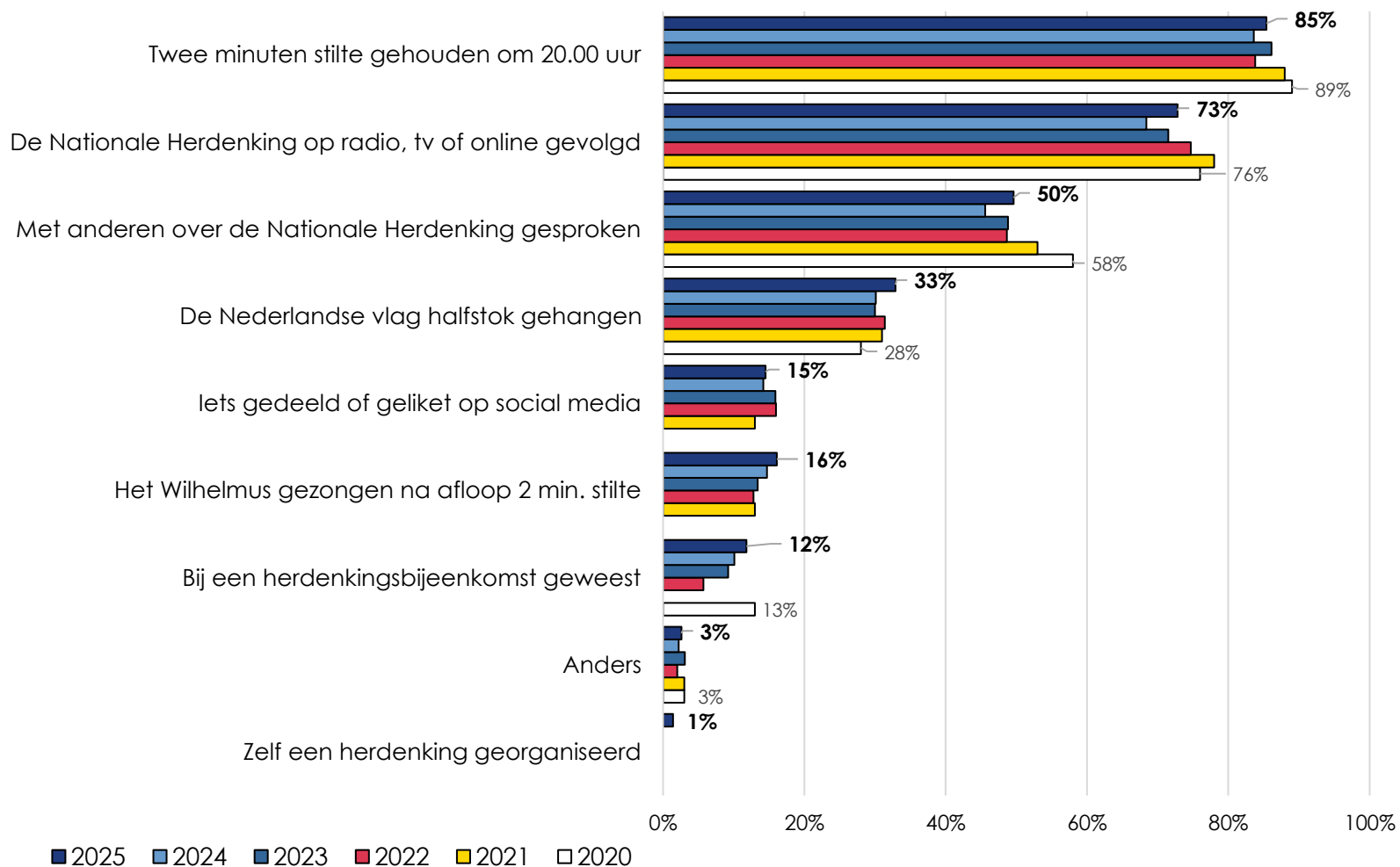
BELANG NATIONALE HERDENKING

Het grootste deel van de ondervraagden vindt de Nationale Herdenking op 4 mei belangrijk of heel belangrijk (80%). Een kleine groep van 8% geeft aan de Nationale Herdenking (helemaal) niet belangrijk te vinden.

VERGELIJKING 2024 - 2025

Na 2020 daalde het aandeel dat de Nationale Herdenking heel belangrijk vindt. Na jaren van stabilisatie, zagen we vorig jaar dat deze daling in 2024 iets verder ging. Tussen 2024 en 2025 zien we wederom een kleine afname in het aandeel dat de jaarlijkse herdenking op 4 mei heel belangrijk vindt. Daarnaast is het aandeel dat zegt de Nationale Herdenking niet of helemaal niet belangrijk te vinden iets gegroeid, van 6% (afgerond naar boven) in 2024 naar 8% in 2025.

Hoe heeft u vorig jaar stilgestaan bij de Nationale Herdenking?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

PARTICIPATIE NATIONALE HERDENKING 4 MEI

Net als in de jaren daarvoor, werd de Nationale Herdenking op 4 mei 2024 gestart met de 4 mei-voordracht in De Nieuwe Kerk in Amsterdam. Om 20.00 uur was het twee minuten stil, waarna koning Willem-Alexander en koningin Máxima namens de Nederlandse bevolking een krans legden bij het Nationaal Monument op de Dam. Het thema van de herdenking op 4 mei 2024 was 'Vrijheid vertelt: opmaat naar 80 jaar vrijheid'. Met dit thema vroeg het Nationaal Comité 4 en 5 mei aandacht voor de doorwerking van de Tweede Wereldoorlog, zowel in families die dierbaren hebben verloren als in bredere zin: in de manier waarop we naar de wereld kijken.

Maar liefst 9 op de 10 mensen heeft vorig jaar, net als in de voorgaande jaren, op de één of andere manier stilgestaan bij de Nationale Herdenking (90%). De twee minuten stilte om 20.00 uur 's avonds wordt door 85% van de mensen in acht genomen. Voor het eerst is dit jaar gevraagd of men zelf een herdenking heeft georganiseerd. Een heel kleine groep (1%) heeft dit gedaan. Bij de overige manieren om stil te staan bij 4 mei, noemt men onder andere dat men heeft deelgenomen aan plaatselijke herdenkingen, of dat men heeft nagedacht over de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan.

VERGELIJKING 2024 - 2025

De herdenking werd dit jaar iets vaker gevolgd op radio, televisie of online (73% in 2025, tegenover 68% in 2024), er werd iets vaker over de herdenking gesproken (50% tegenover 46%) en men heeft vaker de vlag halfstok gehangen (33% tegenover 30%).

NATIONALE HERDENKING 4 MEI

BELANGRIJKSTE REDENEN OM STIL TE STAAN BIJ DE NATIONALE HERDENKING	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij het belang van vrijheid	95%	95%	95%	95%	94%	95%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog	95%	96%	95%	95%	94%	94%
Uit dankbaarheid voor de mensen die voor onze vrijheid hebben gevochten	94%	94%	93%	93%	92%	93%
Omdat de Tweede Wereldoorlog een belangrijk deel van ons verleden is	93%	93%	94%	94%	92%	93%
Omdat we de Tweede Wereldoorlog niet moeten vergeten	93%	93%	92%	93%	92%	93%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij slachtoffers van oorlogen die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden	88%	89%	87%	88%	84%	84%
Het is een moment om te realiseren wat écht belangrijk is in het leven	83%	83%	83%	82%	81%	83%
Het is mijn manier om aan te geven dat ik nooit meer oorlog wil	78%	78%	80%	78%	76%	80%
Ik ben geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog	64%	65%	68%	67%	66%	65%
Uit angst dat zoiets weer kan gebeuren	45%	47%	53%	57%	58%	64%
Omdat het zo hoort	67%	64%	62%	62%	69%	64%
De activiteiten en rituelen op 4 mei spreken mij aan	68%	70%	69%	68%	69%	63%
Ik vind het belangrijk vanwege de oorlog in Oekraïne	--	--	--	53%	49%	56%
Ik vind het belangrijk vanwege de oorlog in het Midden-Oosten						47%
Ik ken persoonlijk mensen die slachtoffer zijn/waren van oorlog en vind het daarom belangrijk	35%	34%	37%	35%	34%	35%

BRON: RESPONDENTEN DIE VORIG JAAR OP 4 MEI HEBBEN STILGESTAAN BIJ DE NATIONALE HERDENKING

Waarom heeft men stilgestaan bij de Nationale Herdenking op 4 mei?

Stilstaan bij vrijheid, de (slachtoffers van) de Tweede Wereldoorlog, en dankbaarheid zijn veruit de belangrijkste motieven voor mensen om aandacht te schenken aan de herdenking op 4 mei.

Ten opzichte van vorig jaar, zien we een aantal veranderingen in de redenen waarom men stilstaat bij de Nationale Herdenking. Algemene redenen zoals 'omdat het zo hoort' (van 69% naar 64%) en 'de activiteiten en rituelen op 4 mei spreken mij aan' (van 69% naar 63%) zijn minder belangrijk geworden. Redenen die gerelateerd zijn aan oorlog en de angst daarvoor zijn juist belangrijker geworden voor mensen om te herdenken: 80% herdenkt om daarmee uit te dragen dat men nooit meer oorlog wil (2024: 76%), 64% doet dit uit angst dat zoiets weer kan gebeuren (2024: 58%) en 56% vindt het belangrijk om te herdenken vanwege de oorlog in Oekraïne (2024: 49%).

Waarom staat niet iedereen stil bij de Nationale Herdenking?

De meeste mensen staan, op een bepaalde manier, stil bij de Nationale Herdenking op 4 mei. Er is ook een groep mensen die niet stilstaat bij de Nationale Herdenking, dit is in 2025 ongeveer 10% van de bevolking, dit is ongeveer gelijk aan voorgaande jaren.

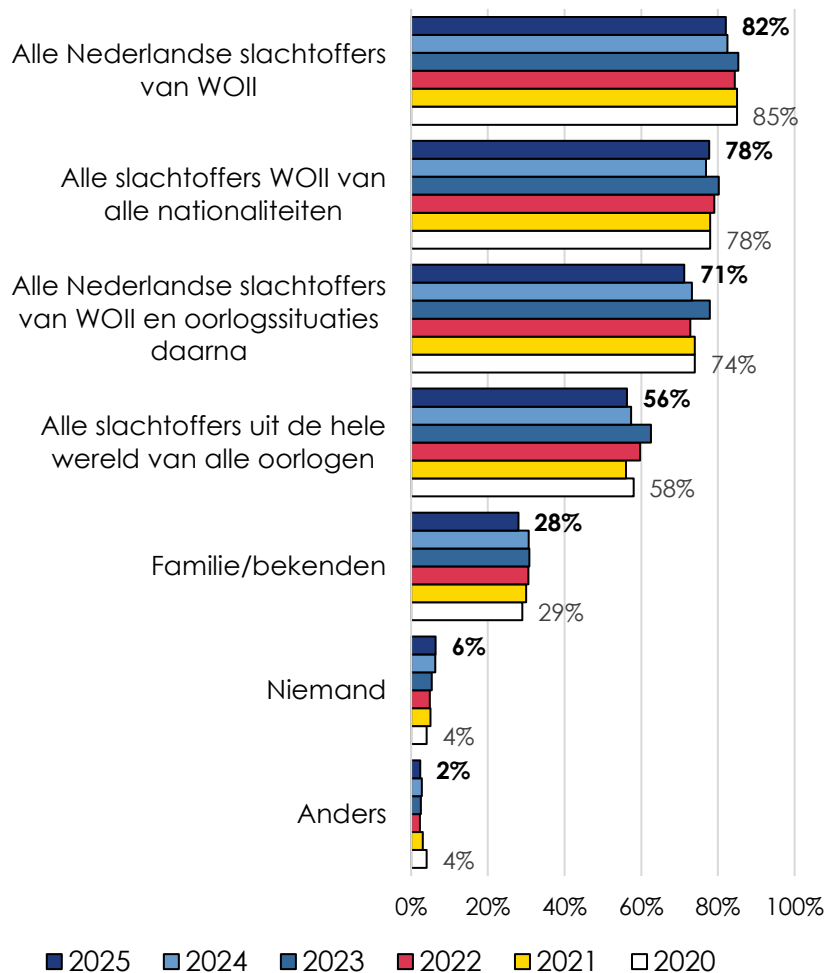
De groep mensen die niet stilstond bij de Nationale Herdenking is gevraagd om aan te geven waarom zij dit niet doen.

De belangrijkste redenen om dit niet te doen, waren:

1. De rituelen op 4 mei spreken mij niet aan (70%)
2. Ik voel me niet aangesproken door het programma op 4 mei (68%)
3. Ik voel me niet aangesproken door het verhaal dat verteld wordt op 4 mei (58%)

Naast bovengenoemde redenen, geeft ruim de helft van de mensen die niet herdenken aan dat er al genoeg aandacht is voor de Tweede Wereldoorlog (55%). Ruim een derde van de ondervraagden vindt het te lang geleden dat de Tweede Wereldoorlog plaatsvond en vindt 4 mei daarom niet echt belangrijk (35%). De helft vindt de herdenking niet interessant (49%) en een kwart had geen tijd (24%). Verder zegt 42% op andere momenten stil te staan bij oorlogsslachtoffers, 40% staat op een ander moment stil bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in het bijzonder. Voor het eerst hebben we de mogelijke reden voorgelegd 'Herdenken is betekenisloos als vandaag de dag nog steeds oorlogen plaatsvinden'. Deze reden werd door 54% gekozen.

Wie herdenkt u op 4 mei?

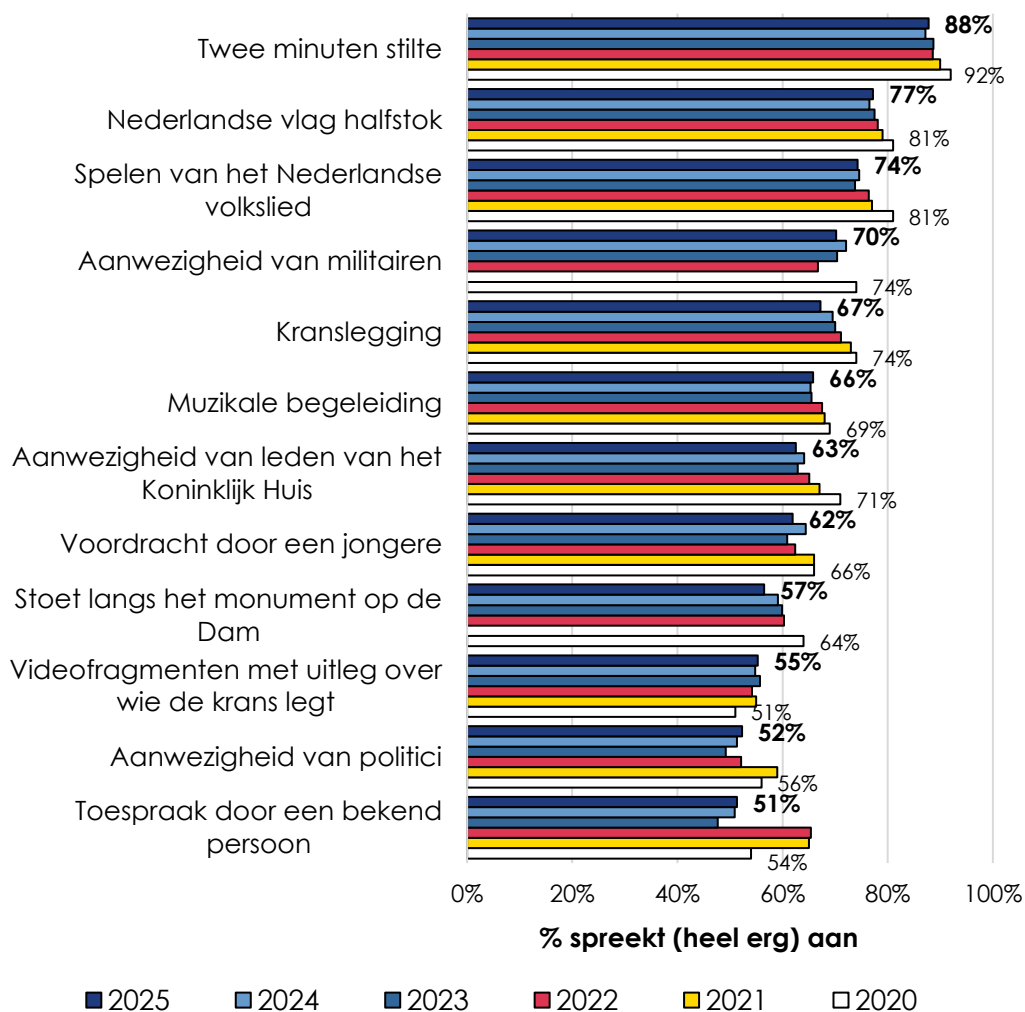
WIE WORDT HERDACHT?

Op 4 mei herdenken mensen voornamelijk alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. De Nederlandse slachtoffers worden het meest herdacht (82%), maar slachtoffers van alle nationaliteiten worden bijna net zo vaak herdacht (78%). Veel van de ondervraagden herdenken op 4 mei ook de Nederlandse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en oorlogen daarna (71%). Alle oorlogsslachtoffers in het algemeen worden herdacht door 56% van de mensen.

Ten opzichte van vorig jaar zien we geen verschillen in de groepen en mensen die worden herdacht op 4 mei.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Welke onderdelen van 4 mei spreken u aan?

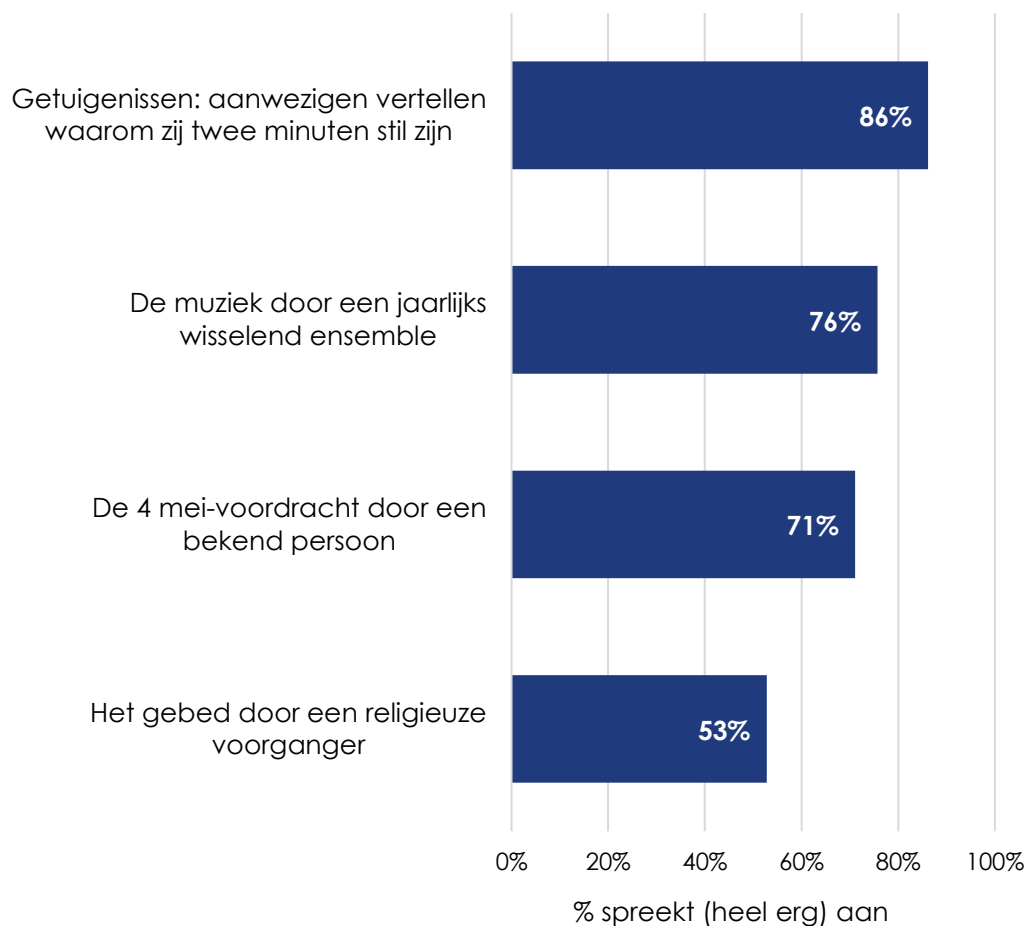
WELK ONDERDEEL SPRAK AAN?

De twee minuten stilte zijn ieder jaar het onderdeel van de Nationale Herdenking die mensen het meest aanspreekt (in 2025: 88%). Het direct spelen van het Nederlandse volkslied na die twee minuten stilte spreekt ook een groot deel van de mensen aan (74%), net als het halfstok hangen van de Nederlandse vlag (77%).

We zien een hele kleine afname in de waardering van de voordracht van de jongere, van 64% in 2024 naar 62% in 2025. De overige onderdelen worden niet meer of minder aansprekend gevonden dan vorig jaar.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Welke onderdelen van de herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk spreken u aan?

WAARDERING HERDENKINGSBIJeenKOMST DE NIEUWE KERK

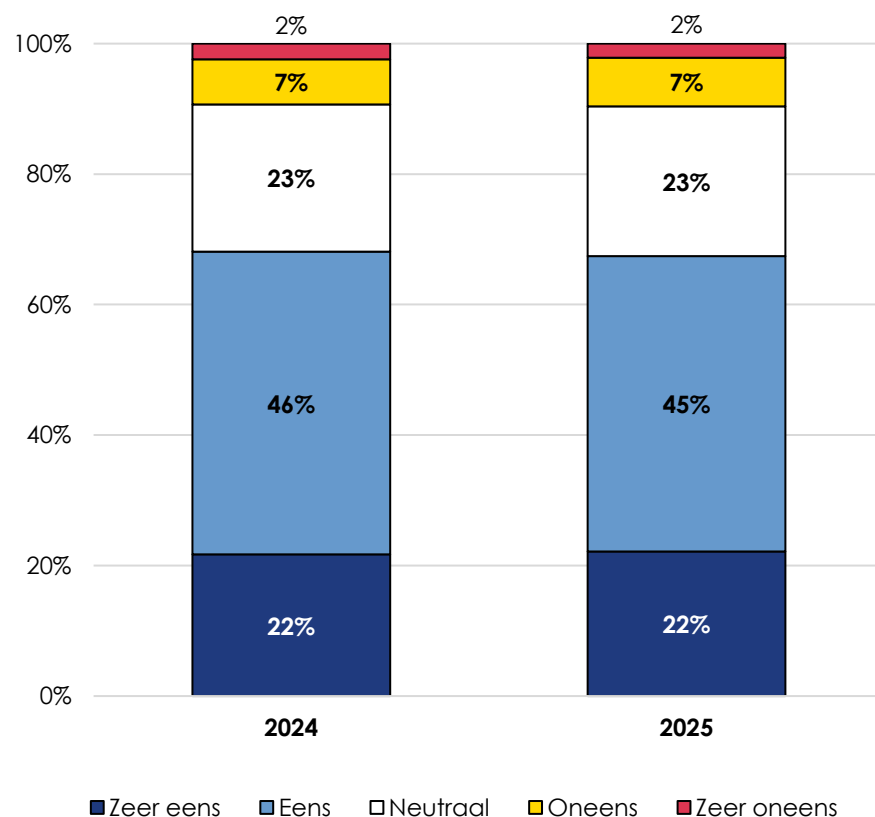
Op 4 mei start de Nationale Herdenking met de herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk te Amsterdam. Deze bijeenkomst is online of via televisie te volgen. Tijdens de bijeenkomst van 4 mei 2024 gaf schrijfster Dido Michielsens haar 4 mei-voordracht, getiteld 'De verloren oorlog'.

Circa 17% van de ondervraagden geeft aan naar deze herdenkingsbijeenkomst te hebben gekeken. Aan deze mensen is gevraagd wat zij vonden van de onderdelen van de bijeenkomst. In de figuur hiernaast wordt getoond welk aandeel van deze groep deze onderdelen aanspreekt of heel erg aanspreekt.

De getuigenissen waarbij aanwezigen vertellen waarom zij twee minuten stil zijn, spreken veruit de meeste mensen die de bijeenkomst hebben gezien aan (86%). De muziek (76%) en de voordracht (71%) kunnen ook op veel support rekenen. Het gebed door een religieuze voorganger spreekt mensen die naar de bijeenkomst hebben gekeken duidelijk wat minder aan (53%).

BRON: RESPONDENTEN DIE DE HERDENKINGSBIJeenKOMST IN DE NIEUWE KERK HEBBEN GEZIEN

Om te kunnen herdenken is basiskennis over de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog noodzakelijk

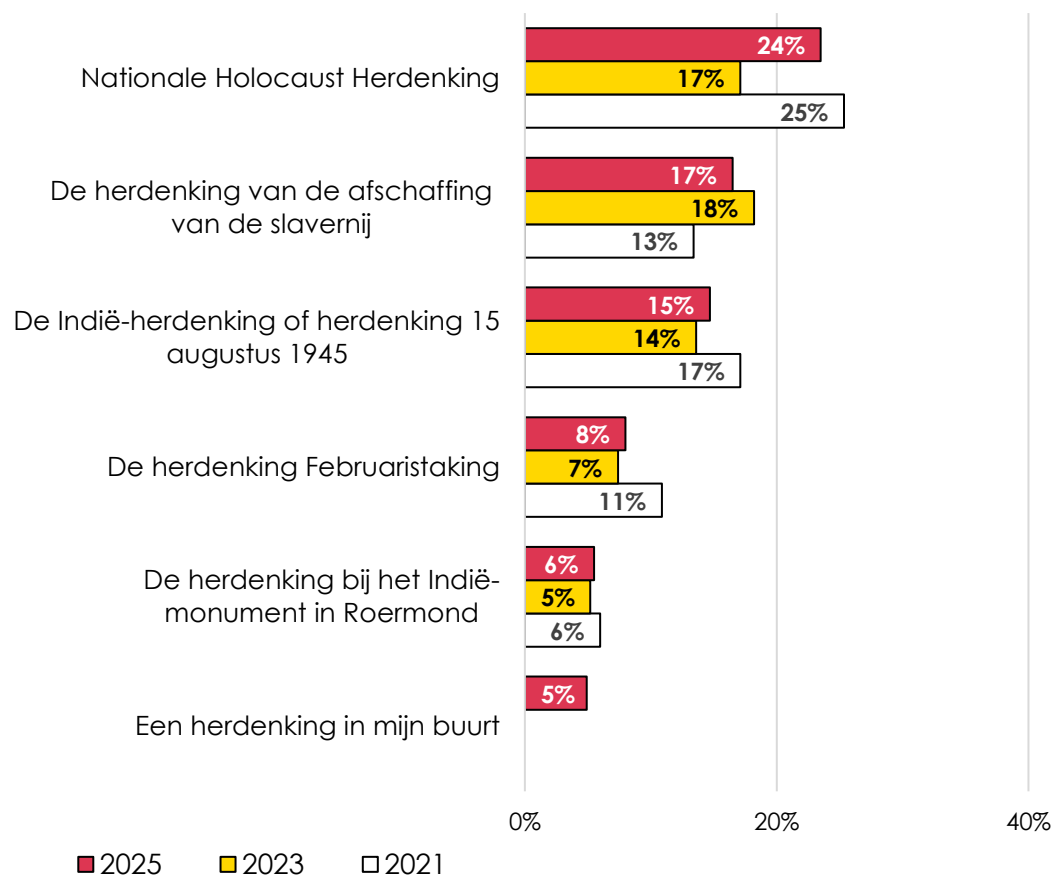
BASISKENNIS HOLOCAUST EN TWEDE WERELDOORLOG

Net als vorig jaar, is alle deelnemers gevraagd in hoeverre ze het eens of oneens zijn met de uitspraak: 'Om te kunnen herdenken is basiskennis over de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog noodzakelijk.'

We zien geen verschillende opvatting over deze stelling ten opzichte van vorig jaar: ruim twee derde (68%) is het er (zeer) mee eens dat een bepaalde basiskennis over de Holocaust nodig is om te kunnen herdenken. Minder dan 1 op de 10 mensen is het hier juist niet mee eens (9%). Verder heeft 23% geen uitgesproken mening over dit onderwerp, zij geven aan hier neutraal tegenover te staan.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Welke herdenkingen hebt u vorig jaar gevolgd?

BIJWONEN HERDENKINGEN

Als het gaat om herdenkingen naast de Nationale Herdenking, werd de Nationale Holocaust Herdenking, die ieder jaar in januari plaatsvindt, het meest gevolgd (24%). Dit komt overeen met 4 jaar geleden. We zien een toename in het volgen van deze herdenking ten opzichte van twee jaar geleden (2023: 17%).

Er was twee jaar geleden meer aandacht voor de herdenking van de afschaffing van de slavernij op 1 juli, dan de twee jaar daarvoor. Die stijging heeft niet verder doorgezet: in 2025 geeft circa 17% aan deze herdenking in het afgelopen jaar te hebben gevolgd.

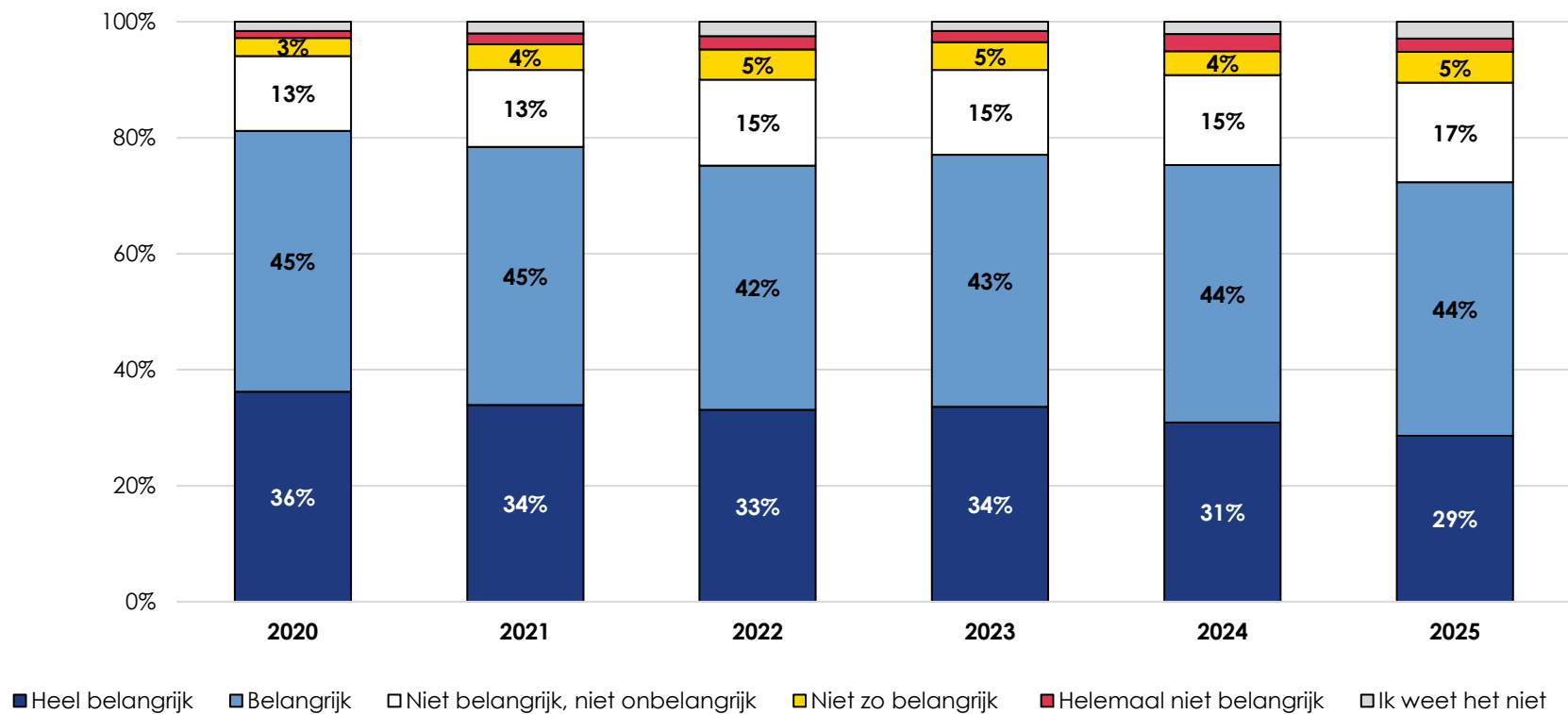
BRON: ALLE RESPONDENTEN

2. Bevrijdingsdag 5 mei

2. BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Bevrijdingsdag op 5 mei?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Bijna drie kwart van de ondervraagden geeft aan Bevrijdingsdag belangrijk of heel belangrijk te vinden (73%). Een klein groepje van 8% vindt Bevrijdingsdag niet (5%) of helemaal niet (3%) belangrijk. Aan deze mensen is gevraagd dit toe te lichten. Een aantal van deze antwoorden is hieronder opgenomen.

VERGELIJKING 2024 - 2025

Na 2020 zagen we ieder jaar een heel lichte daling in het aandeel dat Bevrijdingsdag belangrijk vindt. Daarna leek het aandeel dat Bevrijdingsdag belangrijk vindt zich te stabiliseren. In 2025 zien we een kleine afname in het aandeel dat Bevrijdingsdag heel belangrijk vindt: van 75% in 2024 naar 73% in 2025.

Waarom vindt u de jaarlijkse Bevrijdingsdag op 5 mei niet (zo) belangrijk?

“Omdat vandaag de dag nog steeds vele oorlogen gevoerd worden. Ik kan niet doen alsof wij in vrijheid leven terwijl tegelijkertijd een ander in oorlogsgebied leeft.”

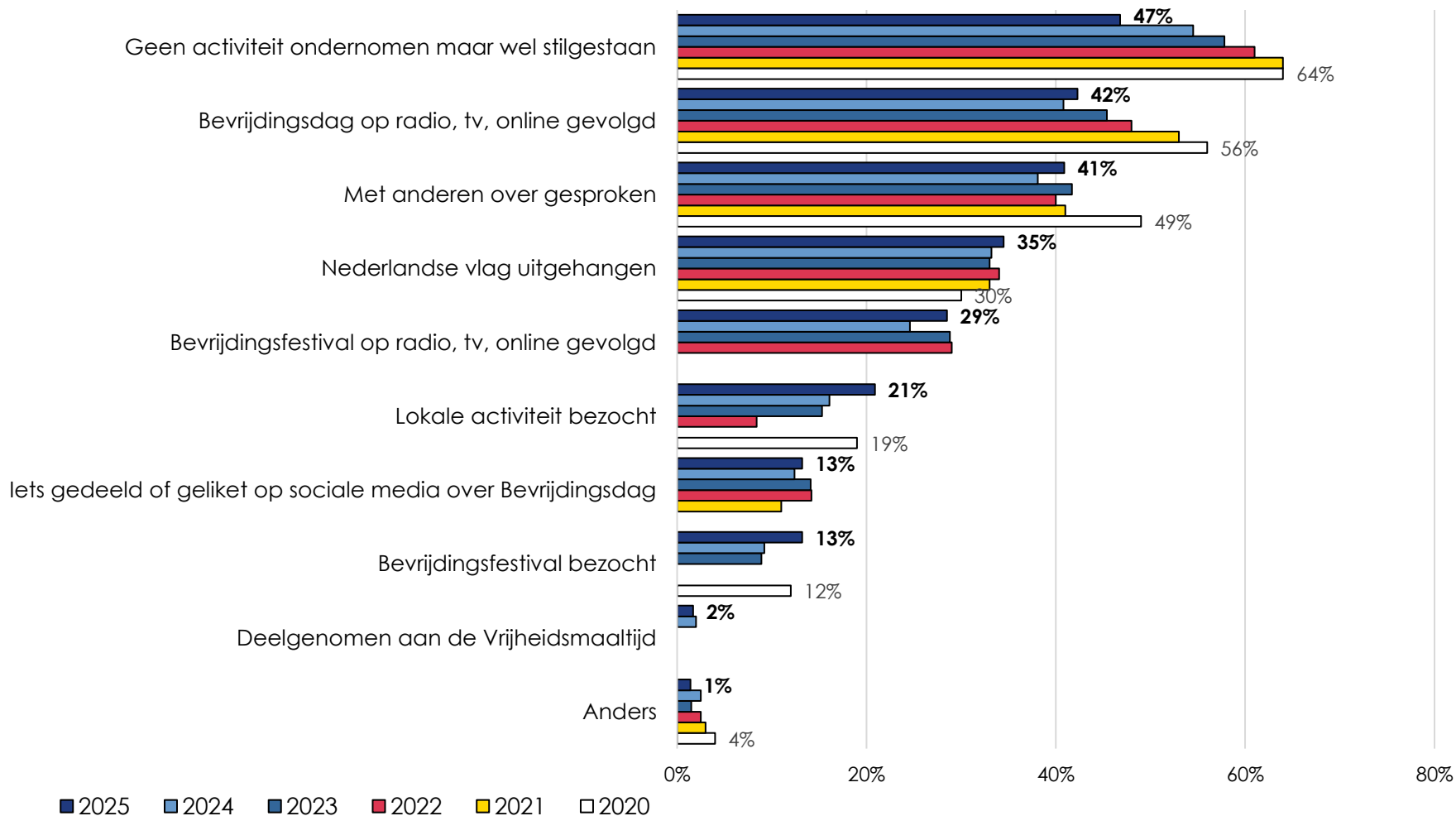
“Omdat jongeren niet altijd weten waarom Bevrijdingsdag wordt gevierd. Maar wel feest vieren, wat ik ze niet misgun maar koppel het meer aan de herdenking op 4 mei.”

“Omdat ik dat voor mijn gevoel ook op 4 mei herdenk, uit dankbaarheid voor allen die voor mijn vrijheid gevochten hebben.”

“Ik heb meer met het ingetogen karakter van herdenken en reflecteren op 4 mei dan met een dag die tegenwoordig vooral een excuus is voor feesten.”

“De bevrijding is ondertussen bijna 80 jaar geleden.”

Wat heeft u vorig jaar tijdens Bevrijdingsdag gedaan?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

PARTICIPATIE BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

De provincie Limburg was in 2024 gastprovincie tijdens de viering van Bevrijdingsdag. De jaarlijkse 5 mei-viering werd ingeluid met de 5 mei-lezing door jurist en mensenrechtenactivist Lilian Gonçalves-Ho Kang You. Daarna werd het Bevrijdingsvuur aangestoken, waarna de Bevrijdingsfestivals en andere festiviteiten, zoals de landelijke Vrijheidsmaaltijden van start konden gaan. De dag werd net als voorgaande jaren afgesloten met het 5 mei-concert op de Amstel.

Ongeveer 80% van de deelnemers stond vorig jaar op een bepaalde manier stil bij Bevrijdingsdag. De meeste daarvan namen niet deel aan een specifieke activiteit (47% van alle respondenten). Een bijna even groot deel (42%) volgde de activiteiten op Bevrijdingsdag online, via tv of radio. Ook sprak men vaak met anderen over het onderwerp (41%).

VERGELIJKING 2024 - 2025

Veel mensen hebben op een bepaalde manier bij Bevrijdingsdag stilgestaan of iets gedaan op die dag. Net als vorig jaar (2024) is dit 80% van de deelnemers. Minder mensen dan vorig jaar geven aan bij Bevrijdingsdag te hebben stilgestaan zonder iets te hebben gedaan: dit aandeel is gedaald van 55% in 2024 naar 47% in 2025. Meer mensen hebben echt iets gedaan: zij hebben een festival of lokale activiteit bezocht. Dit kan ermee te maken hebben dat Bevrijdingsdag vorig jaar op een zondag viel en meer mensen daadwerkelijk vrij hadden om iets te ondernemen, en 5 mei het jaar daarvoor op een vrijdag viel.

De Bevrijdingsfestivals zijn in 2025 in populariteit toegenomen: zowel het aandeel mensen dat een festival heeft bezocht, als het aandeel dat een festival via de media heeft gevolgd is gegroeid. In 2024 gaf 9% aan een Bevrijdingsfestival te hebben bezocht, in 2025 was dit 13%. Het aandeel dat de festivals via de media heeft gevolgd is gegroeid van 25% (2024) naar 29% (2025).

Ten slotte is er een toename zichtbaar in het aantal mensen dat aangeeft een lokale activiteit te hebben bezocht in het kader van Bevrijdingsdag: van 16% (2024) naar 21% (2025).

De Vrijheidsmaaltijden werden door 2% van de mensen genuttigd, net als vorig jaar.

BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

BELANGRIJKSTE REDENEN OM STIL TE STAAN BIJ BEVRIJDINGSDAG	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij het belang van vrijheid	95%	93%	95%	95%	93%	94%
Het is een belangrijk deel van ons verleden	93%	91%	94%	94%	93%	92%
Uit dankbaarheid voor de mensen die voor onze vrijheid hebben gevochten	91%	90%	94%	92%	89%	91%
Omdat we de Tweede Wereldoorlog niet moeten vergeten	90%	89%	91%	91%	90%	90%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog	90%	89%	92%	90%	89%	88%
Alle oorlogen momenteel in de wereld laten zien dat vrijheid niet vanzelfsprekend is						87%
Het is een moment om te realiseren wat écht belangrijk is in het leven	83%	84%	85%	83%	83%	86%
Ik ben geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog	66%	67%	70%	68%	69%	69%
Uit angst dat zoiets weer kan gebeuren	47%	48%	58%	58%	61%	66%
De activiteiten en rituelen op 5 mei spreken mij aan	65%	66%	64%	63%	61%	64%
Omdat het zo hoort	58%	54%	57%	57%	63%	57%
Ik vond het belangrijk vanwege de oorlog in Oekraïne					52%	55%
Ik vond het belangrijk vanwege de oorlog in het Midden-Oosten						48%
Ik ken persoonlijk mensen die slachtoffer zijn/waren van oorlog en vind het daarom belangrijk	36%	36%	39%	37%	36%	35%

BRON: RESPONDENTEN DIE VORIG JAAR OP 5 MEI EEN ACTIVITEIT HEBBEN ONDERNOMEN OF HEBBEN STILGESTAAN BIJ BEVRIJDINGSDAG

VERGELIJKING 2024 - 2025

Net als bij de Nationale Herdenking, zien we dat de redenen om stil te staan bij Bevrijdingsdag meer te maken hebben met oorlog en angst dan vorig jaar. In 2025 zegt 55% het belangrijk te vinden om bij de vrijheid stil te staan op 5 mei in verband met de oorlog in Oekraïne. In 2024 was dit nog 52%. De angst dat er weer zoiets zou kunnen gebeuren als de Tweede Wereldoorlog is een belangrijker motief geworden om bij Bevrijdingsdag stil te staan: dit aandeel is gegroeid van 61% (2024) naar 66% (2025).

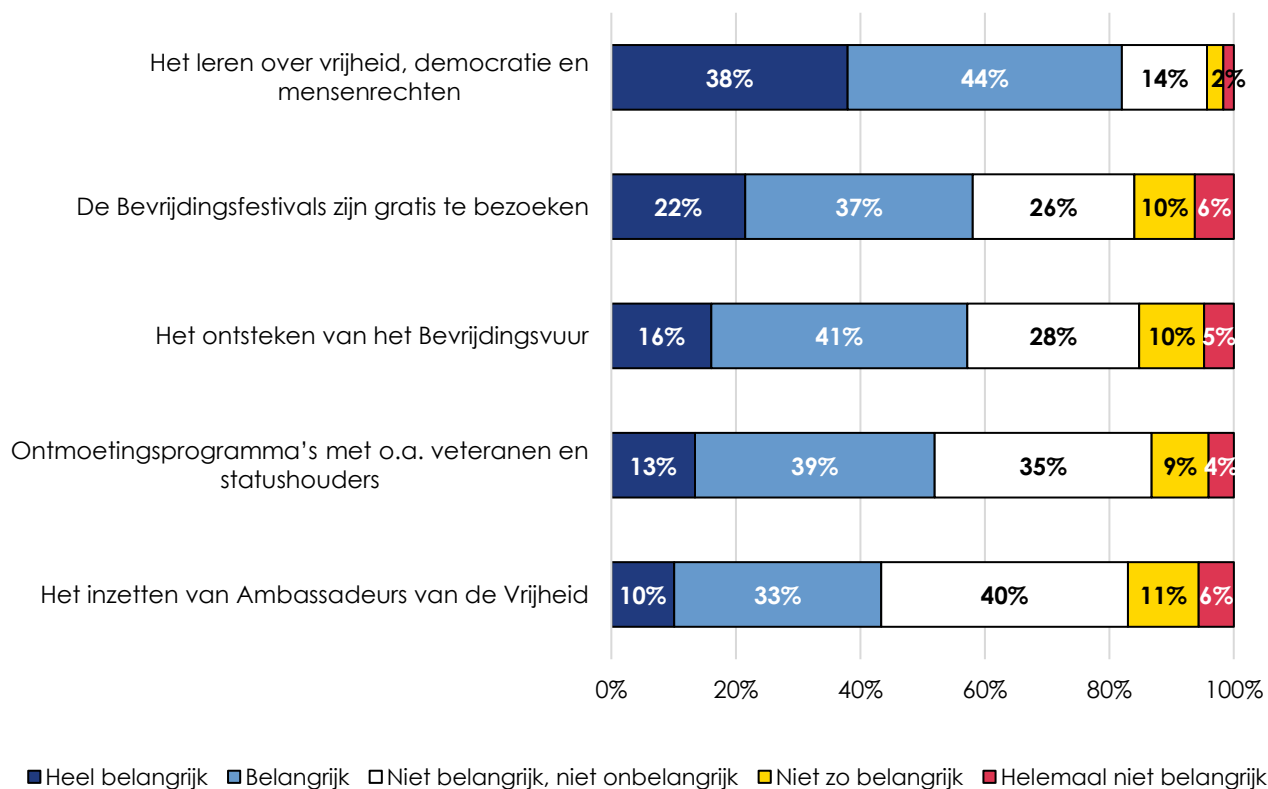
De dit jaar nieuwe voorgelegde reden 'Alle oorlogen momenteel in de wereld laten zien dat vrijheid niet vanzelfsprekend is', wordt door veel mensen die stilstaan bij Bevrijdingsdag gekozen als reden om dit te doen: 87%.

Waarom staat niet iedereen stil bij Bevrijdingsdag?

De groep die helemaal niet stilstaat bij Bevrijdingsdag bestaat, net als vorig jaar, uit 20% van de ondervraagde mensen.

Als men niet stilstaat bij Bevrijdingsdag geeft men hiervoor voornamelijk als reden dat de activiteiten en rituelen op 5 mei hen niet aanspreken (62%). De meeste overige redenen worden door de helft of minder gegeven: 47% geeft aan al op andere momenten stil te staan bij vrijheid, 45% vindt het niet interessant, 44% staat al op andere momenten stil bij oorlogsslachtoffers en nog eens 44% voelt zich niet aangesproken door het verhaal dat op 5 mei wordt verteld. Een bijna even groot deel staat al op een ander moment stil bij de Tweede Wereldoorlog (42%). Redenen als 'er is al genoeg aandacht voor de Tweede Wereldoorlog', 'geen tijd' en 'de Tweede Wereldoorlog is te lang geleden' worden door een kwart tot een derde van deze groep genoemd. Bij de overige antwoorden wordt onder andere gezegd dat men het niet gepast vindt de bevrijding te vieren met alle oorlogen die in de wereld gaande zijn.

Hoe belangrijk vindt u het om de volgende zaken te **behouden** als het gaat om 5 mei?

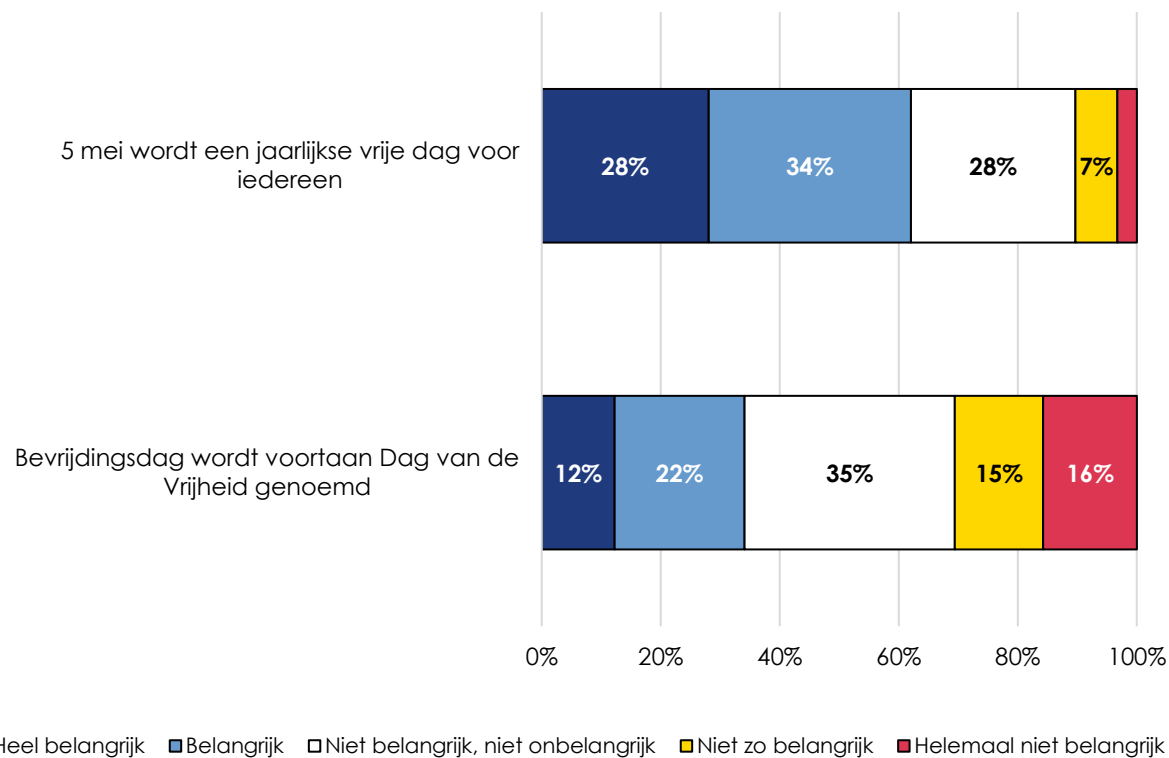

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BEHOUDEN 5 MEI

Van alle aspecten van Bevrijdingsdag, vindt men het vooral belangrijk dat de educatieve waarde behouden blijft. Maar liefst 82% vindt het belangrijk of heel belangrijk dat mensen op 5 mei leren over vrijheid, democratie en mensenrechten. Een meerderheid vindt het verder belangrijk dat de toegang tot Bevrijdingsfestivals gratis is (59%) en dat ieder jaar het Bevrijdingsvuur wordt ontstoken (57%). Over de ontmoetingsprogramma's met onder andere veteranen en statushouders, en het inzetten van Ambassadeurs van de Vrijheid is men meer verdeeld: hier staat ook een relatief grote groep neutraal tegenover (35%-40%), of men ziet niet het belang in van het behouden van deze elementen (13%-17%).

Hoe belangrijk vindt u het om de volgende zaken te **realiseren** als het gaat om 5 mei?

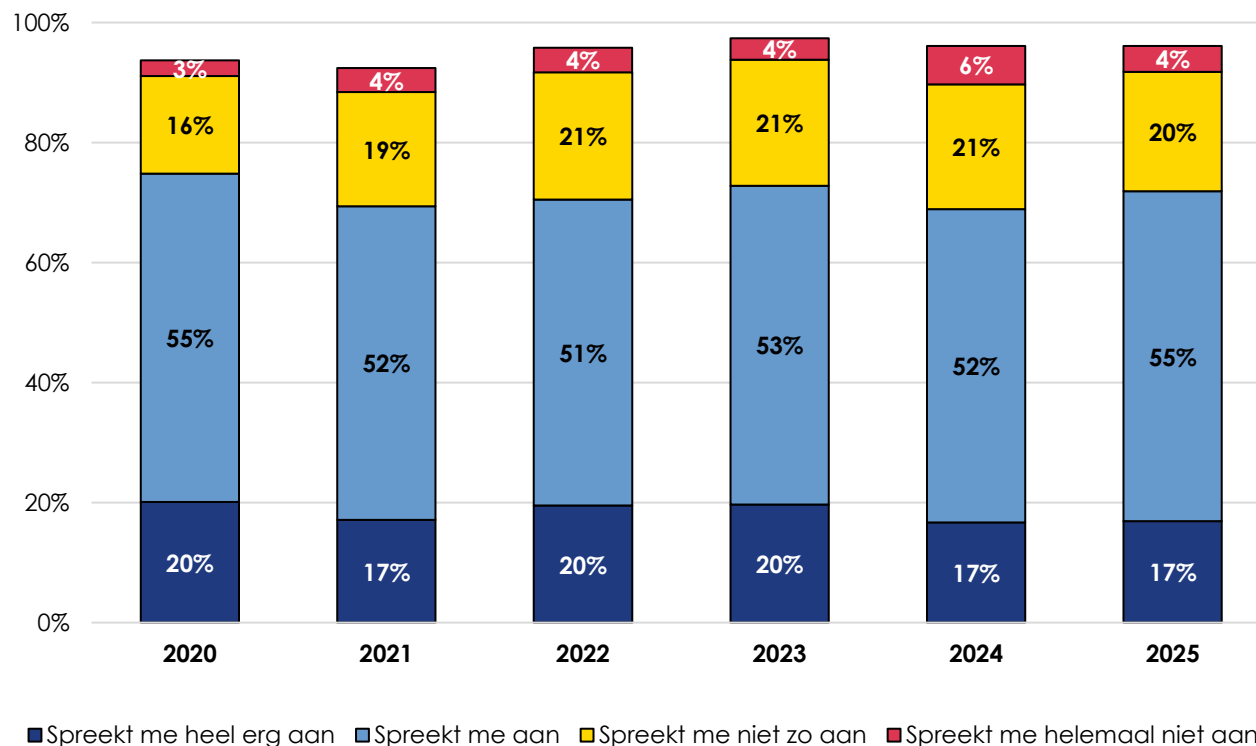
REALISEREN 5 MEI

Veel mensen zijn niet vrij van hun werk op 5 mei, of alleen in de lustrumjaren. Een grote meerderheid (62%) vindt het (heel) belangrijk dat 5 mei een jaarlijkse vrije dag wordt voor iedereen. Daarnaast staat een grote groep er neutraal tegenover om van 5 mei een vrije dag voor iedereen te maken (28%).

Ruim een derde zou het een goed idee vinden als de naam van Bevrijdingsdag zou wijzigen in 'Dag van de Vrijheid' (34%). Een bijna net zo grote groep vindt het (helemaal) niet belangrijk om dit te realiseren (31%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN

In welke mate spreekt Bevrijdingsdag in zijn geheel u aan?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

In welke mate spreekt Bevrijdingsdag in zijn geheel aan?

Bijna driekwart van de ondervraagden geeft aan dat Bevrijdingsdag in zijn geheel hen aanspreekt (72%). We zien hierin een lichte stijging ten opzichte van 2024 (69%).

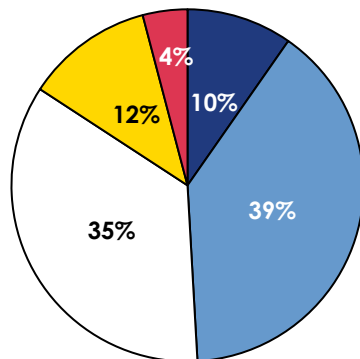
3. De Tweede Wereldoorlog

3. DE TWEEDE WERELDOORLOG

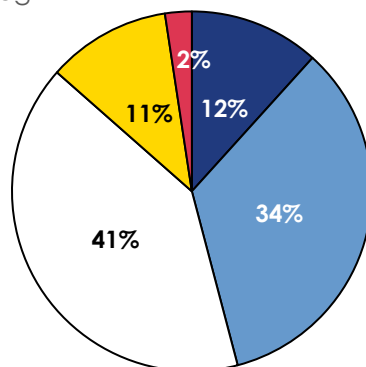
Ik voel me verbonden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Neutraal
- Mee oneens
- Helemaal mee oneens

Er zou meer aandacht besteed moeten worden aan de gebeurtenis(sen) van de Tweede Wereldoorlog

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Neutraal
- Mee oneens
- Helemaal mee oneens

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

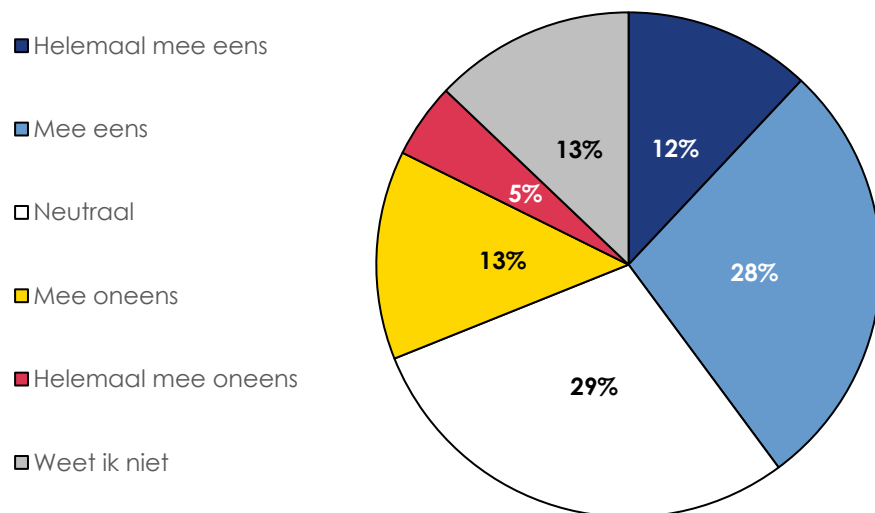
VERBONDENHEID MET TWEEDE WERELDOORLOG

Bijna de helft van de mensen voelt zich verbonden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (49%). In totaal zegt 46% dat er meer aandacht zou moeten worden besteed aan wat er tijdens de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Van de mensen die zich verbonden voelen met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, zegt zelfs 66% dat er meer aandacht moet komen voor de gebeurtenissen van toen. Van de mensen die neutraal tegenover de Tweede Wereldoorlog staan vindt 29% dat er meer aandacht moet zijn voor deze gebeurtenissen. Van de mensen die zich niet verbonden voelen is dit 18%.

VERGELIJKINGEN

Het aandeel mensen dat zich verbonden voelt met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is beduidend groter dan het aandeel dat zich verbonden voelt met de huidige oorlog in Oekraïne (31%) of het Midden-Oosten (19%). (Dit geldt ook als de categorie 'Weet ik niet' wordt meegenomen in de telling - dan voelt 46% van de mensen zich verbonden met WO2.)

De huidige oorlog in het Midden-Oosten moet niet in verband worden gebracht met de Holocaust

BRON: ALLE RESPONDENTEN

ORLOG MIDDEN-OOSTEN

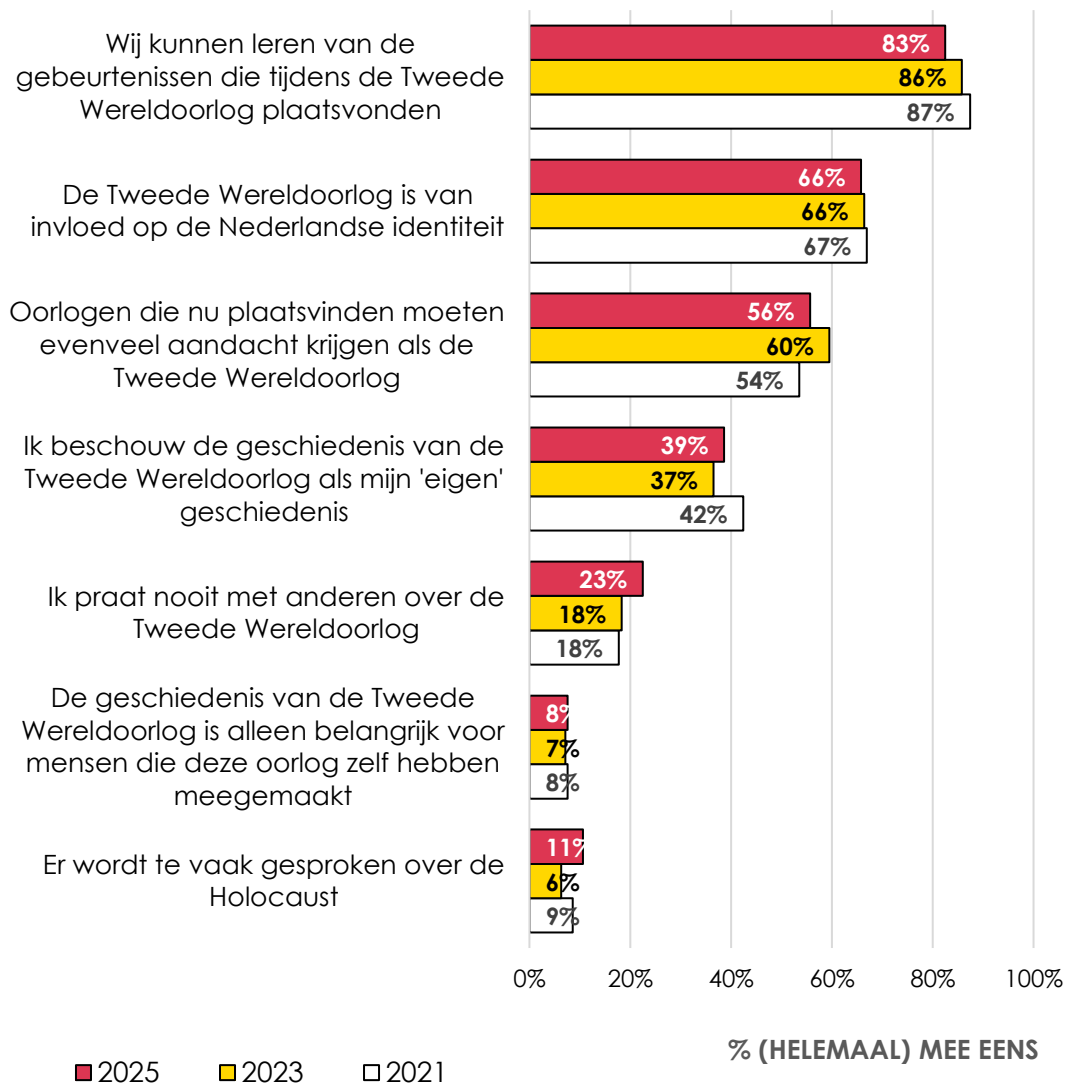
Mensen zijn verdeeld over de opvatting dat de Holocaust en de huidige oorlog in het Midden-Oosten *niet* met elkaar in verband mogen worden gebracht. 40% is het eens met deze stelling. Het aandeel dat het er juist mee *oneens* is, die dus eigenlijk wel vinden dat deze twee onderwerpen in relatie tot elkaar kunnen worden besproken, is twee keer zo klein: 18%. Een groot deel geeft aan hier neutraal tegenover te staan (29%) of het niet te weten (13%).

Van de mensen die zich sterk verbonden voelen met de huidige oorlog in het Midden-Oosten, zegt 49% dat de oorlog wel in verband mag worden gebracht met de Holocaust. Ter vergelijking: van de mensen die zich helemaal niet verbonden voelen met deze oorlog deelt 13% deze mening.

**VERANDERENDE OPVATTINGEN
TWEEDE WERELDOORLOG**

In de figuur hiernaast staat per stelling over de Tweede Wereldoorlog afgebeeld welk percentage het ermee eens of helemaal mee eens is. Bij bijna alle stellingen is er een verschil in de verdeling ten opzichte van 2023. Alleen de mening over dat oorlogen die nu plaatsvinden evenveel aandacht moeten krijgen als de Tweede Wereldoorlog, is niet gewijzigd sinds 2023. In de figuur zijn niet alle verschillen zichtbaar. Net als in 2023, is twee derde van de mensen het ermee eens dat de Tweede Wereldoorlog van invloed is op de Nederlandse identiteit. In 2023 waren mensen het er echter vaker *helemaal* mee eens (17%) ten opzichte van nu (2025: 11%).

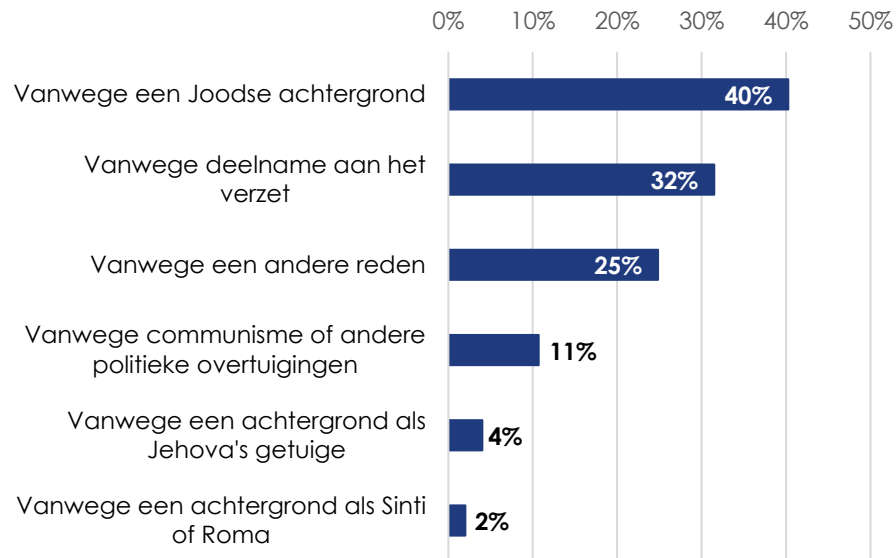
BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

DE TWEEDE WERELDOORLOG

Dit jaar zijn voor het eerst vragen voorgelegd aan een specifieke groep binnen het panel. In 2024 bleek uit een studie dat een kleine groep respondenten zelf te maken heeft gehad met vervolging door de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog, of dat familieleden hiermee te maken hadden gehad (n=149). Deze groep is een aantal extra vragen gesteld over de beleving van de Nationale Herdenking op 4 mei.

Om welke reden werd u of uw familie vervolgd?

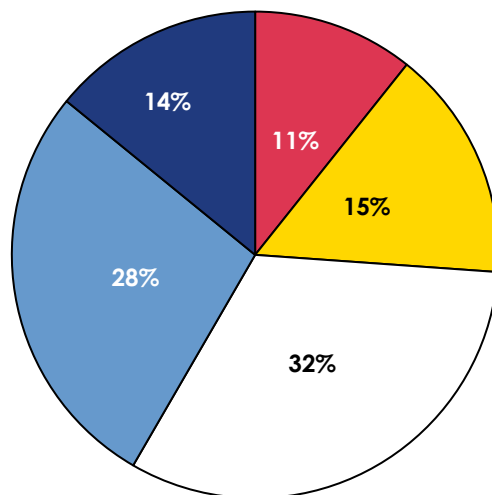
De meeste deelnemers die aangaven dat ze zelf of dat hun familie te maken heeft gehad met vervolging door de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog, gaven aan dat dit te maken had met hun Joodse afkomst (40%) en/of omdat ze deelnamen aan het verzet (32%).

Noemt men een andere reden dan hiernaast, dan ging het bijvoorbeeld om dienstweigering of omdat men onderduikers in huis had.

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

Hoeveel is er binnen uw familie gesproken over het vervolgingsverleden van uw familie?

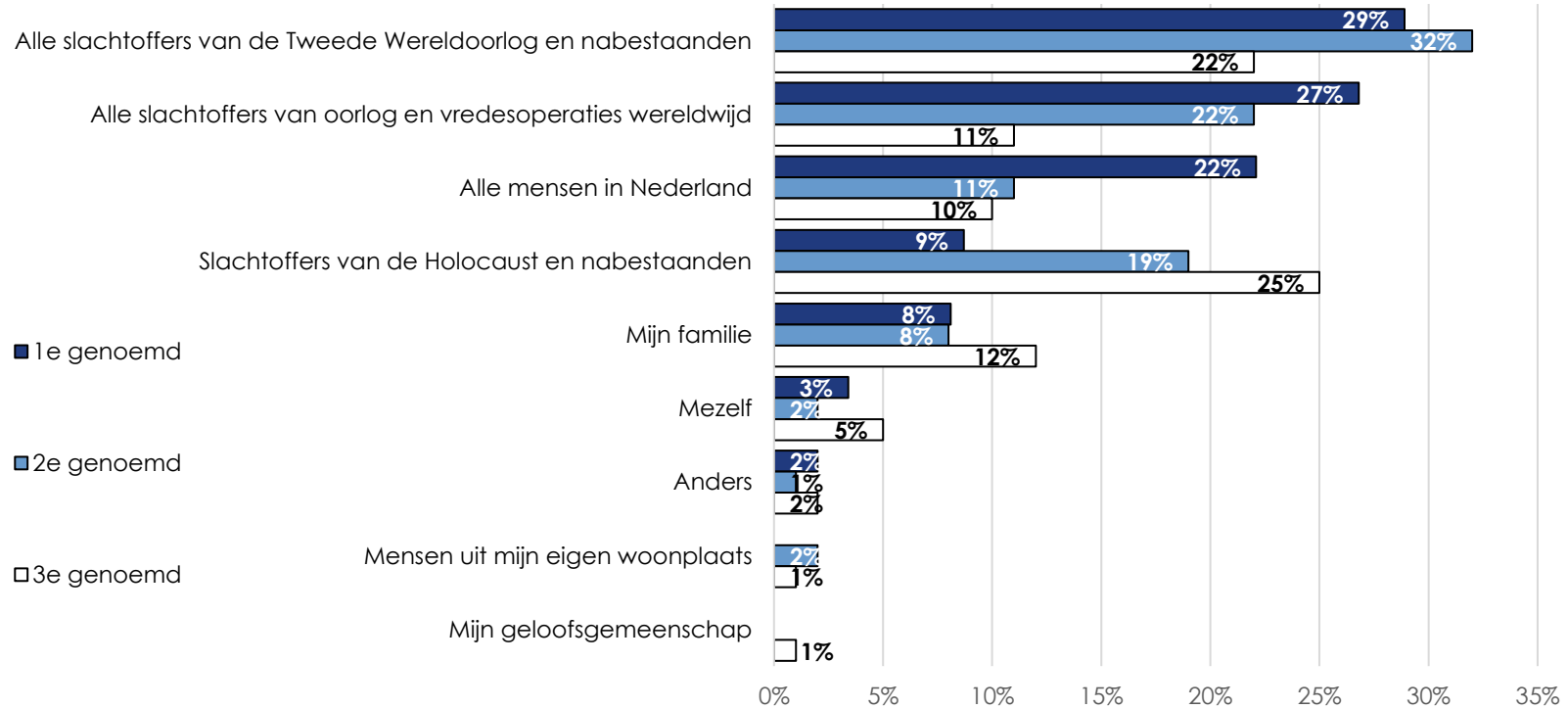
- Zeer vaak (het komt regelmatig ter sprake)
- Vaak (ieder jaar ongeveer wel een keer)
- Af en toe (eens in de paar jaar komt het wel ter sprake)
- Nauwelijks (misschien 1 of 2 keer in totaal)
- Niet

Ruim een kwart van de mensen die zelf of waarvan de familie te maken heeft gehad met vervolging, geeft aan vaak of zeer vaak over het vervolgingsverleden te hebben gesproken met familieleden (26%). Dit is dan ten minste ieder jaar wel een keer. Een derde zegt dat het vervolgingsverleden af en toe (zo eens in de paar jaar) ter sprake komt. Een groot deel (42%) spreekt niet of nauwelijks over deze gebeurtenissen uit het verleden.

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

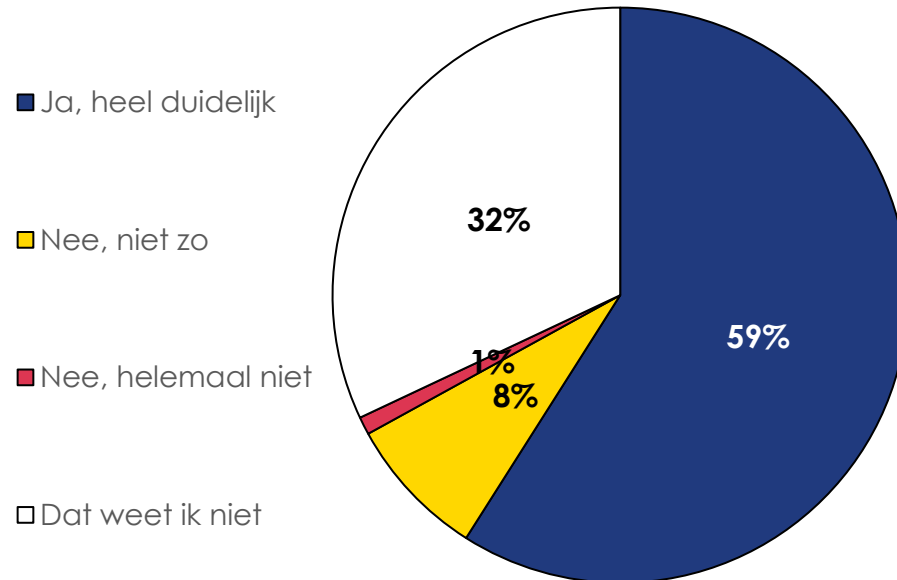
Voor wie vindt u de Nationale Herdenking op 4 mei het belangrijkste?

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

Deelnemers is gevraagd voor wie ze de Nationale Herdenking in eerste instantie het belangrijkste vinden, en ook voor wie in tweede en derde instantie. De meeste mensen vinden de herdenking op 4 mei voornamelijk belangrijk voor specifieke groepen: de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog (29% vindt dit de belangrijkste groep) of juist de slachtoffers van alle oorlogen wereldwijd (27%). Ruim 1 op de 5 mensen uit deze groep vindt de herdenking belangrijk voor alle mensen in Nederland. Bijna 1 op de 10 is van mening dat de herdenking het belangrijkste is voor slachtoffers van de Holocaust en hun nabestaanden (9%). De slachtoffers van de Holocaust worden ook vaak in tweede (19%) of derde instantie genoemd (25%).

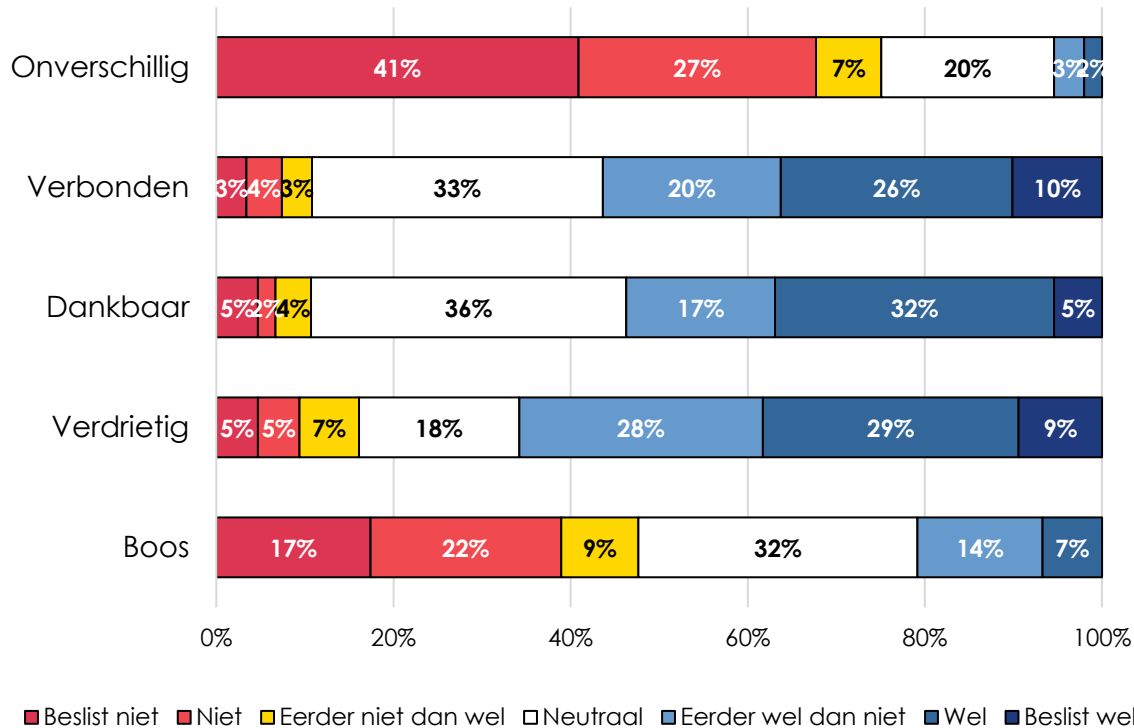
Vindt u dat het verhaal van vervolgingslachtoffers
duidelijk wordt uitgelegd tijdens de Nationale
Herdenking op 4 mei?

Wordt het verhaal van de vervolgingslachtoffers duidelijk uitgelegd tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei?

Bijna 60% van de mensen wier familie te maken heeft gehad met vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog, vindt dat het verhaal van deze slachtoffers duidelijk wordt uitgelegd tijdens de Nationale Herdenking. Een grote groep (32%) weet het niet zo goed. Iets minder dan 1 op de 10 vindt dat het verhaal niet zo of helemaal niet duidelijk wordt uitgelegd. Suggesties hoe dit beter te doen, hebben onder andere betrekking op verduidelijking voor jongeren, het verhaal laten vertellen door een professionele verteller (in plaats van bijvoorbeeld een kleinkind) of het tonen van explicieter materiaal over de gruwelijkheden die vervolgingslachtoffers zijn overkomen.

In welke mate hebt u deze emoties gevoeld bij de Nationale Herdenking afgelopen 4 mei?

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

EMOTIES 4 MEI

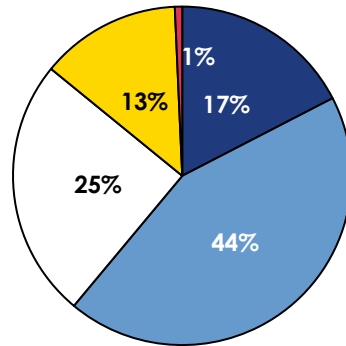
Verdriet lijkt een overheersende emotie tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei, bij mensen die zelf of waarvan de familie te maken heeft gehad met vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze emotie wordt in zekere mate ervaren door 66%. Dankbaarheid (54%) en verbondenheid (56%) worden ook door meer dan de helft van deze groep ervaren.

In 2024 is aan *alle* deelnemers aan het Nationaal Vrijheidsonderzoek gevraagd in welke mate zij deze emoties ervaren. Van hen gaf toen 40% aan verdriet te ervaren tijdens de herdenking op 4 mei. Dankbaarheid was met 67% de emotie die het meest naar voren kwam. Daarnaast voelde 57% zich verbonden, een net zo groot aandeel als wanneer wordt ingezoomd op mensen waarvan de familie een verleden heeft met vervolging.

DE TWEEDE WERELDOORLOG

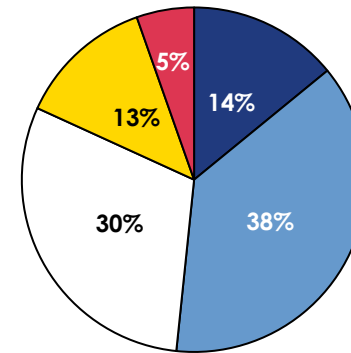
Op 4 mei moeten vooral slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog worden herdacht

- Zeer eens
- Eens
- Neutraal
- Oneens
- Zeer oneens

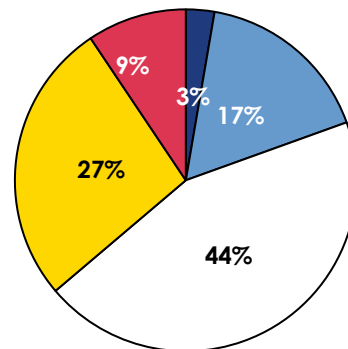
Ik zou het een goede zaak vinden als op 4 mei ook de slachtoffers van huidige oorlogen en geweld wereldwijd worden herdacht

- Zeer eens
- Eens
- Neutraal
- Oneens
- Zeer oneens

Er wordt tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei niet genoeg aandacht besteed aan vervolgingslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog zoals ik en/of mijn familie

- Zeer eens
- Eens
- Neutraal
- Oneens
- Zeer oneens

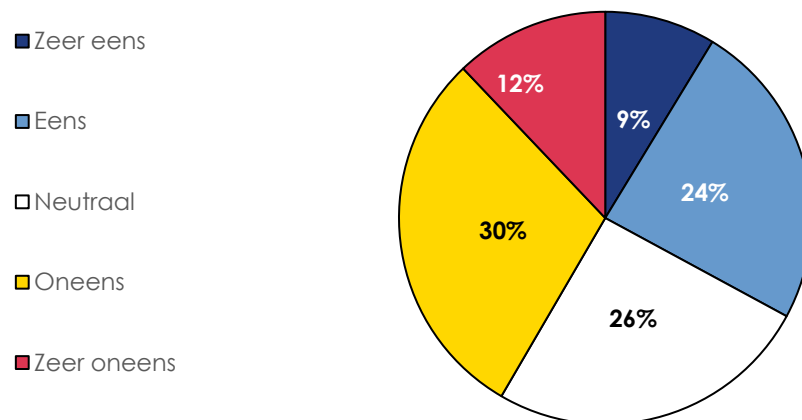

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

Een ruime meerderheid vindt het goed als de aandacht op 4 mei voornamelijk uitgaat naar de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog (61%). 1 op de 5 mensen wier familie is vervolgd tijdens de Tweede Wereldoorlog, vindt dat er op 4 mei niet genoeg aandacht is voor deze vervolgingslachtoffers.

Iets meer dan de helft vindt het ook een goede zaak als slachtoffers van alle oorlogen wereldwijd zouden worden herdacht op 4 mei (52%).

Het huidige conflict in het Midden-Oosten heeft invloed op de manier waarop ik herdenk

Een derde van de vervolgingslachtoffers (of familie van) geeft aan dat het huidige conflict in het Midden-Oosten op een bepaalde manier invloed heeft op de manier waarop ze herdenken (33%). Deze mensen is gevraagd op welke manier dit invloed heeft. Een aantal van de gegeven antwoorden staat in het kader hieronder.

BRON: RESPONDENTEN DIE ZELF OF VIA FAMILIE TE MAKEN HEBBEN GEHAD MET VERVOLGING TIJDENS WOII

Op welke manier heeft het conflict in het Midden-Oosten invloed op de manier waarop u herdenkt?

"Ik ben me er erg van bewust dat er een dubbel gevoel is: Ik herdenk de gevolgen van machtsvertoon terwijl dit rondom weer bezig is."

"Dat ik meer denk aan de mensen die aan beide zijden vallen, gedood of verwond worden. Het leed voelt bij beide partijen even heftig."

"Ik gedenk ook alle slachtoffers van nu en verbaas mij over dat mensen niets hebben geleerd uit het / hun verleden."

"Nooit meer, klinkt hol in deze tijd van constante herhaling."

4. Beleving van vrijheid

4. BELEVING VAN VRIJHEID

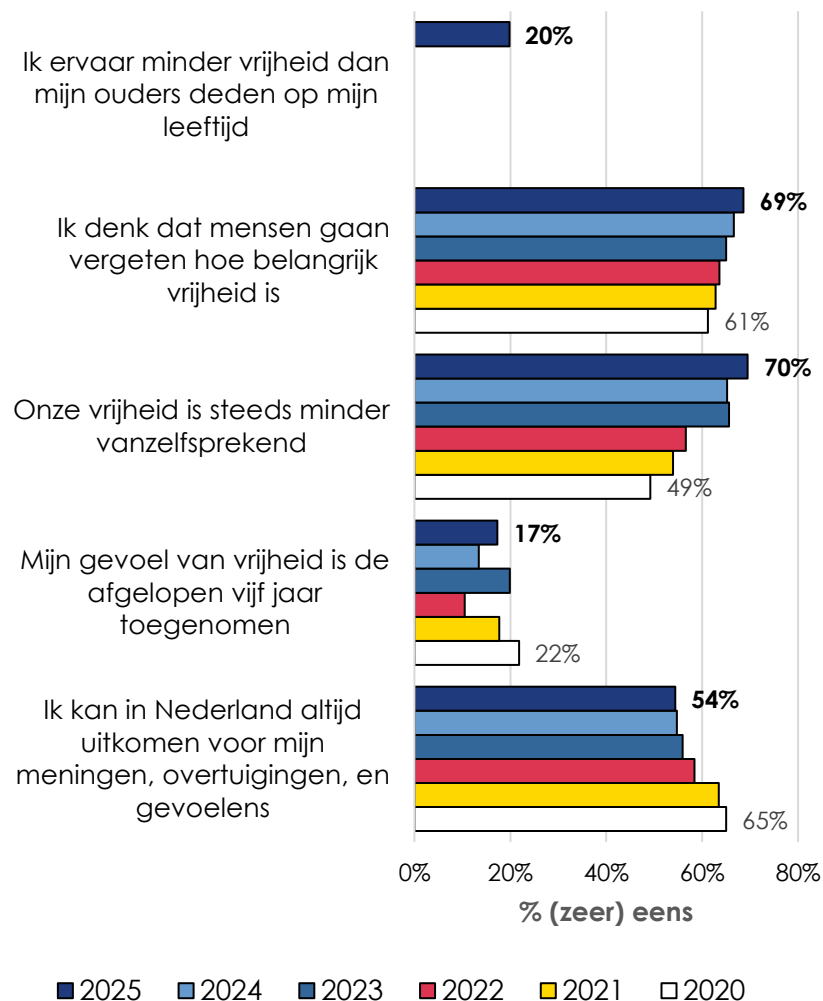
BELEVING VAN VRIJHEID: VERSCHILLEN 2024 - 2025

Ieder jaar wordt aan de deelnemers een aantal uitspraken voorgelegd over hun beleving van vrijheid. In de afbeelding rechts is het percentage mensen dat het eens of zeer eens was met de stelling weergegeven over de jaren.

Een grote meerderheid is het eens met de stelling dat mensen gaan vergeten hoe belangrijk vrijheid is (69%). Ook dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend is, wordt door 70% van de ondervraagden beaamd. Bij deze stelling zien we een toename ten opzichte van vorig jaar: destijds was nog 65% het eens met deze uitspraak.

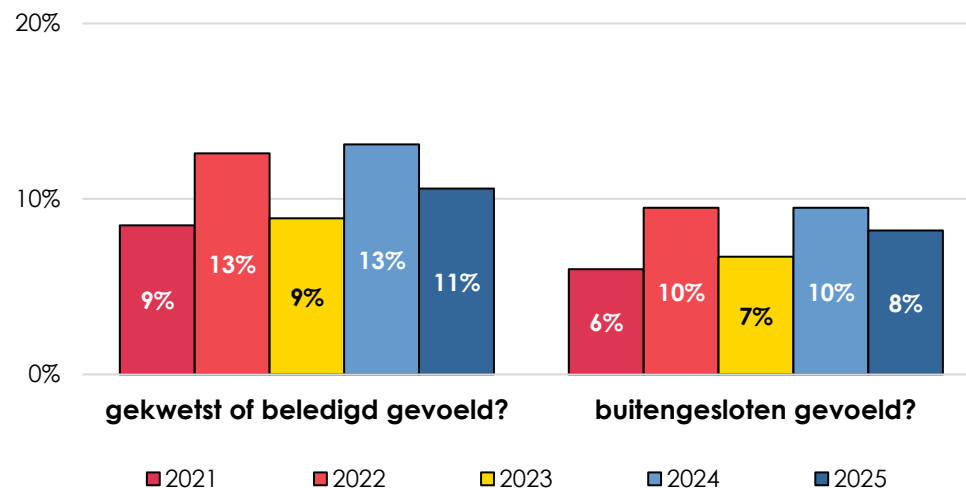
We zien dat iets meer mensen zeggen dat hun gevoel van vrijheid de afgelopen jaren is toegenomen (van 13% in 2024 naar 17% in 2025).

1 op de 5 ondervraagden zegt minder vrijheid te ervaren dan hun ouders deden op hun leeftijd (20%). De groep die het hier juist *niet* mee eens is, is twee keer zo groot (40%). Een relatief groot deel van 13% kan hier geen uitspraken over doen, zij geven aan dit niet te weten.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Heeft u zich in de afgelopen 12 maanden vanwege uw achtergrond...

BRON: ALLE RESPONDENTEN

GEKWETST, BELEDIGD OF BUITENGESLOTEN?

Vergeleken met vorig jaar zien we dat het aandeel mensen dat zich gekwetst of beledigd heeft gevoeld vanwege hun achtergrond (geloof, leeftijd, geslacht, seksuele geaardheid, lichamelijke of geestelijke beperking, migratieachtergrond of om een andere reden) is gedaald (van 13% naar 11%). Mensen hebben zich ook minder vaak buitengesloten gevoeld ten opzichte van het jaar ervoor (2025: 8%; 2024: 10%). Hiermee is de ervaring van buitensluiting en belediging weer op het niveau van 2023. Het gaat hier om de persoonlijke beleving. Op de pagina hierna wordt getoond in hoeverre men discriminatie in het eigen leven ervaart: dit kan ook betrekking hebben op anderen in de omgeving.

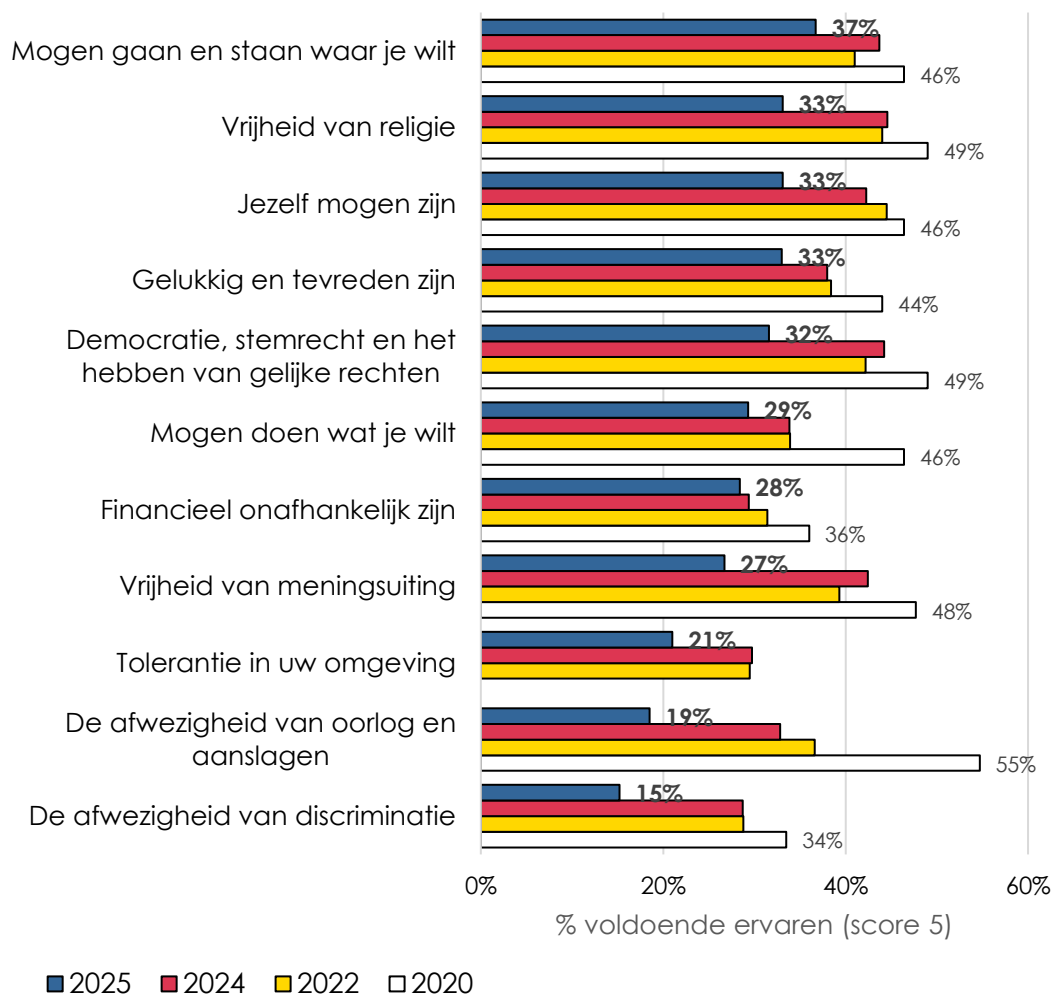
ERVARING VAN VRIJHEID

Van de 11 onderdelen die te maken kunnen hebben met vrijheid is gevraagd in hoeverre men deze ervaart in zijn of haar eigen leven (op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 staat voor *onvoldoende aanwezig* en 5 voor *voldoende aanwezig*). In de figuur hiernaast is het percentage afgebeeld dat de zaken voldoende aanwezig vindt (score 5).

Ten opzichte van vorig jaar is de ervaring van alle soorten vrijheden minder geworden. De uitzondering hierop is de ervaring van financiële onafhankelijkheid: dit zit nog op hetzelfde niveau als in 2024. We zien voornamelijk grote dalingen (in meer dan 10 procentpunten) in de mate waarin men de afwezigheid van discriminatie ervaart, de afwezigheid van oorlog en aanslagen, de aanwezigheid van vrijheid van meningsuiting, vrijheid van religie, en de aanwezigheid van democratie, stemrecht en gelijke rechten.

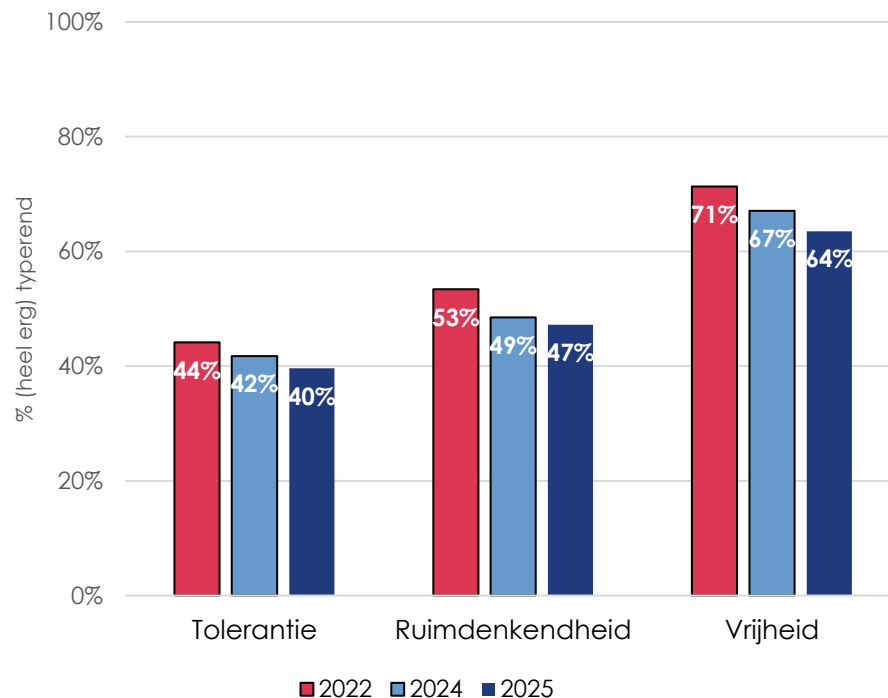
BELEVING VAN VRIJHEID

IN HOEVERRE ERVAART U DE VOLGENDE ZAKEN IN UW LEVEN?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Denkend aan Nederland, vindt u het onderstaande typerend voor Nederland?

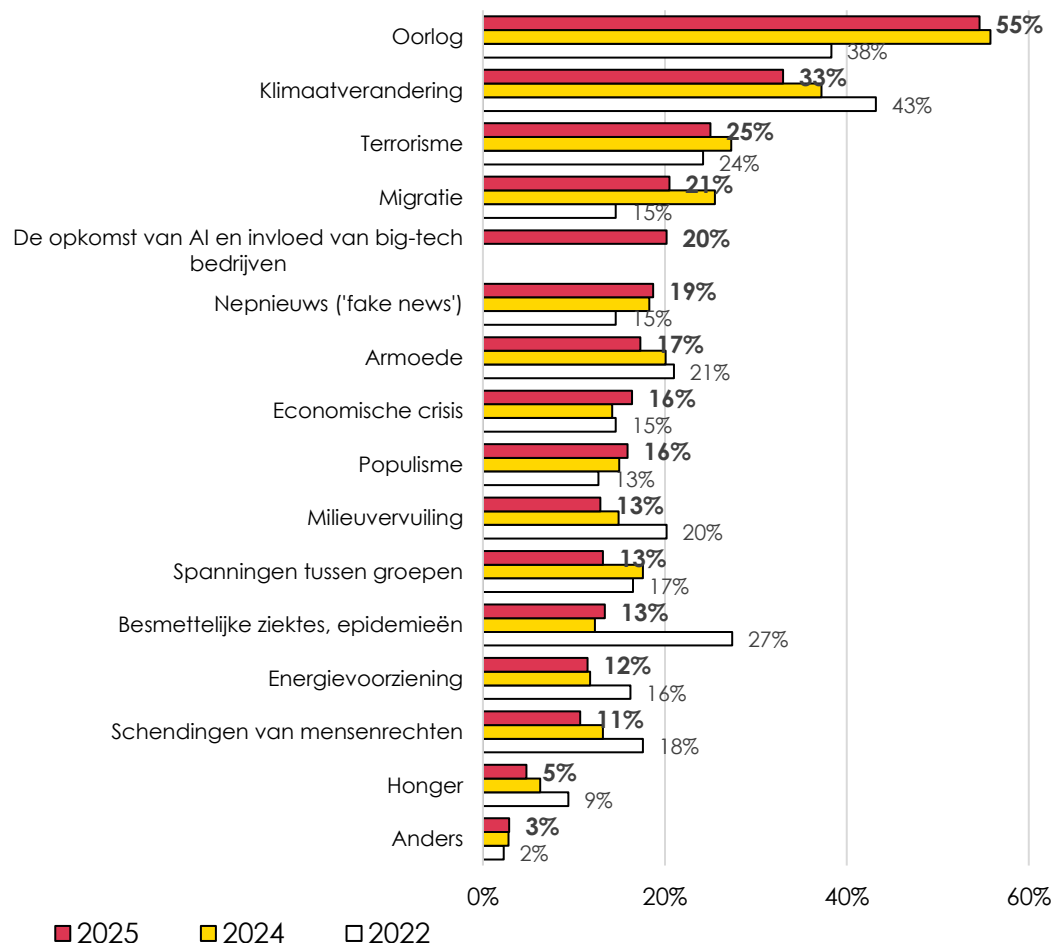
BRON: ALLE RESPONDENTEN

Hoe tolerant, ruimdenkend en vrij is Nederland?

We hebben mensen de vraag voorgelegd in hoeverre men tolerantie, ruimdenkendheid en vrijheid typerend vindt voor Nederland. In de figuur links staat het percentage dat dit typerend of heel erg typerend vindt voor Nederland (score 4 of 5 op een schaal van 1-5).

Hoewel een ruime meerderheid vrijheid typerend vindt voor Nederland (64%), is dit aandeel wel gedaald ten opzichte van 2024. Ook vinden iets minder mensen Nederland tolerant (40%), ten opzichte van 2024 (42%). Ten opzichte van vorig jaar is het aandeel mensen dat Nederland ruimdenkend vindt, niet veranderd.

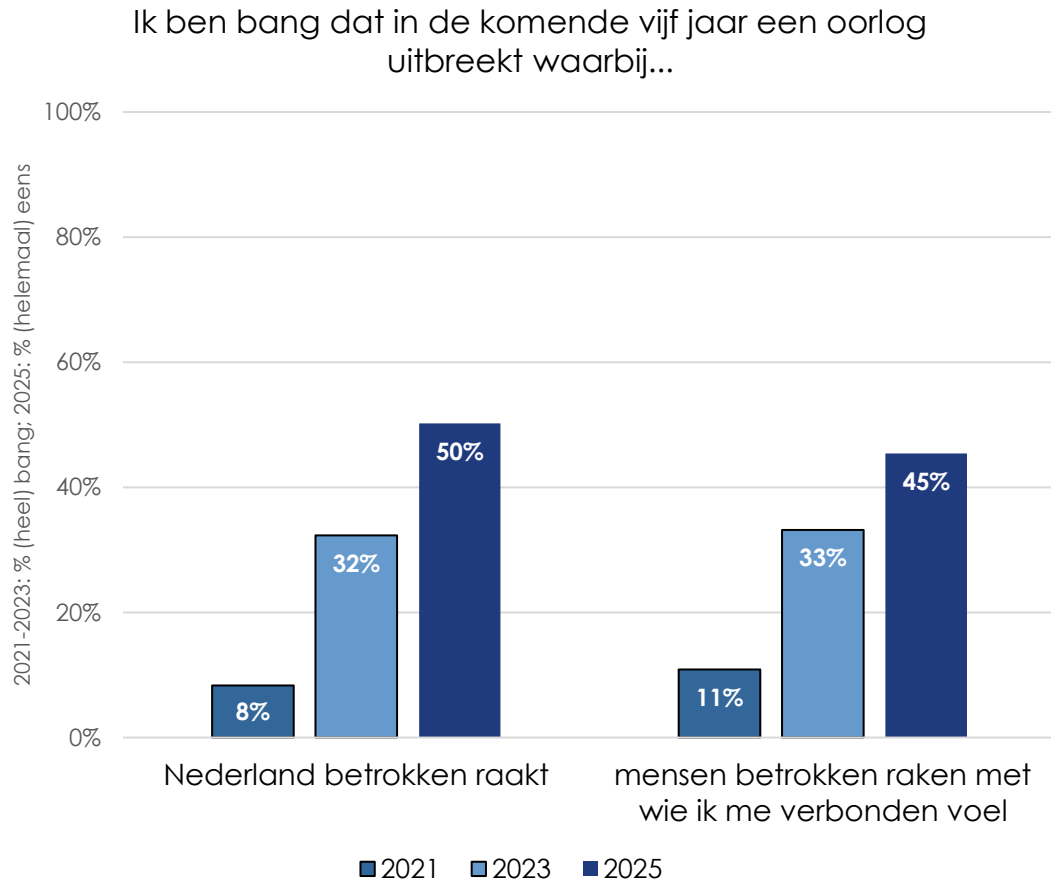
Over welke onderwerpen die wereldwijd spelen maakt u zich het meest zorgen?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

ZORGWEKKENDE ONDERWERPEN

Over welke onderwerpen die wereldwijd spelen maken mensen zich het meeste zorgen? In de vragenlijst konden deelnemers maximaal drie antwoorden kiezen. Dit jaar is voor het eerst de optie 'de opkomst van AI en invloed van big-tech bedrijven' aangeboden. Deze optie werd door 1 op de 5 deelnemers gekozen en belandt daarmee in de top 5 van zorgwekkende thema's. Oorlog is, net als vorig jaar, met afstand het onderwerp waar men zich het meeste zorgen over maakt (55%, 2024: 56%; 2022: 38%). Dalingen zien we in de keuze voor migratie (van 26% in 2024 naar 21%), klimaatverandering (van 37% in 2024 naar 33%), en spanningen tussen groepen (van 18% naar 13%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET IN 2025)

ANGST VOOR OORLOG

In 2023 was al een forse stijging zichtbaar van mensen die bang zijn dat Nederland, of de groep mensen met wie men zich verbonden voelt, betrokken raakt bij een oorlog. In 2025 ervaart maar liefst de helft van de mensen een zekere mate van angst voor oorlog.

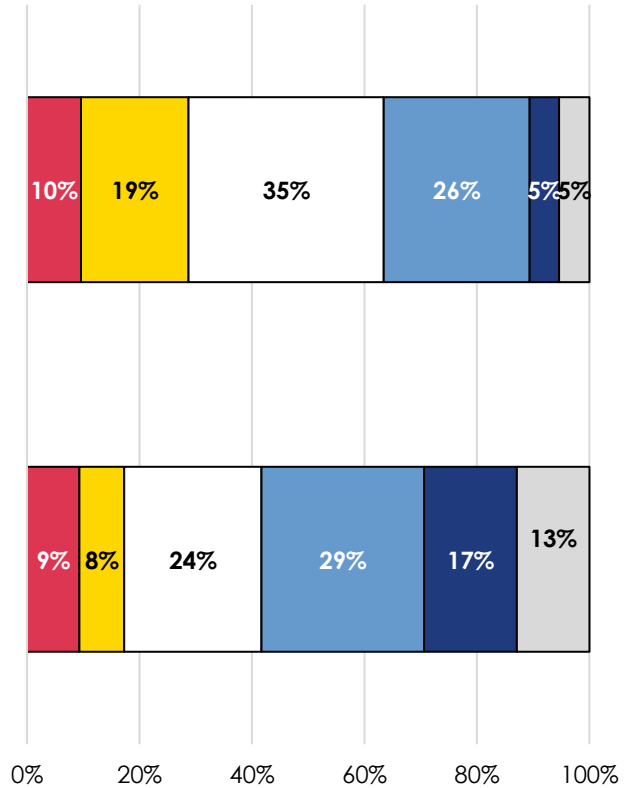
In 2021 en 2023 is gevraagd 'Hoe bang bent u dat er de komende vijf jaar een oorlog zal uitbreken...'. Daarbij konden mensen aangeven hoe bang men was op een schaal van 1-5 (helemaal niet bang – heel bang). In 2025 is het in de vorm van een uitspraak voorgelegd: 'Ik ben bang dat in de komende vijf jaar een oorlog uitbreekt...'. Ditmaal kon men aangeven of men het met deze uitspraak eens is of oneens (wederom op een schaal van 1-5). Hierbij kon men ook aangeven of men het niet weet: dit is minder dan 10% van de deelnemers. Deze groep is buiten beschouwing gelaten in de analyses.

OORLOG OEKRAÏNE

Iets minder dan een derde van de mensen voelt zich verbonden met de oorlog in Oekraïne (31%). Het aandeel mensen dat zich juist *niet* verbonden voelt met deze oorlog is bijna net zo groot (29%).

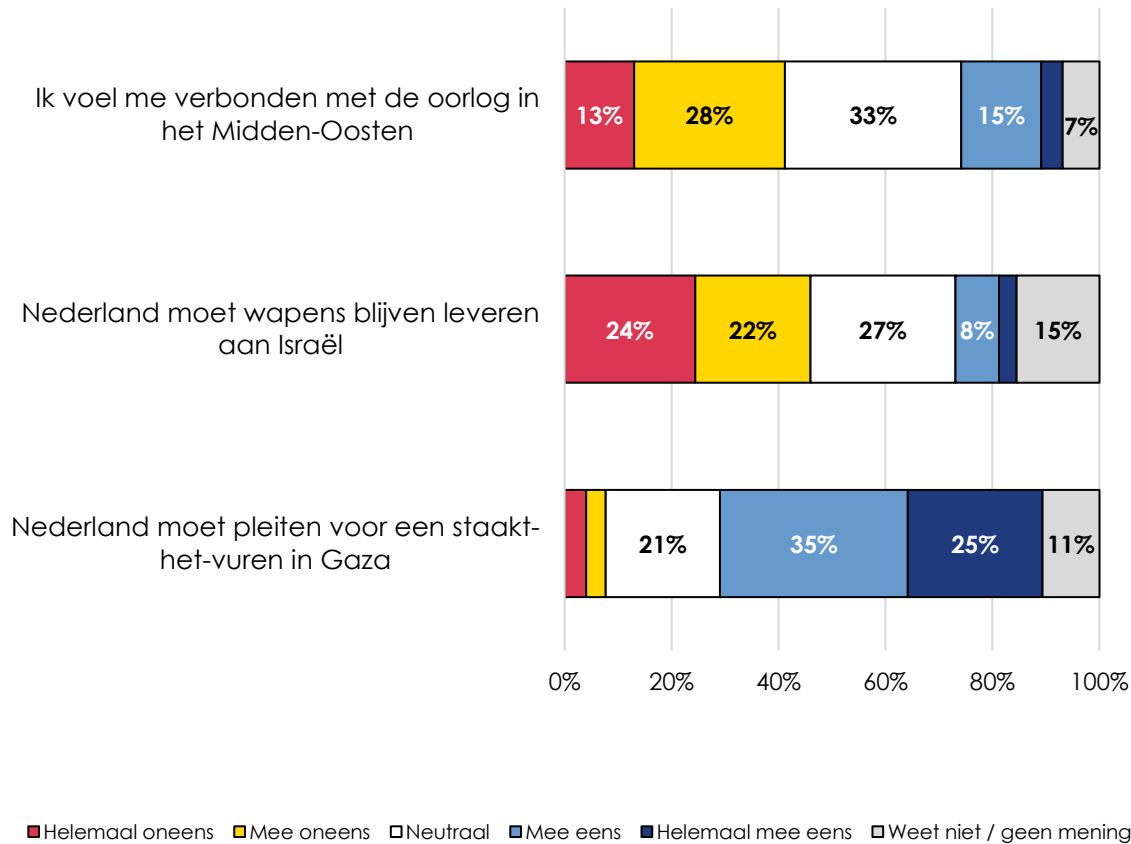
Op de vraag of Nederland wapens moet blijven leveren aan Oekraïne, zegt 46% dat we dit moeten blijven doen. De mate waarin men zich verbonden voelt met de oorlog, speelt sterk mee bij de mening die men heeft over de wapenlevering aan Oekraïne. Van de mensen die zich (sterk) verbonden voelen met de oorlog, is 79% het ermee eens dat Nederland wapens moet blijven leveren. Van de mensen die zich juist niet verbonden voelen met de oorlog, is 23% het eens met continuering van het leveren van wapens.

Ik voel me verbonden met de oorlog in Oekraïne

■ Helemaal oneens ■ Mee oneens □ Neutraal ■ Mee eens ■ Helemaal mee eens □ Weet niet / geen mening

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BRON: ALLE RESPONDENTEN

OORLOG MIDDEN-OOSTEN

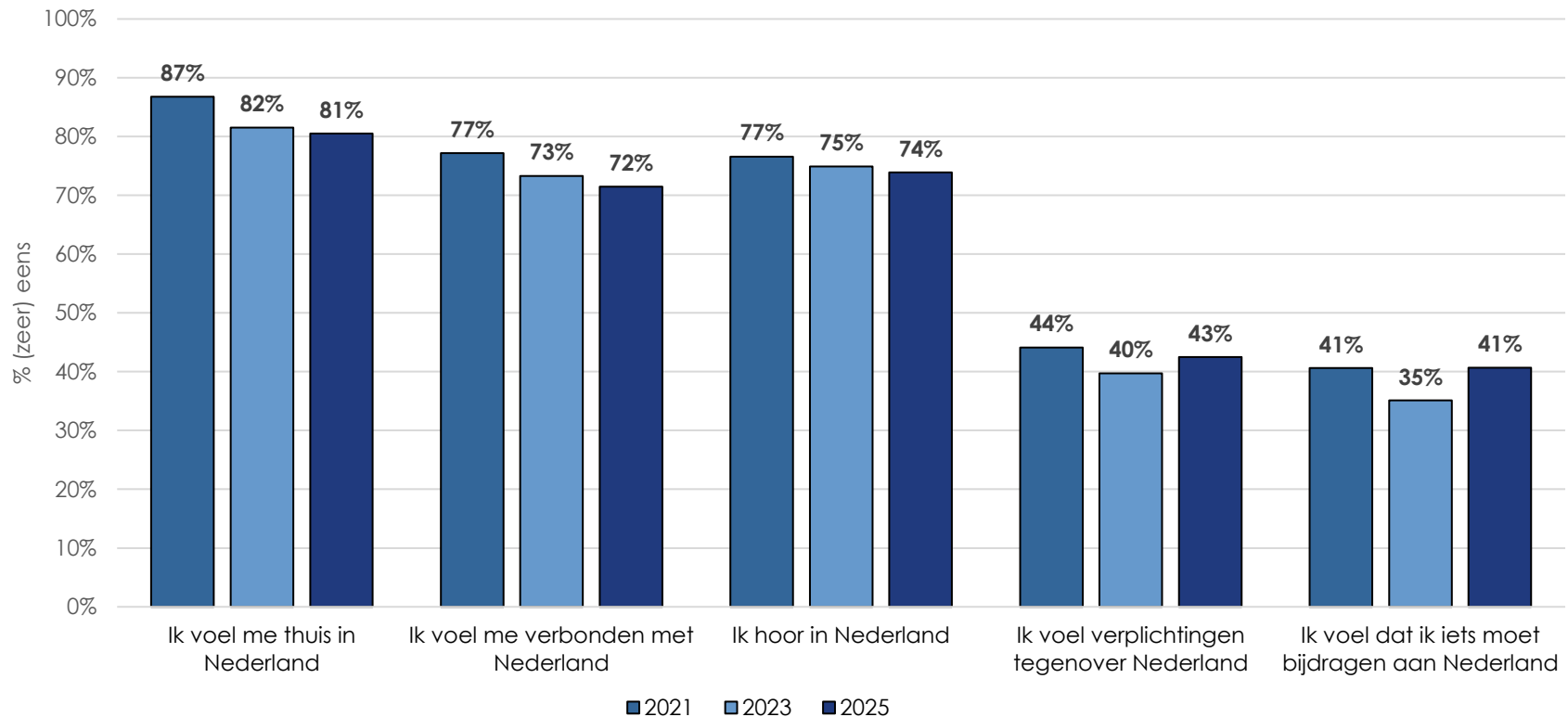
Minder mensen voelen zich verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten (19%), dan met die in Oekraïne (31%).

Iets minder dan de helft van de mensen is tegenstander van het leveren van wapens aan Israël: 46% is het ermee oneens dat Nederland dit blijft doen. 11% is het er juist mee eens. Een meerderheid van de mensen vindt dat Nederland moet pleiten voor een staakt-het-vuren in Gaza (60%). 8% is het hier niet mee eens. Van de mensen die zich verbonden voelen met de oorlog in het Midden-Oosten, is 84% het ermee eens dat Nederland moet pleiten voor een staakt-het-vuren. Van de mensen die zich niet verbonden voelen met deze oorlog is dit 54%.

BELEVING VAN VRIJHEID

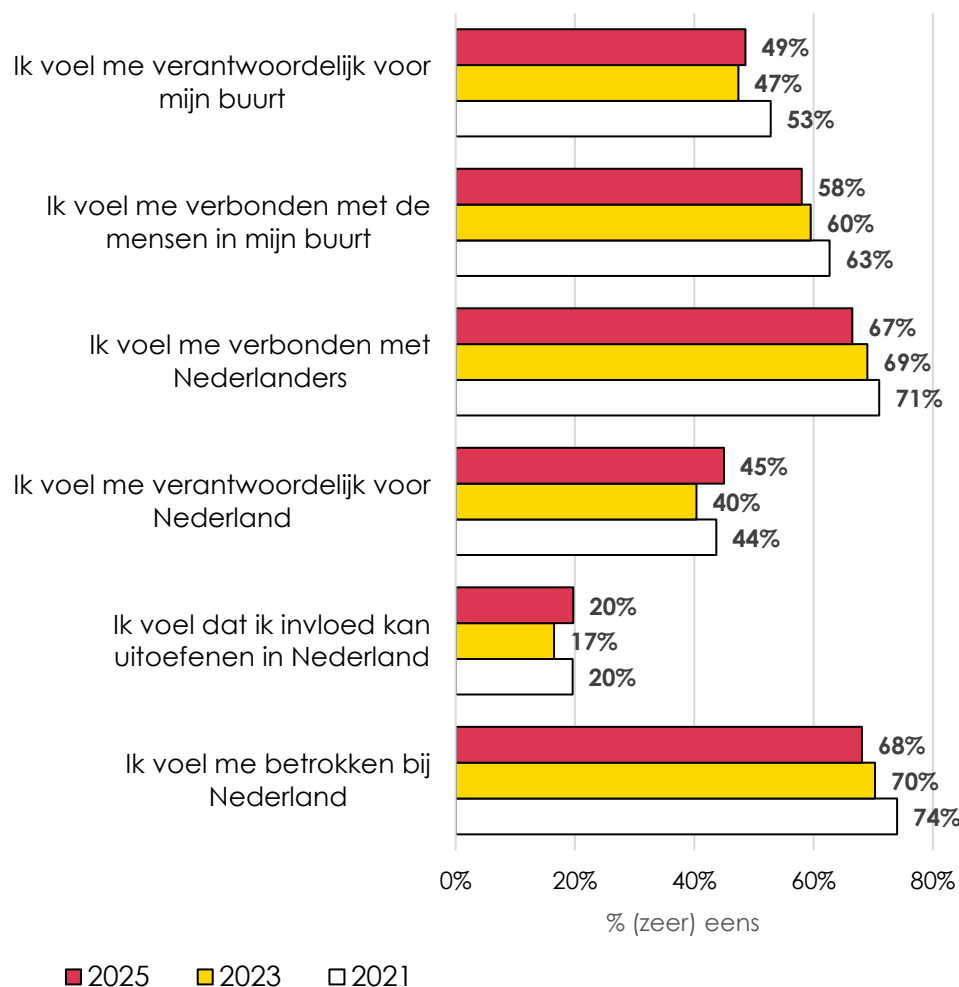
VERBONDENHEID MET NEDERLAND

Om in kaart te brengen in welke mate mensen zich verbonden voelen met Nederland zijn er elf stellingen voorgelegd. Deze stellingen zijn ook in 2021 en 2023 voorgelegd. Steeds is het percentage mensen dat het zeer eens of eens was met de stelling weergegeven in de afbeelding.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BELEVING VAN VRIJHEID

BRON: ALLE RESPONDENTEN

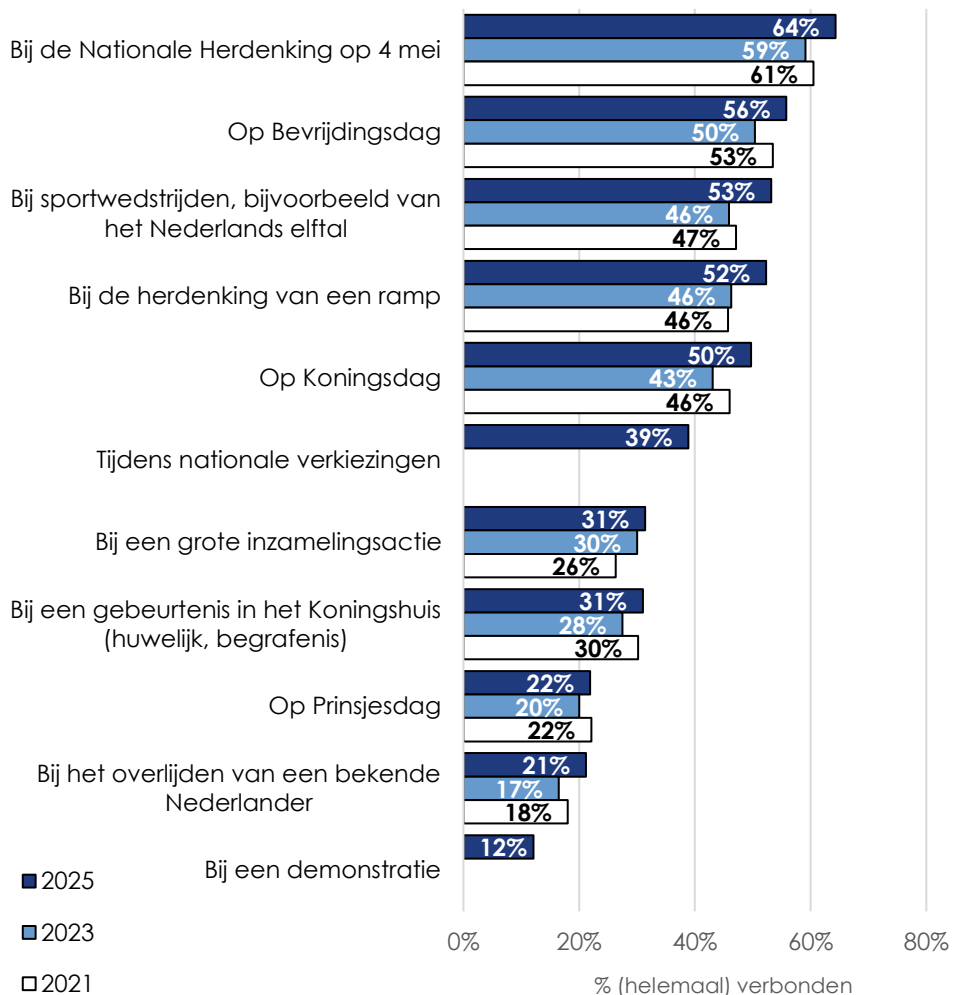
Meer mensen hebben het gevoel dat ze iets voor Nederland moeten en kunnen betekenen

Wanneer we de antwoorden op de stellingen van dit jaar vergelijken met die van 2023 wordt een aantal verschillen zichtbaar.

Het gevoel dat mensen iets moeten bijdragen aan Nederland is toegenomen, en weer op het niveau van 2021 (41%, tegenover 35% in 2023). We zien ook een toename in het aandeel mensen dat voelt dat ze invloed kunnen uitoefenen in Nederland (van 17% in 2023 naar 20%). Ten slotte zien we dat 45% van de mensen zich verantwoordelijk voelt voor Nederland, dit zijn er meer dan in 2023 (40%).

BELEVING VAN VRIJHEID

In welke situaties voelt u zich verbonden met andere Nederlanders?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

VERBONDENHEID MET ANDERE NEDERLANDERS

Van verschillende gebeurtenissen is gevraagd in hoeverre men zich op dat moment verbonden voelt met andere Nederlanders. Dit kon worden aangegeven op een schaal van 1 (helemaal niet verbonden) tot 5 (helemaal verbonden). In de figuur links staat het percentage mensen dat een score 4 of 5 heeft gegeven.

Het moment waarop men zich het meest verbonden voelt met andere Nederlanders is tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei (64%). Op Bevrijdingsdag (56%), bij sportwedstrijden (53%), bij de herdenking van een ramp (52%) en tijdens Koningsdag (50%) voelt tenminste de helft van de mensen zich verbonden met anderen. Hoewel er een kleine daling te zien was in het belang dat mensen hechten aan 4 en 5 mei, zien we wel een toename in de mate waarin men zich verbonden voelt met anderen op deze dagen. Deze toename ten opzichte van 2023 zien we bij alle voorgelegde momenten.

In 2025 is voor het eerst gevraagd of mensen zich tijdens nationale verkiezingen verbonden voelt met andere Nederlanders: 39% geeft aan dat dit zo is.

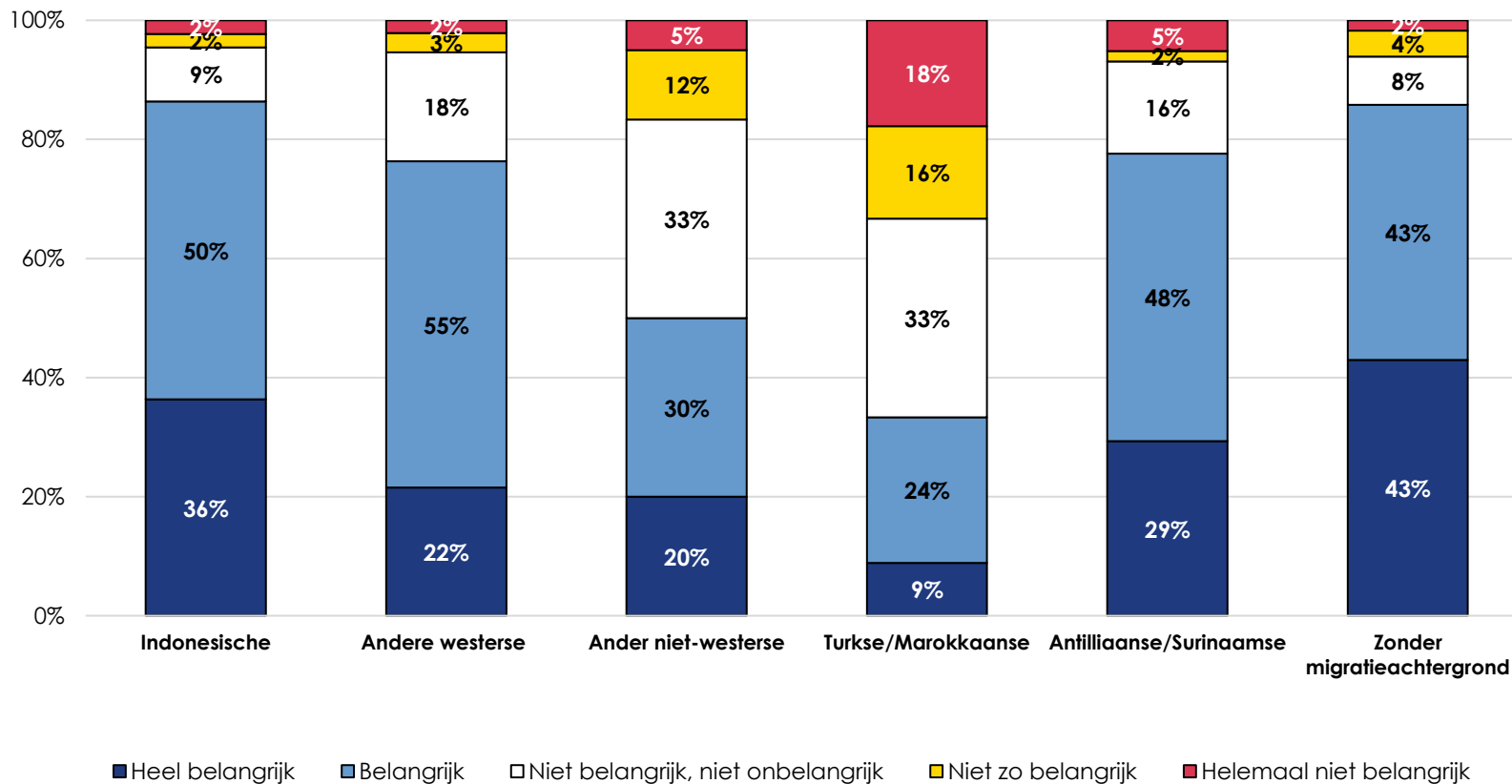
VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

In dit hoofdstuk worden de verschillen tussen groepen uitgelicht aan de hand van een selectie van vragen die vooraf waren bepaald. De groepen die hierin onderscheiden zijn, staan beschreven in de onderzoeksverantwoording. In de figuren worden steeds de absolute percentages getoond. In de tekst worden de verschillen besproken. Hierbij wordt tegelijkertijd gekeken naar de effecten van leeftijd, herkomst en (bij bepaalde vragen) stedelijkheid op de bewuste stelling of vraag. Er is daarbij gecontroleerd voor opleidingstype. We rapporteren in dit hoofdstuk over de vragen waarvoor er verschillen tussen herkomstgroepen of leeftijdsgroepen werden gevonden. We rapporteren ook voor welke vragen geen verschillen zijn gevonden. Voor de overige vragen is er geen onderzoek naar verschillen gedaan. De nummering van de onderdelen verwijst steeds naar het hoofdstuk waarin de vraag of stelling voor de gehele steekproef is beschreven.

5. VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID

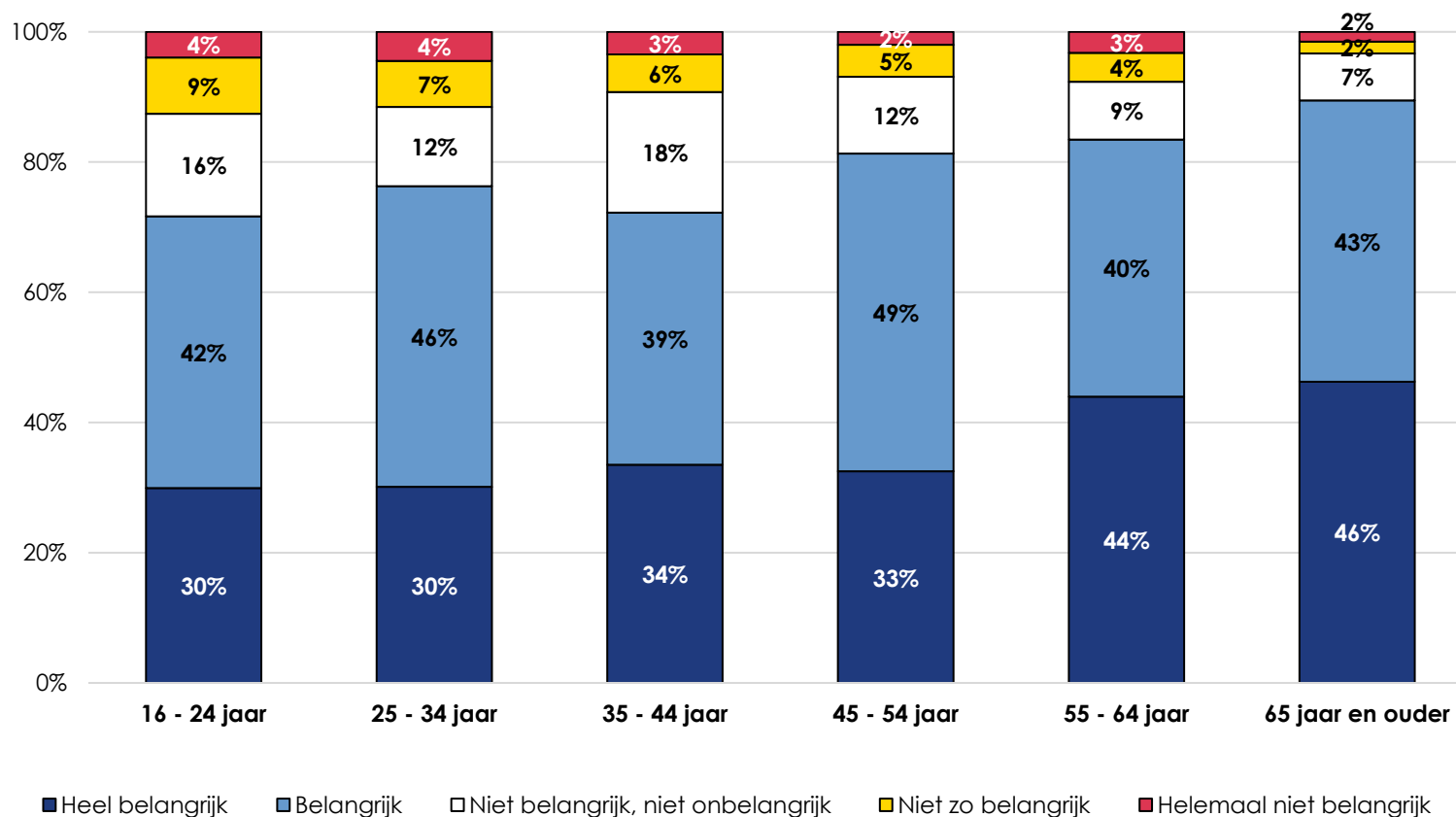
1.1 Belang Nationale Herdenking 4 mei

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei? -
Verschillen naar herkomst

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei? -
Verschillen naar leeftijd

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Belang Nationale Herdenking: herkomst, leeftijd en stedelijkheid

Bij de vergelijkingen tussen verschillende groepen en in de afbeeldingen is de groep 'Geen mening/weet niet' buiten beschouwing gelaten.

Er werd geen effect gevonden van de mate van stedelijkheid van het gebied waar de deelnemers wonen op het belang dat men hecht aan de Nationale Herdenking.

Ten opzichte van mensen zonder migratieachtergrond (86%), vinden vooral mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** (50%) en mensen met een **Turkse of Marokkaanse achtergrond** (33%) de herdenking minder vaak belangrijk. Maken we een vergelijking met vorig jaar, dan zien we dat binnen de groep met Turkse of Marokkaanse achtergrond en binnen de groep mensen zonder migratieachtergrond, minder mensen de herdenking heel belangrijk vinden (er is wel een toename in de categorie daaronder: 'belangrijk'). Daarnaast is het aandeel mensen dat aangeeft de herdenking *niet* zo belangrijk te vinden heel licht gegroeid bij beide groepen.

Mensen **ouder dan 55 jaar** zien vaker het belang van de Nationale Herdenking dan mensen jonger dan 55. We zien voornamelijk dat het aandeel dat de herdenking *heel* belangrijk vindt, kleiner is (30%-34%), dan wanneer men ouder is dan 55 jaar (44%-46%). Over het geheel zagen we dat het draagvlak voor de herdenking iets is afgenomen. Dit afgenomen draagvlak is zichtbaar in de groepen 45-54 jaar en 65 jaar en ouder: meer mensen zijn gegaan van 'heel belangrijk' naar 'belangrijk'. Tevens is in deze groepen een kleine toename zichtbaar in het aandeel dat zegt de herdenking niet zo belangrijk of helemaal niet belangrijk te vinden.

Redenen waarom men niet stilstaat bij de Nationale Herdenking op 4 mei

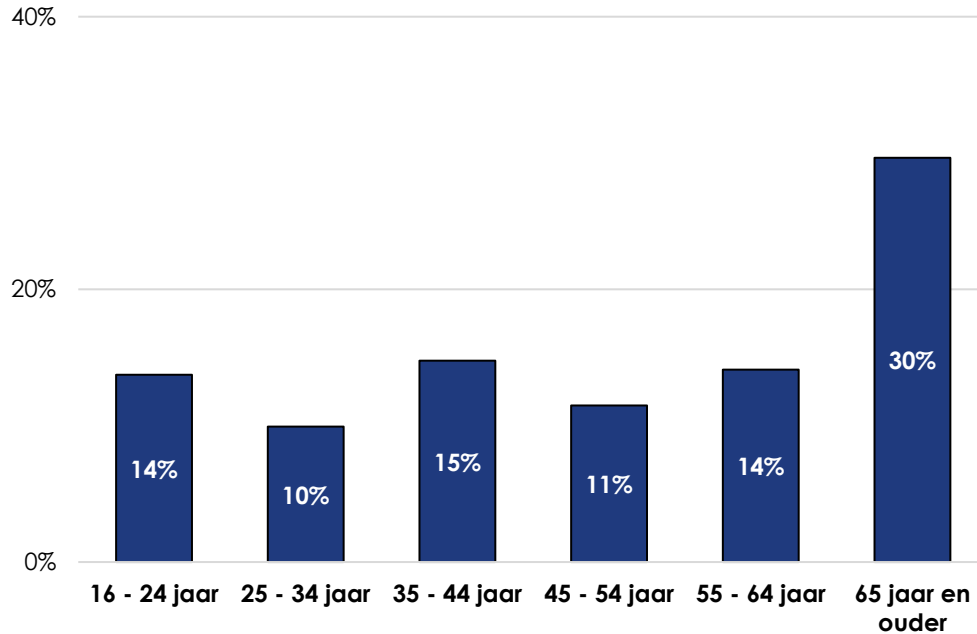
We hebben de groepen vergeleken als het gaat om redenen waarom men niet stilstaat bij 4 mei. Omdat het hier kleine groepen betreft (de vraag wordt slechts aan een selectie van de steekproef voorgelegd), vermelden we hier geen percentages: deze resultaten dienen ter indicatie.

Ten opzichte van mensen **zonder migratieachtergrond**, zeggen mensen met een **Turkse of Marokkaanse achtergrond** vaker niet bij 4 mei stil te staan omdat de Tweede Wereldoorlog te lang geleden is. Ook zegt deze groep vaker dat er al te veel aandacht is voor de Tweede Wereldoorlog (net als mensen met een **Antilliaanse of Surinaamse achtergrond**), dat ze zich niet aangesproken voelen door het verhaal dat op 4 mei wordt verteld (net als mensen met een **andere westerse achtergrond**), en dat herdenken betekenisloos is als vandaag de dag nog zoveel oorlogen gaande zijn. Niet herdenken vanwege tijdgebrek wordt relatief vaak genoemd door mensen met een **andere niet-westerse achtergrond**.

Mensen **tussen de 40-54 jaar** zeggen *minder* vaak dan 65-plussers die niet hebben herdacht, dat de reden hiervoor is dat er al genoeg aandacht is voor de Tweede Wereldoorlog.

1.2 Herdenkingsbijeenkomst Nieuwe Kerk

Hebt u vorig jaar gekeken naar de herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk voorafgaand aan de herdenkingsplechtigheid op de Dam? - Verschillen naar leeftijd

BRON: ALLE RESPONDENTEN

HERDENKINGSBIJEENKOMST NIEUWE KERK

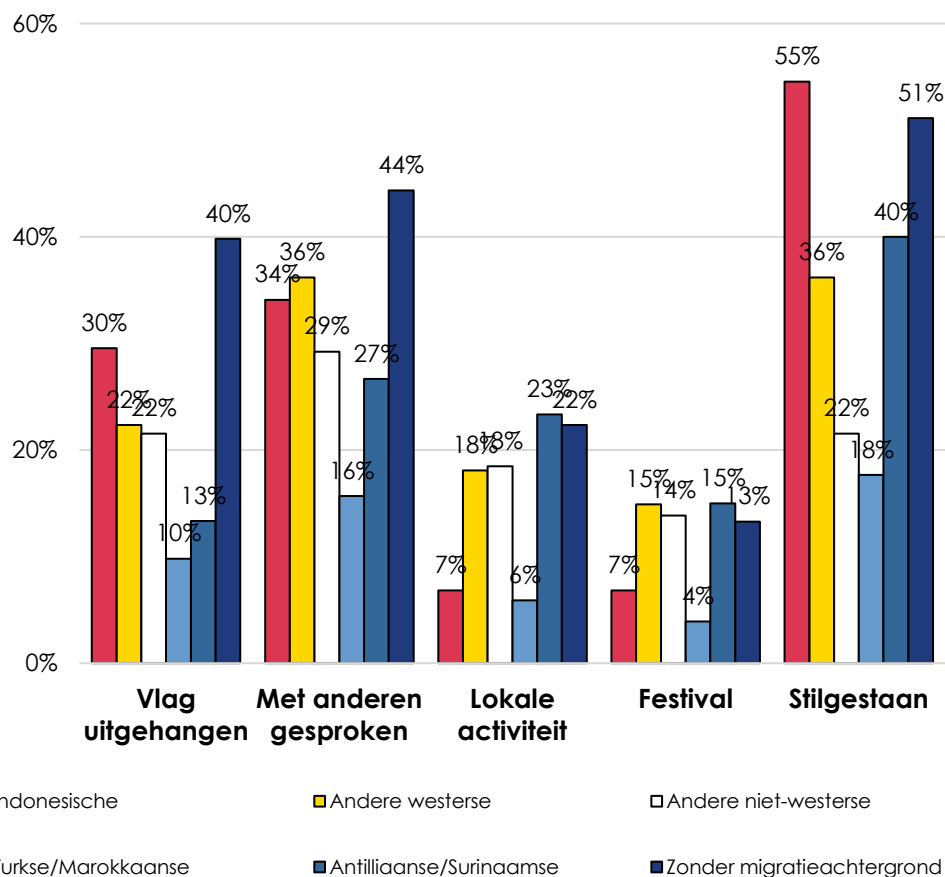
Of mensen naar de herdenkingsbijeenkomst in de Nieuwe Kerk hebben gekeken, hangt sterk samen met leeftijd. Van de 65-plussers heeft 30% naar de bijeenkomst gekeken. Van de mensen onder de 65 jaar, is dit niet meer dan 15%.

De getuigenissen van aanwezigen spreken mensen **onder de 35 jaar minder** aan, dan ouderen. De voordracht door een bekend persoon spreekt mensen **onder de 45 jaar** relatief minder aan. Ditzelfde effect zien we bij het gebed door een religieuze voorganger. Bij het onderdeel muziek zien we geen effect van leeftijd.

Tussen mensen van verschillende achtergronden worden geen verschillen geconstateerd in de waardering van de onderdelen van de bijeenkomst. Het volgen van de bijeenkomst loopt uiteen van 10% van mensen met een **andere westerse achtergrond**, tot 25% van mensen met een **Indonesische achtergrond**.

2.1 Participatie Bevrijdingsdag

Deelname Bevrijdingsdag - Verschillen naar herkomst

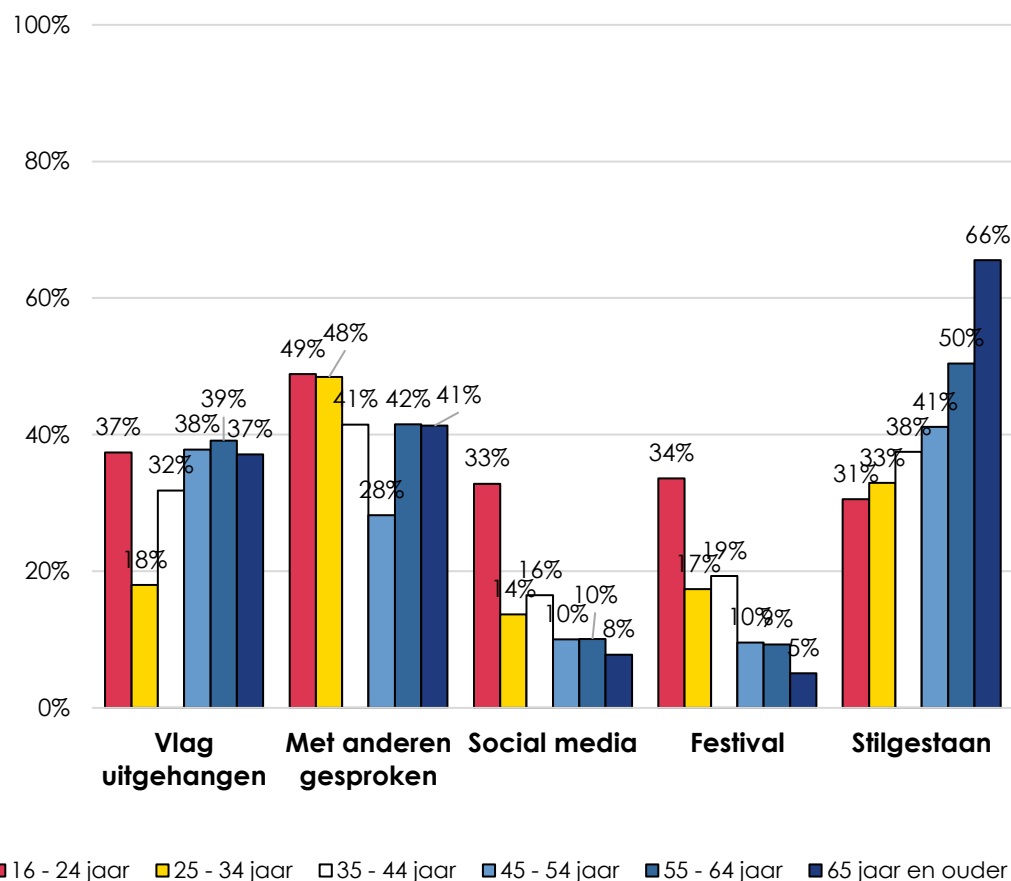

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Bij de meeste activiteiten die men in het kader van Bevrijdingsdag kan ondernemen, zien we verschillen tussen mensen met verschillende achtergronden. De belangrijkste verschillen staan in de figuur hiernaast afgebeeld.

Alle mensen met een bepaalde migratieachtergrond hebben de Nederlandse vlag *minder vaak* buiten gehangen dan mensen zonder migratieachtergrond (alleen het verschil met Indonesische achtergrond is niet significant). Mensen met een **andere niet-westerse** (29%), **Turkse/Marokkaanse** (16%) of **Antilliaanse/Surinaamse** (27%) achtergrond hebben minder met anderen over Bevrijdingsdag gesproken dan mensen zonder migratieachtergrond (44%). De lokale activiteiten werden minder bezocht door mensen met **Indonesische** (7%) of **Turkse/Marokkaanse** (6%) achtergrond. Festivals werden minder bezocht door mensen met **Turkse/Marokkaanse** achtergrond (4%). Ten slotte werd er minder bij Bevrijdingsdag in het algemeen stilgestaan door mensen met een **andere westerse** (36%) of **niet-westerse** (22%), of **Turkse/Marokkaanse** (18%) achtergrond dan door mensen zonder migratieachtergrond (51%).

Deelname Bevrijdingsdag -
Verschillen naar leeftijd

Voorals mensen **vanaf 35 jaar** hangen de Nederlandse vlag uit op Bevrijdingsdag (32% - 39%). Ook bij 16-24 jarigen zien we een uitschieter (37%), maar dit zijn voornamelijk jongeren die nog bij hun ouders wonen (81% is inwonend kind).

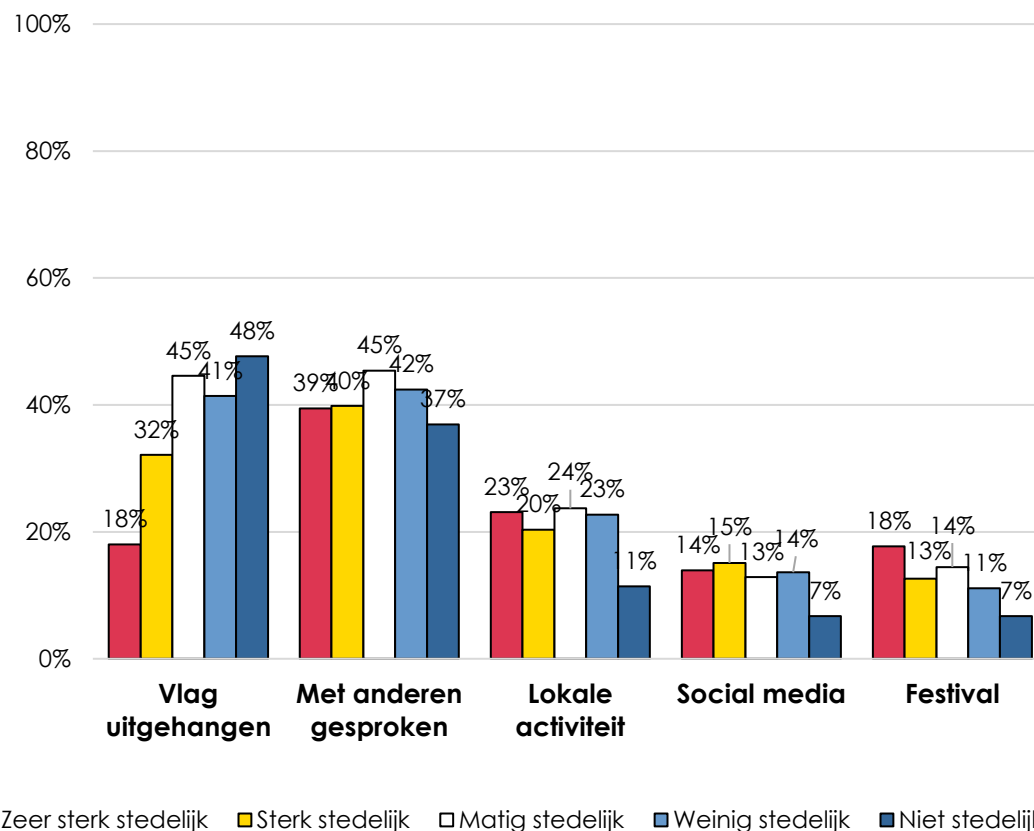
Ten opzichte van de 65-plussers (en jongeren) valt op dat **45-54 jarigen** minder vaak over Bevrijdingsdag hebben gesproken met anderen (28%). Activiteiten op social media (berichten *liken*, delen) worden voornamelijk door **16-24 jarigen** gedaan (33%).

De Bevrijdingsfestivals werden voornamelijk bezocht door mensen van **16-24 jaar** (34%). Ook onder **25-44 jarigen** zijn de festivals nog populair (17-19%), vergeleken met de leeftijdscategorieën daarboven.

Van de 65-plussers zegt twee derde niet iets speciaals te hebben gedaan, maar wel te hebben stilgestaan bij Bevrijdingsdag (66%). Het percentage dat dit zegt neemt af naarmate men jonger is (van 31% - 50%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Deelname Bevrijdingsdag - Verschillen naar stedelijkheid

In de **sterk** (32%) tot **zeer sterk stedelijke** (18%) gebieden wordt de Nederlandse vlag minder vaak uitgehangen met Bevrijdingsdag, ten opzichte van de niet-stedelijke gebieden (48%).

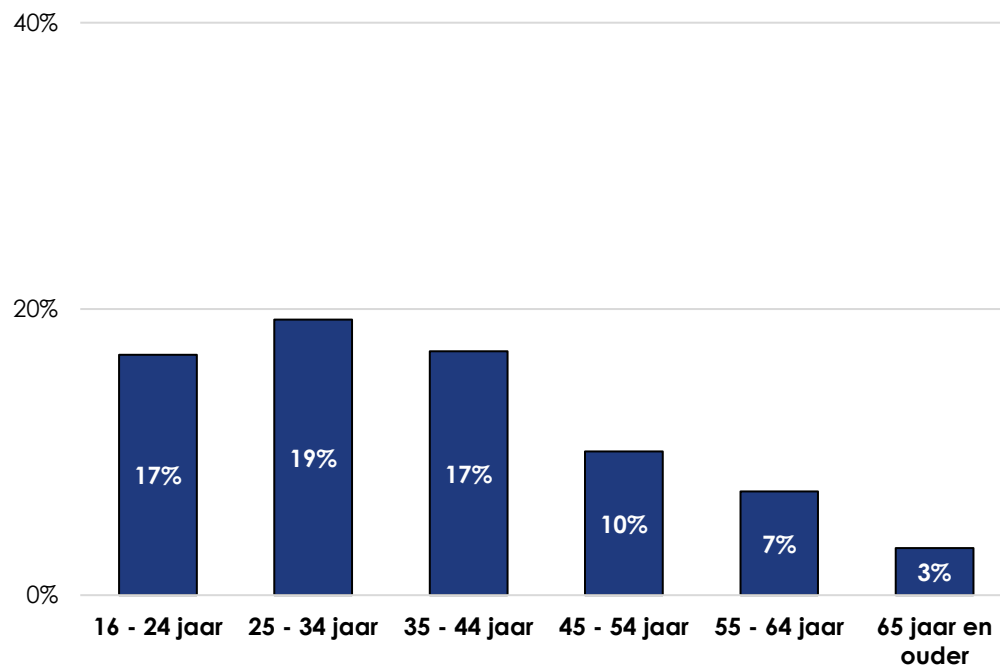
Mensen uit **matig stedelijke** gebieden praten het meest met anderen over Bevrijdingsdag (45%), vergeleken met mensen uit niet-stedelijk gebied (37%).

Het bezoeken van lokale activiteiten in het kader van Bevrijdingsdag (11%), iets delen of *liken* op social media over Bevrijdingsdag (7%), en het bezoeken van een Bevrijdingsfestival (7%) wordt allemaal minder vaak gedaan door mensen uit **niet-stedelijk** gebied.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.1 Gekwetst of beledigd gevoeld in afgelopen 12 maanden

Heeft u zich in de afgelopen 12 maanden gekwetst of beledigd gevoeld vanwege uw achtergrond? - Verschillen naar leeftijd

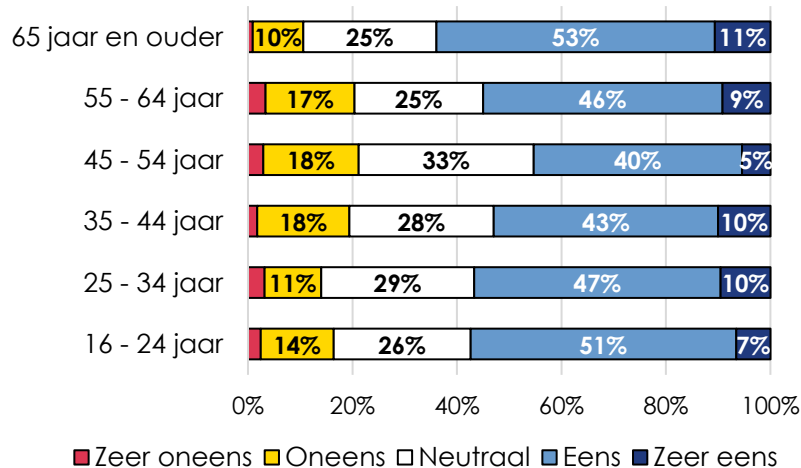

Ten opzichte van 65-plussers, hebben vooral de groepen tussen **16 en 44 jaar** zich de afgelopen 12 maanden vaker gekwetst of beledigd gevoeld vanwege hun achtergrond (17%-19%). Van de 65-plussers is dit maar 3%.

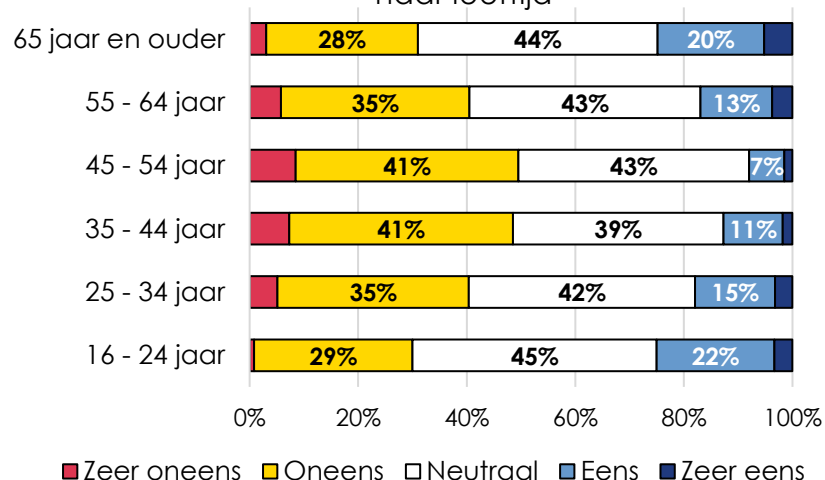
BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.2 Beleving vrijheid

Ik kan in Nederland altijd uitkomen voor mijn meningen, overtuigingen, en gevoelens - Verschillen naar leeftijd

Mijn gevoel van vrijheid is de afgelopen vijf jaar toegenomen gevoelens - Verschillen naar leeftijd

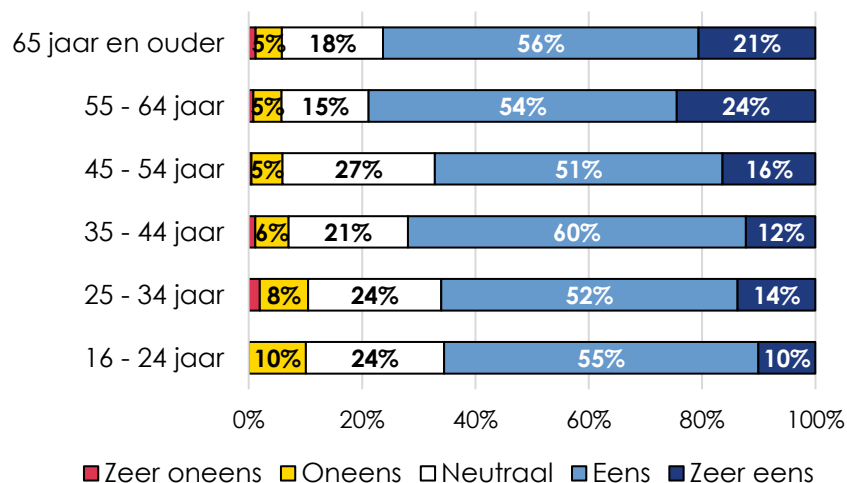
BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

Als het gaat om het gevoel van vrijheid vindt een relatief grote groep dat dit de afgelopen vijf jaar niet is veranderd (43%). De groep mensen in de leeftijd van **35 – 64 jaar** vindt vaker dat ze *niet* kunnen uitkomen voor hun mening, overtuiging of gevoelens (20% is het oneens of zeer oneens met de stelling) dan 65-plussers (11%).

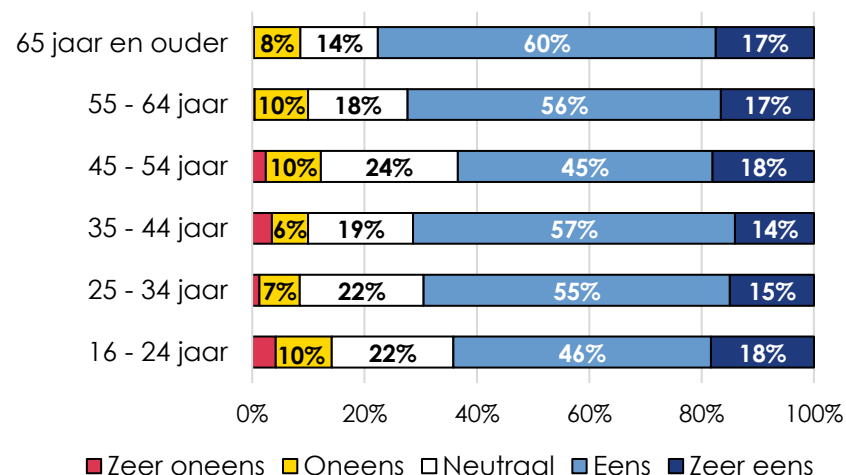
Deze zelfde groep is het vaker *oneens* met de stelling dat het gevoel van vrijheid de afgelopen vijf jaar is toegenomen (35 – 64 jaar: 41%-50%), in vergelijking met 65-plussers (31%).

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID

Onze vrijheid is steeds minder
vanzelfsprekend - Verschillen naar leeftijd

Ik denk dat mensen gaan vergeten hoe
belangrijk vrijheid is - Verschillen naar leeftijd

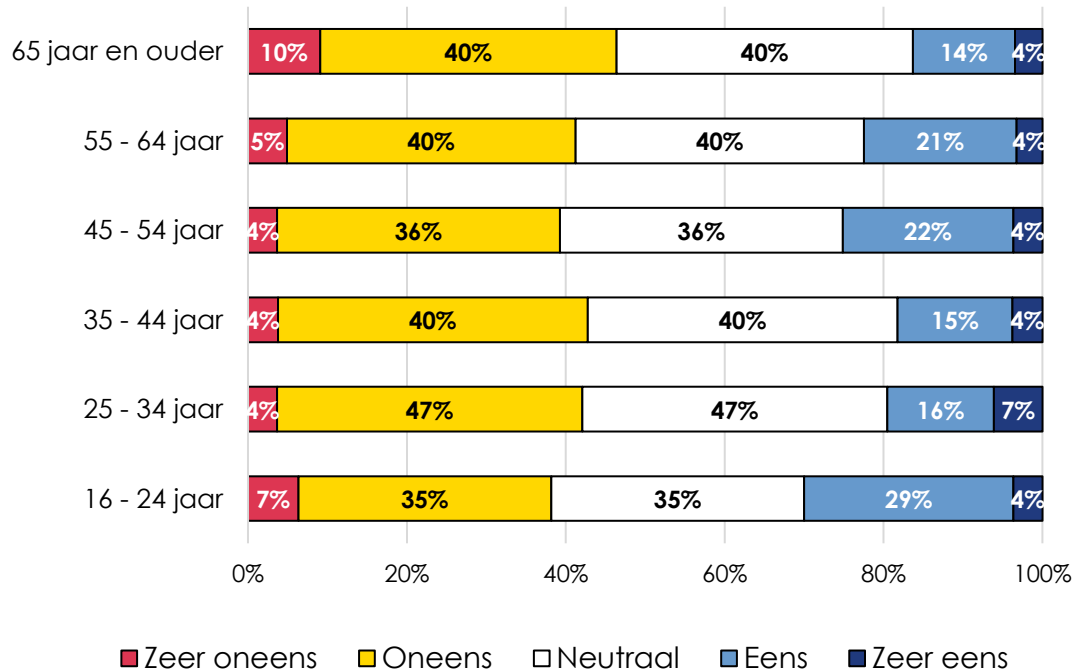

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

Alle leeftijdsgroepen zijn het over het algemeen eens met de stelling dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend is. Wanneer we focussen op de afzonderlijke categorieën, zien we dat **55-plussers** vaker wat meer uitgesproken antwoorden en het vaker zeer eens zijn met deze uitspraak (21%-24%) dan mensen jonger dan 55 jaar (10%-16%).

Mensen uit de leeftijdscategorieën **16-24 jaar** (64% eens of zeer eens) en **45-54 jaar** (63%) denken minder vaak dat mensen gaan vergeten hoe belangrijk vrijheid is, dan mensen van 65 jaar en ouder (77%).

Ik ervaar minder vrijheid dan mijn ouders deden op mijn leeftijd
- Verschillen naar leeftijd

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

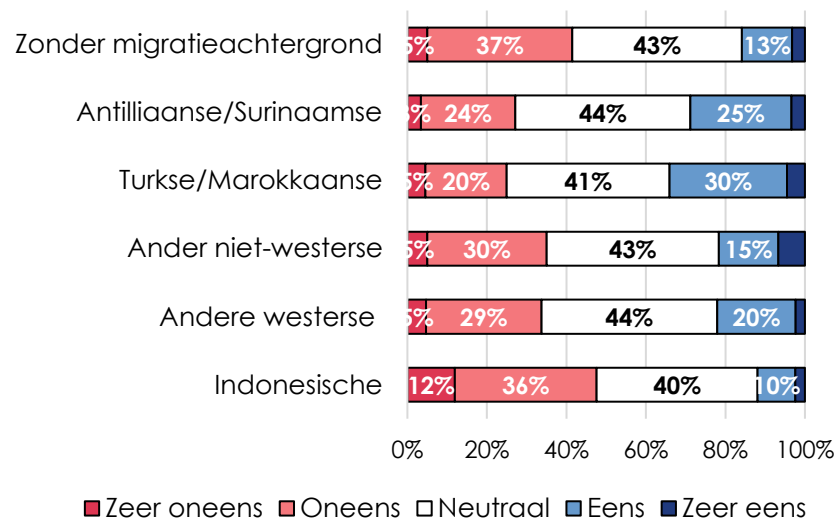
Uit een analyse van de verschillende leeftijdsgroepen komt naar voren dat mensen tussen **35-44 jaar**, en mensen van **45-54 jaar** afwijken ten opzichte van 65-plussers, als het gaat om de ervaren vrijheid ten opzichte van de ouders.

Ten opzichte van 65-plussers (10%) zijn zij het minder vaak zeer oneens met de stelling (35-54 jaar: 4%). Aan de andere kant, zijn **45-54 jarigen** het ook weer vaker eens met de stelling (26%), dan 65-plussers (18%). Over het algemeen lijkt het erop alsof 65-plussers juist meer vrijheid ervaren dan hun ouders, wat ook aannemelijk is aangezien hun ouders de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt.

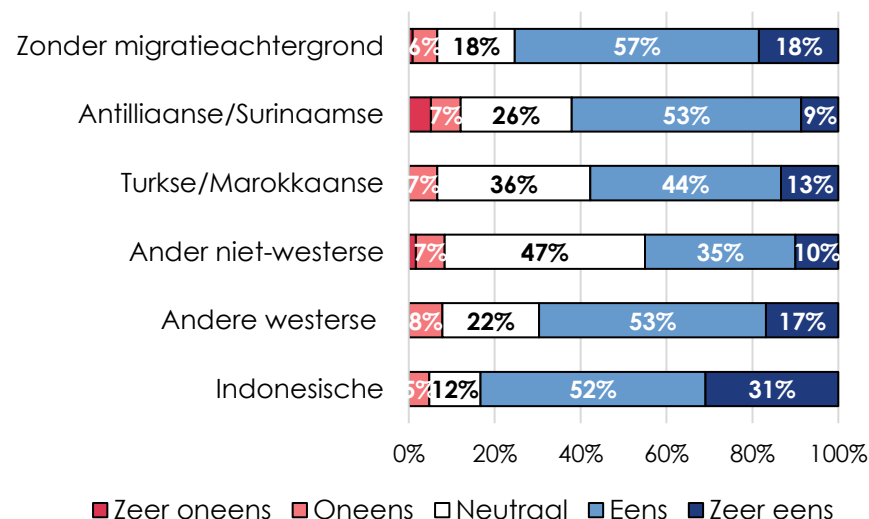
Van de 16-24 jarigen geeft een derde aan dat ze minder vrijheid ervaren dan hun ouders deden (33% eens). De groep die het niet weet is buiten de analyses gelaten: jongeren geven relatief vaak aan het antwoord op de vraag niet te weten (23%).

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID

Mijn gevoel van vrijheid is de afgelopen vijf jaar toegenomen - Verschillen naar herkomst

Onze vrijheid is steeds minder vanzelfsprekend - Verschillen naar herkomst

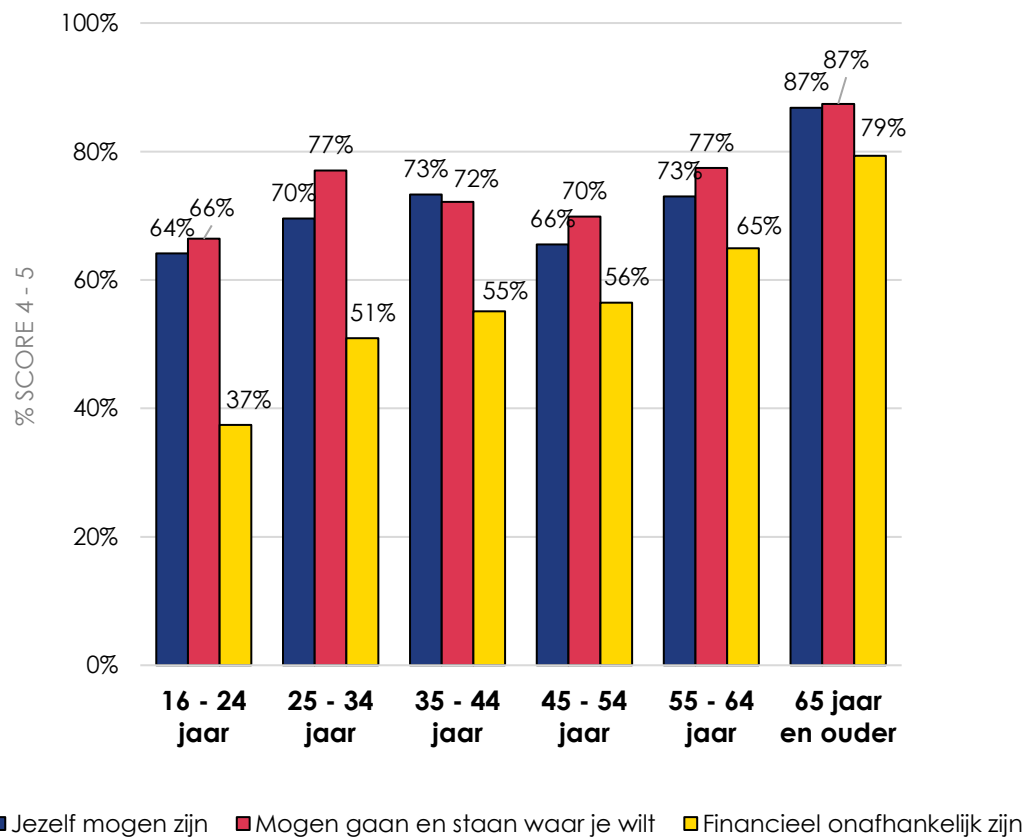
BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

Mensen met een **Turkse of Marokkaanse achtergrond** (34% eens of zeer eens) en mensen met een **Antilliaanse of Surinaamse achtergrond** (29%) zeggen vaker dat hun gevoel van vrijheid de afgelopen vijf jaar is toegenomen, dan mensen zonder migratieachtergrond (16%).

Dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend wordt, beaamt 75% van de mensen zonder migratieachtergrond. Mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** zijn het hier *minder vaak* mee eens (45%). Mensen met een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond zijn het relatief vaak *oneens* met de stelling (13%), in vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond (7% is het ermee oneens dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend wordt).

4.3 Ervaring vrijheid

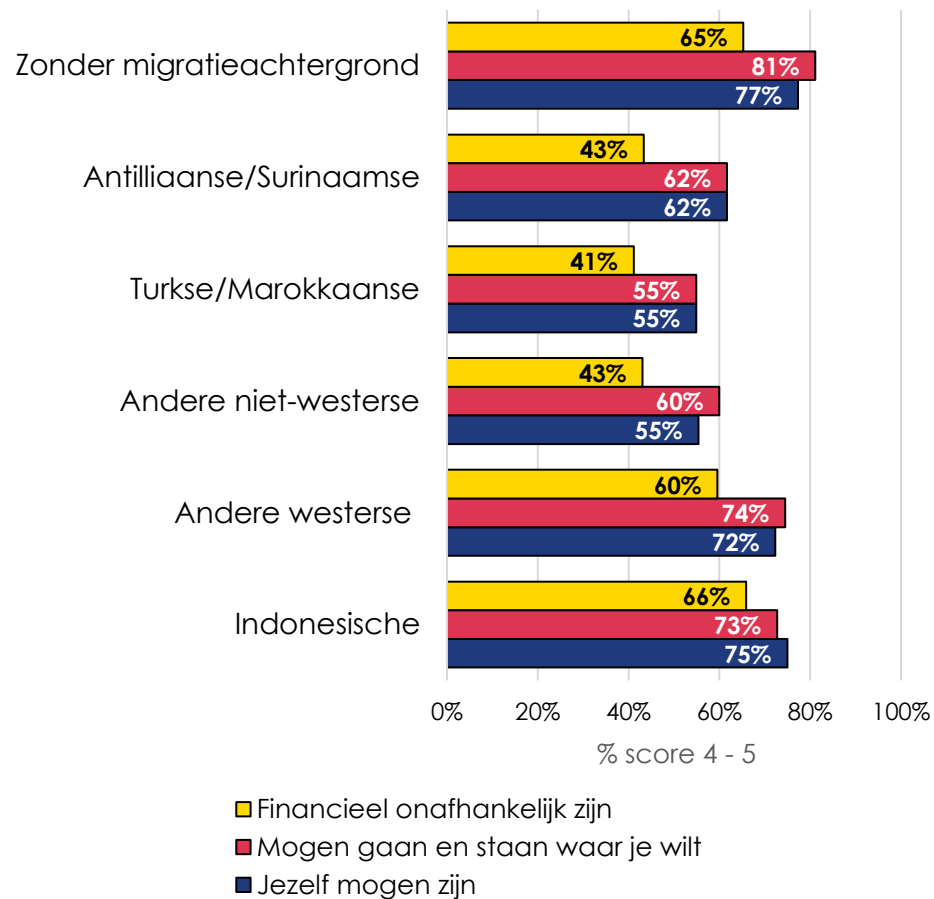
Ervaren vrijheid - Verschillen naar leeftijd

Bij alle vrijheden die we hebben voorgelegd, vinden we verschillen tussen mensen uit verschillende leeftijdscategorieën. Er is daarop 1 uitzondering: de afwezigheid van oorlogen en aanslagen. Dit wordt door iedereen op dezelfde manier ervaren. Er zijn drie vormen van vrijheid waarop we de meeste verschillen vinden tussen mensen van verschillende leeftijden, en mensen van verschillende achtergronden (op de volgende pagina afgebeeld). Financiële onafhankelijkheid wordt meer ervaren naarmate men ouder is. 65-plussers ervaren meer dat ze zichzelf kunnen zijn (87% geeft een score van 4 of 5, op een schaal van 1-5), dan mensen jonger dan 65 (64% - 73%). 87% van de 65-plussers geeft aan dat ze het gevoel hebben dat ze kunnen gaan en staan waar ze willen. Onder de 65 jaar ligt dit percentage tussen de 66% en 77%.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Ervaren vrijheid - Verschillen naar herkomst

Mensen uit de groepen **andere westerse** (72%) en **niet-westerse achtergrond** (55%), **Turkse of Marokkaanse achtergrond** (55%) en **Antilliaanse of Surinaamse achtergrond** (62%) hebben minder het gevoel dat ze zichzelf kunnen zijn dan mensen zonder migratieachtergrond (77%). Ook het gevoel te mogen gaan en staan waar je wilt wordt minder ervaren door deze groepen, dan door mensen zonder migratieachtergrond.

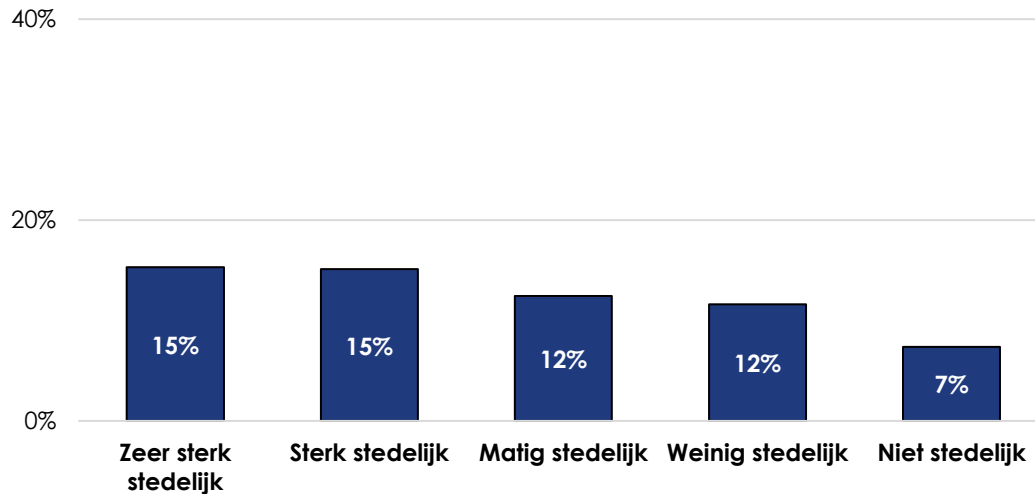
Van de mensen zonder migratieachtergrond, ervaart bijna twee derde in zekere mate financiële onafhankelijkheid (65%). Van de mensen met een andere westerse achtergrond is dit 60%. Bij mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond**, **Turkse/Marokkaanse achtergrond** of **andere niet-westerse achtergrond**, komt dit percentage niet boven de 43% uit.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.4 Zorgen over thema's

We hebben de deelnemers aan het onderzoek 15 onderwerpen voorgelegd die wereldwijd spelen en gevraagd er drie uit te kiezen waarover men zich het meeste zorgen maakt. Voor een aantal thema's vinden we geen verschillen als het gaat om leeftijd, achtergrond of stedelijkheid van de woonplaats. Dit zijn de thema's milieuvervuiling, migratie en nepnieuws. Voor alle andere thema's vinden we wel verschillen, soms tussen mensen uit verschillende leeftijdscategorieën, soms tussen mensen met verschillende achtergronden, en op één thema tussen mensen uit woonplaatsen met verschillen in de mate van stedelijkheid. Als het gaat om de zorgen om oorlog, terrorisme, armoede, klimaatverandering, spanningen tussen groepen, energievoorziening, schendingen van mensenrechten, epidemieën, een economische crisis en populisme zien we verschillen tussen leeftijdsgroepen. Voor mensen met verschillende achtergronden zien we verschillen als het gaat om de zorgen om honger, armoede, klimaatverandering, schendingen van mensenrechten, epidemieën, en de opkomst van AI. De opvallendste resultaten (waarbij meerdere categorieën afwijken ten opzichte van de referentiecategorie) tonen we op de volgende pagina's.

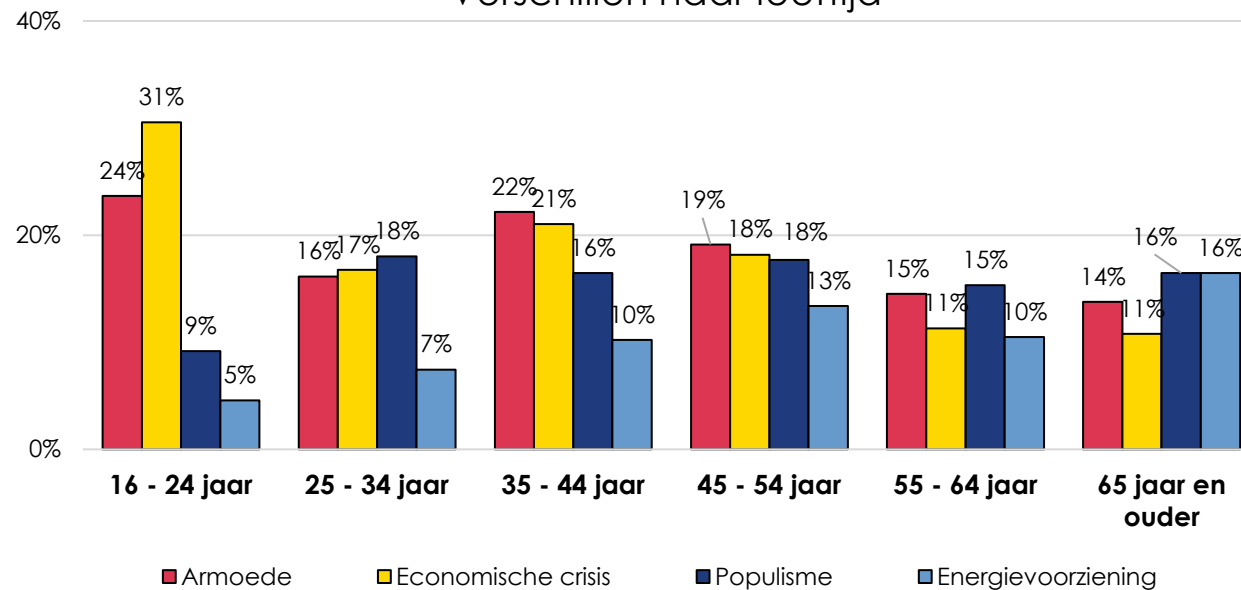
Zorgen over spanningen tussen groepen -
Verschillen naar stedelijkheid

Mensen in sterk stedelijke, of zeer sterk stedelijke gebieden geven vaker aan zich zorgen te maken over spanningen tussen groepen (15% zet dit in de top 3 van problemen) dan mensen uit niet-stedelijke gebieden (7%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Waar maakt men zich zorgen over? - Verschillen naar leeftijd

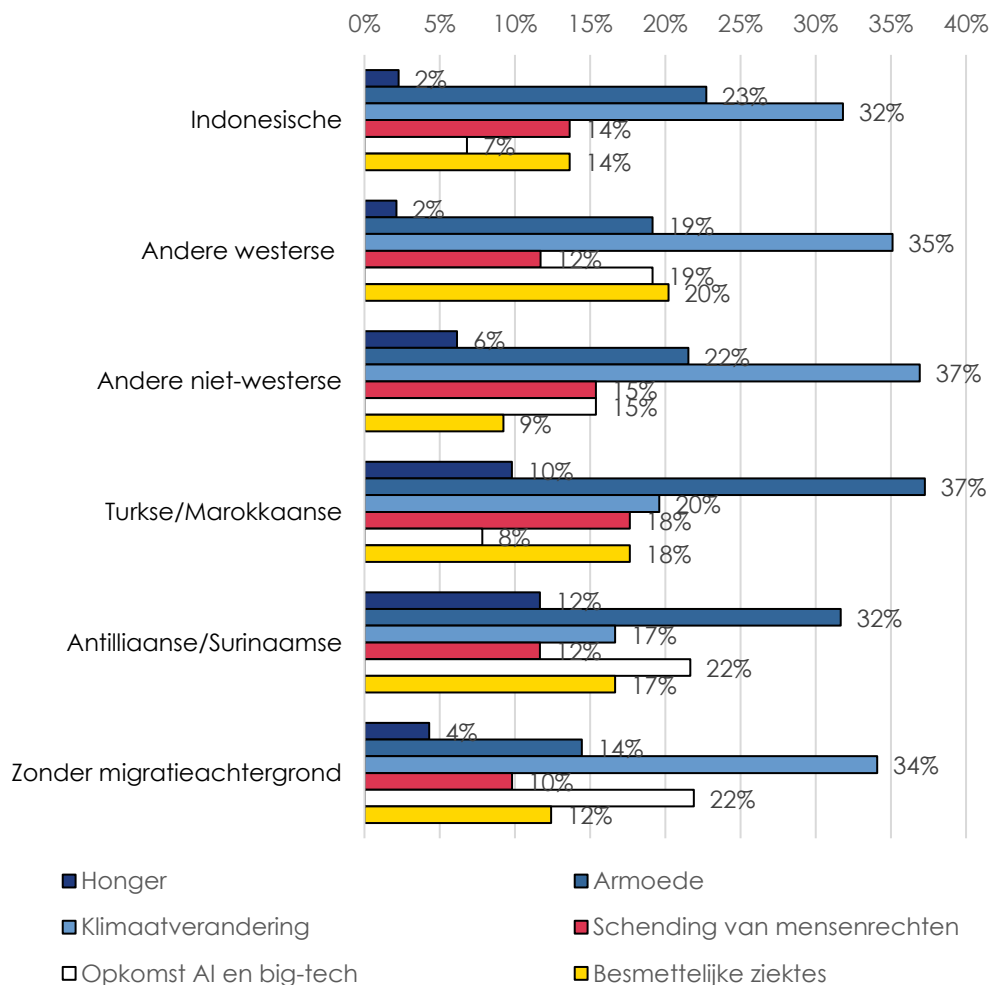

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Jongeren maken zich, meer dan ouderen, zorgen over onderwerpen met een financieel aspect. Een *economische crisis* is iets waar 31% van de **16-24 jarigen** zich zorgen om maakt. Ook bij mensen uit de leeftijdsgroepen tot 54 jaar komt dit onderwerp vaker naar voren (tussen 17% en 21%) dan bij 65-plussers (11%). *Armoede* is een thema dat leeft bij bijna een kwart van de **16-24 jarigen** (24%), tegenover 14% van de 65-plussers.

Verder zien we dat onderwerpen als *populisme* (15% -18% onder mensen vanaf 45 jaar) en *energievoorziening* (16% van de 65-plussers) juist vaker worden gekozen door oudere mensen. Van de 16-24 jarigen selecteert slechts 9% populisme als één de drie zorgwekkende thema's, en kiest 5% voor energievoorziening.

Waar maakt men zich zorgen over? -
Verschillen naar herkomst

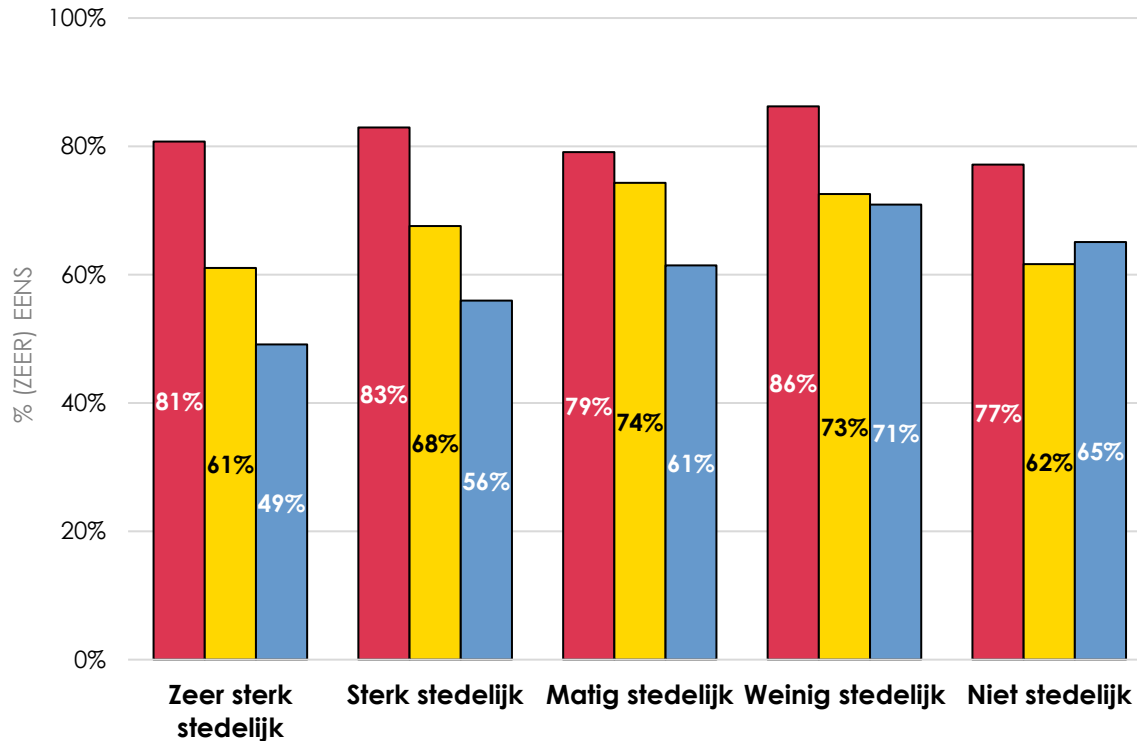
Mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond** geven vaker aan dat *honger* een thema is waar ze zich zorgen over maken (12%) dan mensen zonder migratieachtergrond (4%). Zij noemen ook vaker dan mensen zonder migratieachtergrond dat *armoede* een zorgwekkend thema is (32%), net als mensen met een **Turkse of Marokkaanse achtergrond** (37%). *Klimaatverandering* wordt door deze twee groepen juist minder vaak genoemd (17%-20%) dan door mensen zonder migratieachtergrond (34%). De *schending van mensenrechten* wordt door mensen met **Turkse/Marokkaanse achtergrond** vaker genoemd (18%) dan door mensen zonder migratieachtergrond (10%).

De *opkomst van AI en big-tech bedrijven* wordt door mensen met een **Indonesische achtergrond** (7%) en mensen met een Turkse/Marokkaanse achtergrond (8%) minder vaak als bedreiging gezien dan door mensen zonder migratieachtergrond (22%). *Besmettelijke ziektes* worden als probleem bestempeld door 20% van de mensen met een **andere westerse achtergrond**, tegenover 12% van de mensen zonder migratieachtergrond.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.5 Verbondenheid en verantwoordelijkheid

Verbondenheid en thuis voelen -
Verschillen naar stedelijkheid

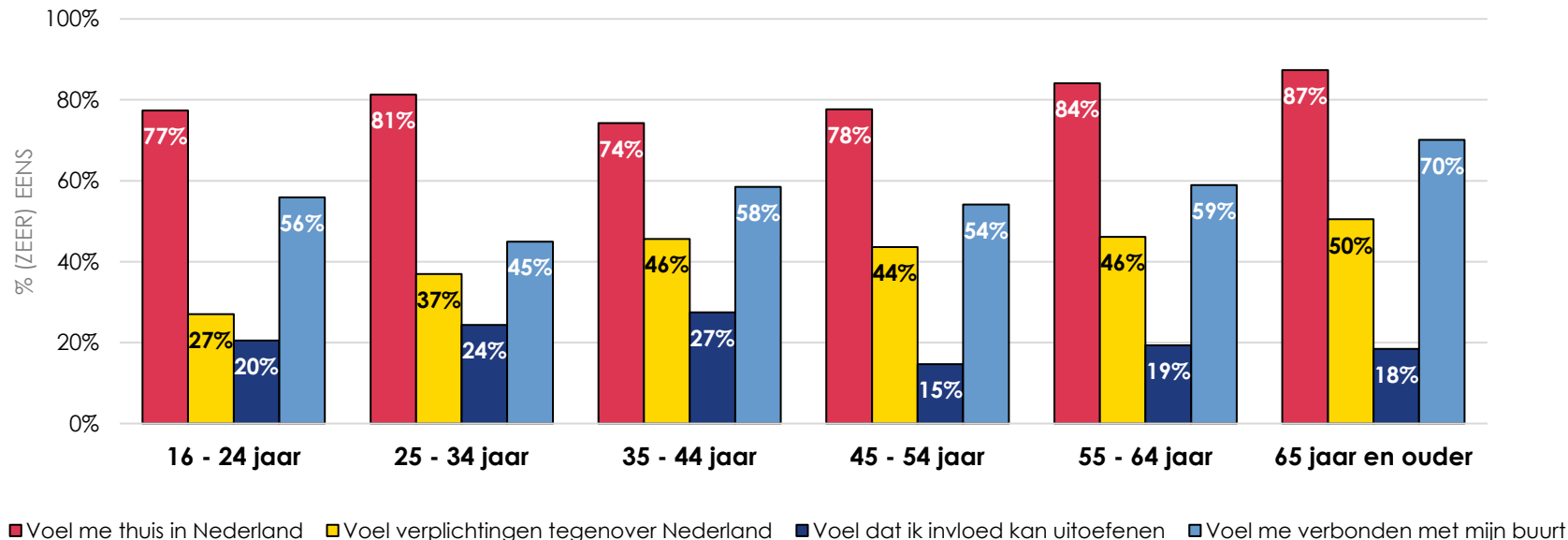
■ Voel me thuis in Nederland ■ Voel me verbonden met Nederlanders ■ Voel me verbonden met mensen in mijn buurt

Ten opzichte van mensen in niet-stedelijke gebieden (77%), voelen veel mensen in de **weinig stedelijke gebieden** zich thuis in Nederland (86% geeft een score 4 of 5). Mensen uit de weinig stedelijke tot matig stedelijke gebieden (73%-74%) blijken zich het meest verbonden te voelen met Nederlanders, tegenover 62% van de mensen in niet-stedelijk gebied.

Als het gaat om de verbondenheid met mensen in de buurt, voelen mensen uit **zeer sterk stedelijke gebieden** dit duidelijk minder (49%) in vergelijking met mensen uit niet-stedelijk gebied (65%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN

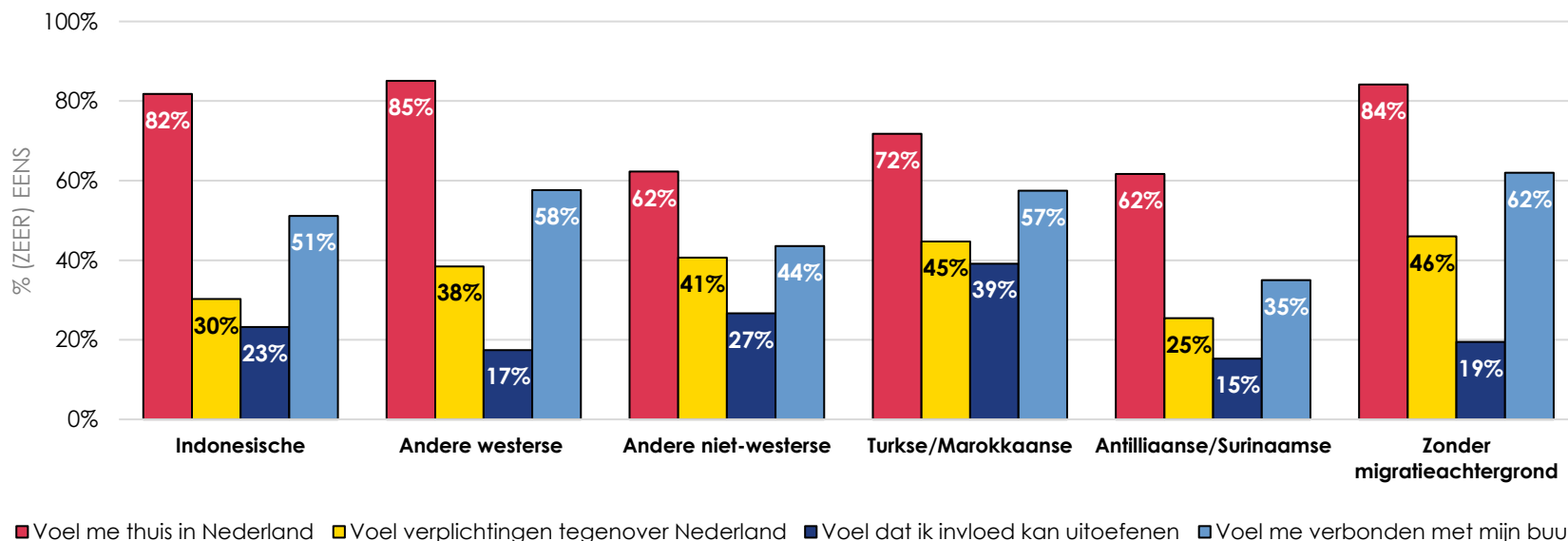
Verbondenheid, verantwoordelijkheid en thuis voelen - Verschillen naar leeftijd

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Over het algemeen lijkt iedereen het even eens te zijn met de uitspraak of men zich thuis voelt in Nederland (variërend van 74% tot 87% van de mensen), echter is men het binnen de leeftijdscategorie van 25-64 jaar minder vaak zeer eens (21%-23%) dan mensen van 65 jaar of ouder (34% is het zeer eens). **65-plussers** voelen vaker verplichtingen tegenover Nederland (50%) dan jongere mensen (tot 54 jaar). Van de jongeren (16-24 jaar), voelt maar 27% deze verplichtingen. Mensen van **45-54 jaar** hebben het minst het gevoel dat ze invloed kunnen uitoefenen in Nederland. Daaronder lijkt men deze invloed juist iets vaker te ervaren (20%-27%). Van de **65-plussers** voelt 70% zich verbonden met de eigen buurt. Jongere mensen, tussen **16-34 jaar**, kijken hier iets van af: van hen voelt tussen de 45% en 56% verbondenheid met de eigen buurt.

Verbondenheid, verantwoordelijkheid en thuis voelen - Verschillen naar herkomst

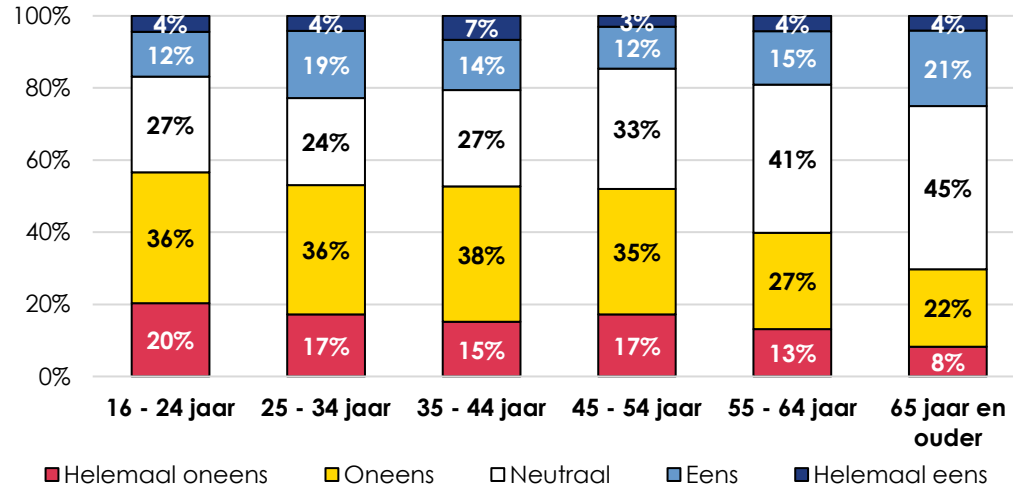

BRON: ALLE RESPONDENTEN

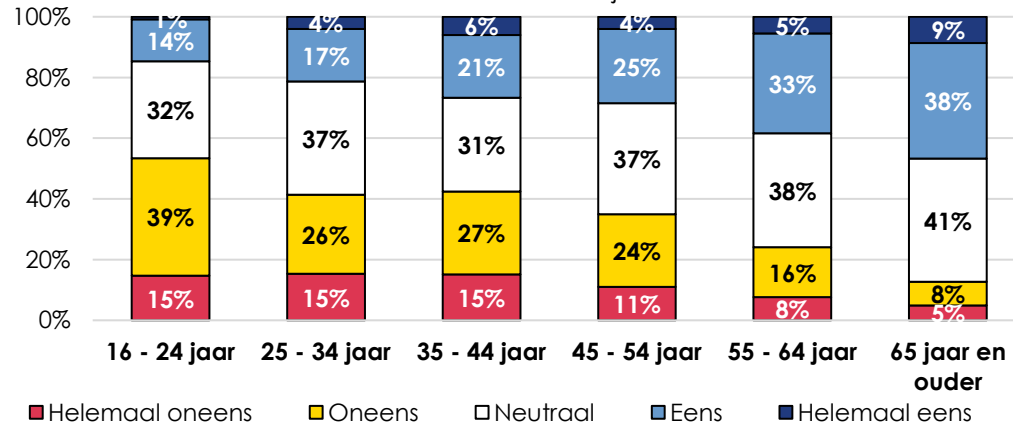
Mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** (62%), en mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond** (62%) voelen zich minder vaak thuis in Nederland dan mensen zonder migratieachtergrond (84%). Mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond** (25%) voelen minder vaak verplichtingen tegenover Nederland dan mensen zonder migratieachtergrond (46%). Mensen met een **Turkse/Marokkaanse achtergrond** (39%) voelen vaker dat ze invloed kunnen uitoefenen in Nederland, dan mensen zonder migratieachtergrond (19%). Mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** (44%), en mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond** (35%) voelen zich minder verbonden met de eigen buurt dan mensen zonder migratieachtergrond (62%).

4.6 Verbondenheid met andere oorlogen

Ik voel me verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten -
Verschillen naar leeftijd

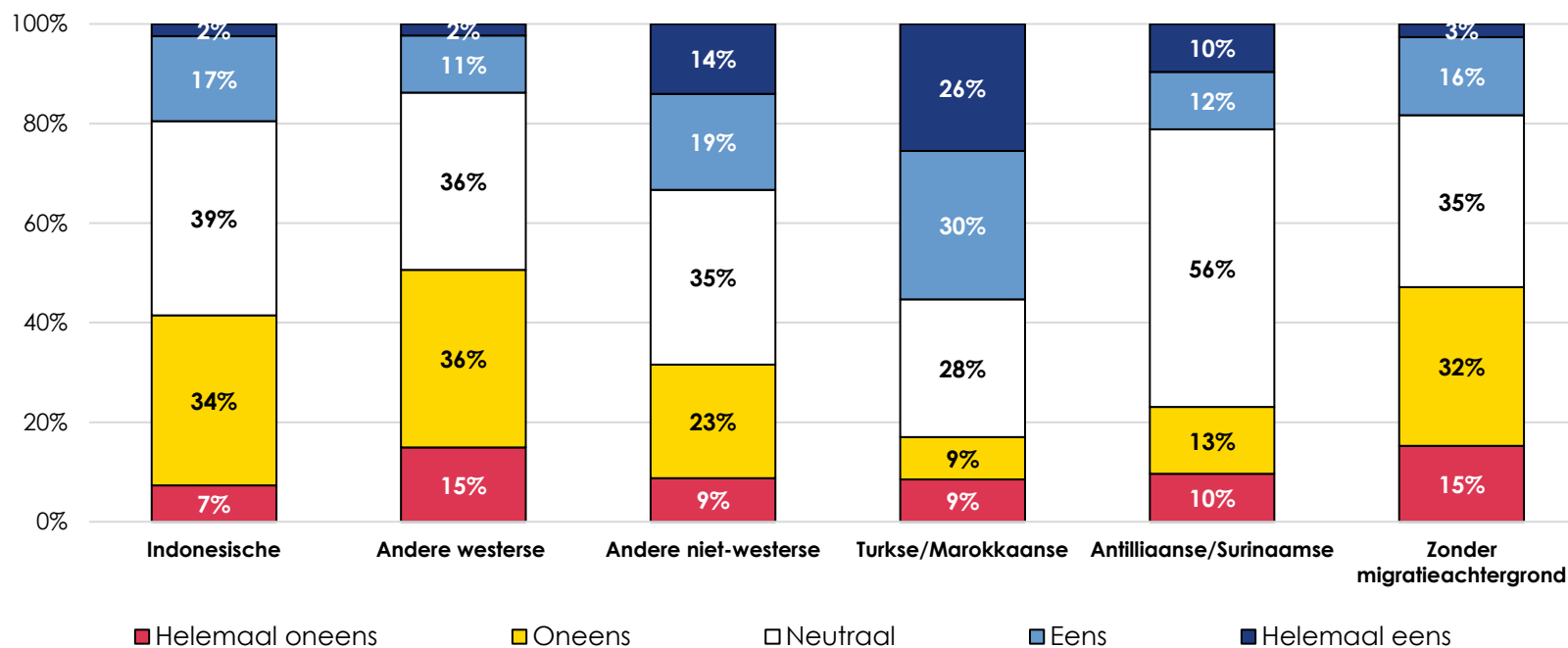
Ik voel me verbonden met de oorlog in Oekraïne -
Verschillen naar leeftijd

Voor de verschillende stellingen die we hebben voorgelegd over oorlog – de angst voor oorlog waar Nederland bij betrokken zal raken, oorlog in Oekraïne en oorlog in het Midden-Oosten –, hebben we gekeken naar de verschillen tussen mensen van verschillende leeftijden en mensen met verschillende achtergronden. Er zijn geen verschillen als het gaat om de angst voor oorlog waarbij Nederland of mensen met wie men zich verbonden voelt, betrokken raakt: deze angst is bij iedereen over het algemeen evenveel aanwezig (ongeacht de leeftijd).

65-plussers voelen zich, vaker dan mensen jonger dan 65, verbonden met zowel de oorlog in het Midden-Oosten als de oorlog in Oekraïne. Deze verschillen zijn zichtbaar in de figuren links.

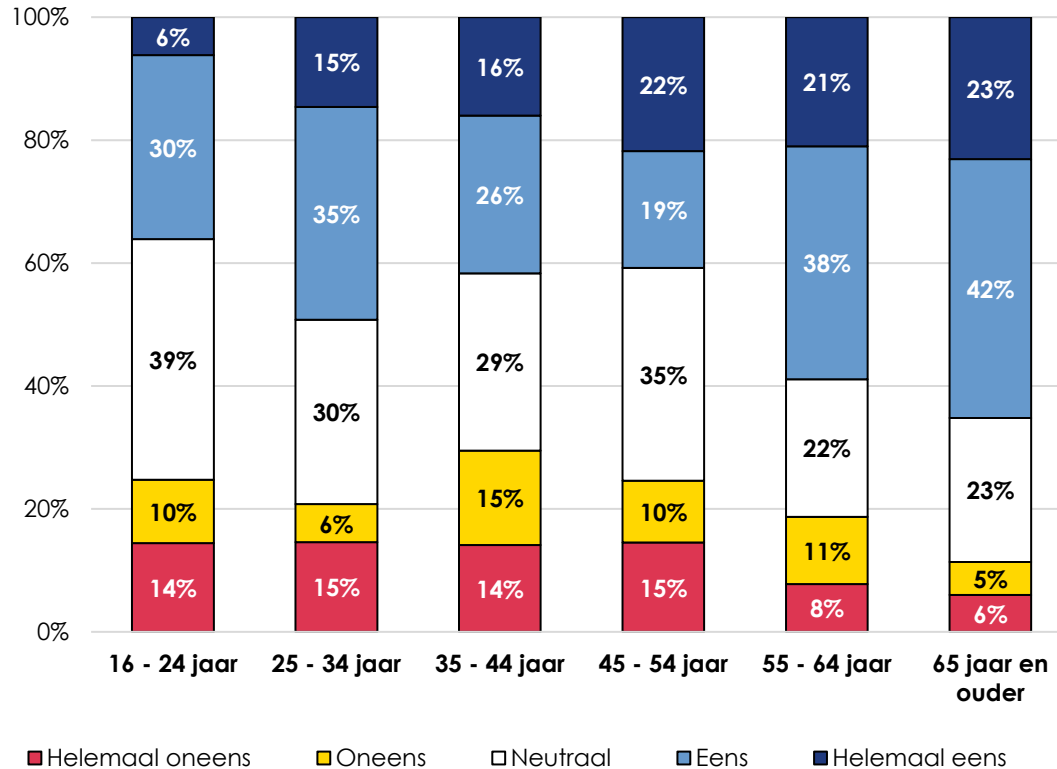
Ik voel me verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten -
Verschillen naar herkomst

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

Meer dan de helft van de mensen met een **Turkse/Marokkaanse achtergrond** (56%) voelt zich verbonden met de oorlog in het Midden-Oosten. Dit is een groter aandeel dan van de mensen zonder migratieachtergrond (19%). Ook mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** geven vaker aan zich verbonden te voelen (33%). Verder zien we bij mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse achtergrond** dat vooral het aandeel dat een neutraal antwoord geeft relatief groot is (56%). Als het gaat om de mate waarin men zich verbonden voelt met de oorlog in Oekraïne, vinden we geen verschillen tussen mensen met verschillende achtergronden.

Nederland moet wapens blijven leveren aan Oekraïne - Verschillen naar leeftijd

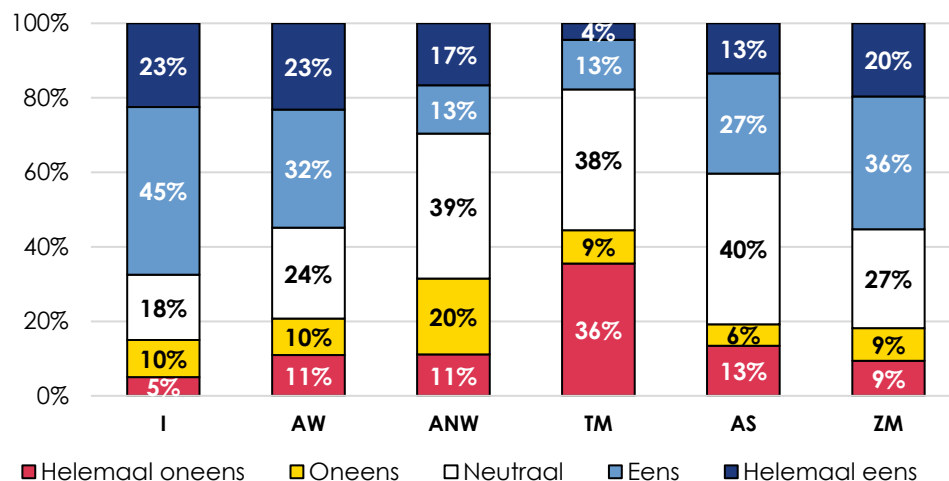
BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

Van de mensen die **65 jaar of ouder** zijn, vindt 65% dat Nederland wapens moet blijven leveren aan Oekraïne. Mensen tussen 16 en 54 jaar denken hier iets anders over. Deze groep is vaker neutraal over deze stelling (29% - 39%), in vergelijking met de 65-plussers (23%). Ze zijn het eveneens *minder vaak eens*, en *vaker oneens* met deze wapenlevering.

We hebben ook gevraagd of Nederland wapens moet blijven leveren aan Israël. Op dit standpunt vinden we geen verschillen tussen mensen van verschillende leeftijden. Laten we de mensen die het niet weten buiten beschouwing, dan zien we dat 54% het oneens is met het leveren van wapens aan Israël, 14% is het ermee eens en 32% staat er neutraal tegenover.

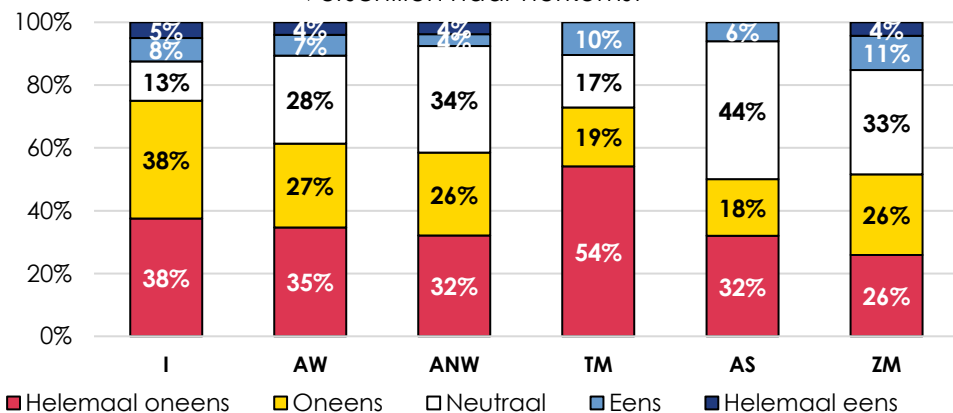
VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID

Nederland moet wapens blijven leveren aan Oekraïne -
Verschillen naar herkomst

Als het gaat om het leveren van wapens aan Oekraïne, zijn mensen met een **andere niet-westerse achtergrond** (ANW in de figuur) het er minder vaak mee eens dat Nederland dit blijft doen (30%), dan mensen zonder migratieachtergrond (ZM: 56%). Ook mensen met een **Turkse/Marokkaanse achtergrond** zijn het minder vaak eens met de stelling (TM: 17%).

Nederland moet wapens blijven leveren aan Israël -
Verschillen naar herkomst

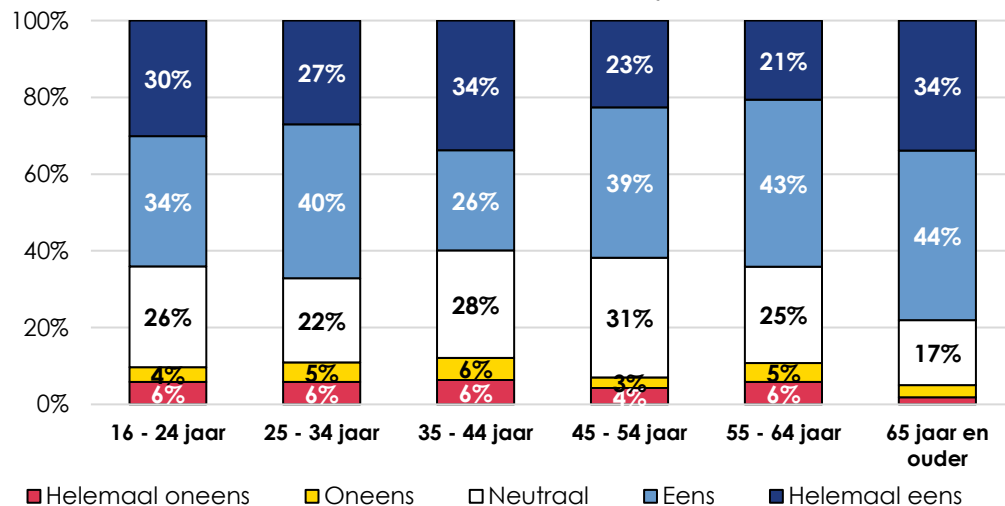

Als het gaat om het leveren van wapens aan Israël, zijn weinig mensen het hiermee eens. Mensen met een **Turkse/Marokkaanse achtergrond** (TM: 73%) zijn het vaker oneens met het leveren van wapens aan Israël, dan mensen zonder migratieachtergrond (ZM: 52%).

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN: HERKOMST, LEEFTIJD EN STEDELIJKHEID

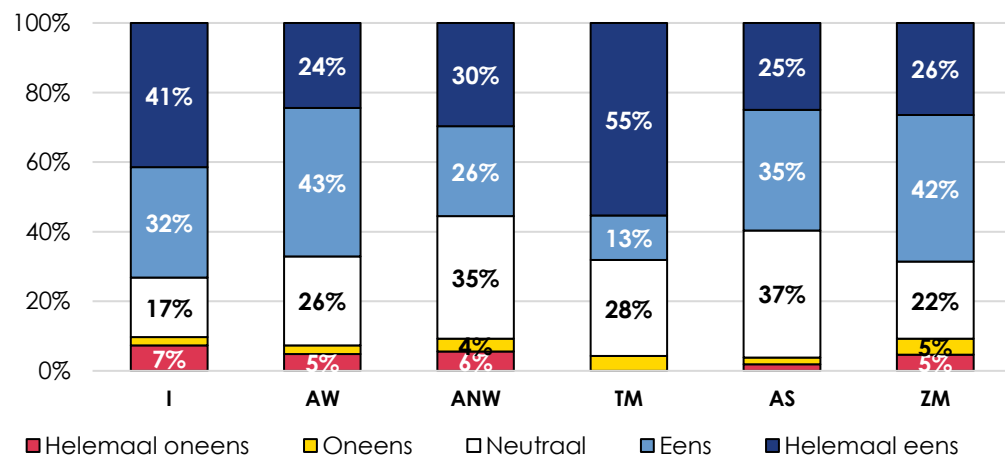
Nederland moet pleiten voor een staakt-het-vuren in Gaza -
Verschillen naar leeftijd

Mensen van **65 jaar of ouder** zijn vaker voor een staakt-het-vuren in Gaza (78%), dan mensen jonger dan 65 jaar (variërend van 60% van de 35-44 jarigen tot 67% van de 25-34 jarigen).

Alleen mensen met een **Turkse/Marokkaanse achtergrond** (TM) hebben een andere (sterkere) mening over een staakt-het-vuren in Gaza dan mensen zonder migratieachtergrond (ZM). Bij beide groepen is 68% het eens met de stelling: alleen van de mensen met Turkse/Marokkaanse achtergrond is 55% het er *helemaal* mee eens, tegenover 26% van de mensen zonder migratieachtergrond.

Nederland moet pleiten voor een staakt-het-vuren in Gaza -
Verschillen naar herkomst

BRON: ALLE RESPONDENTEN (EXCL. WEET IK NIET)

6. DIEPTE-INTERVIEWS

In de meting van vorig jaar (2024) is geconstateerd dat er meer mensen waren die zich zorgen maakten over geopolitieke spanningen en oorlogen. Dit kan een steeds grotere invloed krijgen op het dagelijks leven van mensen. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft daarom besloten om in 2025 naast het representatieve vragenlijstonderzoek onder de leden van het LISS-panel, interviews te houden met een aantal van de panelleden om een dieper inzicht te krijgen in hoe inwoners van Nederland deze veranderingen ervaren. Het doel van de diepte-interviews is om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen de mate waarin men zich zorgen maakt om oorlog en hoe vrij of onvrij men zich voelt. En daarnaast, in hoeverre dit zijn weerslag heeft op hoe mensen herdenken op 4 mei en 5 mei vieren.

INLEIDING

In dit hoofdstuk bespreken we de uitkomsten uit de interviews met twaalf deelnemers aan het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2025. Gestart wordt met het thema vrijheid. Daarna volgt het onderwerp (angst voor) oorlog. We sluiten af met een weergave van de wijze waarop de deelnemers kijken naar de Nationale Herdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei. We blijven in dit rapport zo dicht mogelijk bij de uitspraken van de deelnemers. In de gesprekken waren er geen keuzemogelijkheden. Alle antwoorden zijn spontaan genoemd.

1. VRIJHEID

De deelnemers is eerst gevraagd naar hun perceptie van vrijheid, de belangrijkste vormen van vrijheid en de ontwikkeling die zij doormaken als het gaat om hun gedachten over vrijheid. Denkt men nu anders over vrijheid dan in het verleden? Wat zijn hun verwachtingen voor de toekomst?

Vrijheid is een groot goed

Alle deelnemers vinden vrijheid heel erg belangrijk.

Wat men onder vrijheid verstaat is:

- Kunnen doen wat je wilt doen (binnen wat sociaal en wettelijk aanvaardbaar is);
- Kunnen gaan waar je heen wilt gaan;
- Kunnen zijn wie je wilt zijn.

Daarnaast worden randvoorwaarden en begrippen genoemd om deze vrijheden te bereiken. Zoals het leven in een democratie, de vrijheid van meningsuiting, vrijheid van pers en vrijheid van geloof.

Beperkingen in het ervaren van vrijheid

Acht van de twaalf deelnemers hebben momenten ervaren waarop zij zich minder vrij hebben gevoeld.

Het ging daarbij om:

- **Beperkingen tijdens de coronapandemie:** De avondklok en andere regels die door de overheid op dat moment waren ingevoerd, werden als beperkend in de bewegingsvrijheid ervaren.
- **Medische beperkingen:** Een deelnemer had een ernstige griep en moest naar het ziekenhuis, waar hij acht dagen in quarantaine verbleef. Een andere deelnemer brak twee ruggenwervels en moest in het ziekenhuis blijven en op haar rug blijven liggen.
- **Onveilige ervaring in het buitenland:** Een deelnemer voelde zich niet vrij toen hij zijn hotel niet kon verlaten vanwege onveilige situaties op straat.
- **Maatschappelijke beperkingen:** Deelnemers noemden het niet kunnen uiten van jezelf door de cancelcultuur en angst voor juridische gevolgen. Ook een onderzoek naar integriteit kan voelen als een maatschappelijke beperking. Bij vrijspraak wordt net zo goed reputatieschade ervaren en blijft er tegelijkertijd een gevoel bestaan dat de expressievrijheid op het werk wordt beperkt.
- **Financiële beperkingen:** Een deelnemer voelt zich belemmert door de geopolitieke onrust en economische ontwikkelingen om een huis te kopen.

Bij de eerste drie vormen van onvrijheid merkten de deelnemers op dat ze het gevoel hadden in snel tempo de regie over hun eigen leven te verliezen. De impact daarvan is groot. Binnen enkele dagen kregen zij last van negatieve gedachten en soms depressieve gevoelens.

De invloed van geopolitieke spanningen

De deelnemers is gevraagd of ze anders zijn gaan denken over vrijheid dan jaren geleden. Bijna alle deelnemers zeggen dat dit het geval is. Ze noemen daarbij spontaan dat de huidige oorlog tussen Rusland en Oekraïne van invloed is geweest op hoe ze zijn gaan denken over vrijheid en oorlog. Ook het conflict tussen Israël en Hamas, en de verkiezing van Trump worden genoemd als factoren die hen kritisch hebben doen nadenken over een veranderende beleving van stabiliteit en dreiging.

Dit uit zich op de volgende manieren:

- Men is zich er bewuster van geworden dat we vrijheid als **vanzelfsprekend** zijn gaan beschouwen, terwijl dat niet zo is.
- Men ziet dat door de geopolitieke spanningen en de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland zelf, de **gelijkheid van mensen** steeds meer **onder druk** staat. Dit komt mede door de opkomst van conservatief rechtse partijen in Nederland en andere landen.
- Men denkt aan de **mogelijkheid van een derde wereldoorlog**, als vredesonderhandelingen mislukken en het aantal landen dat betrokken raakt in conflicten toeneemt.

Zorgen over vrijheid

Er zijn veel zorgen om mensen die leven in een **oorlogsgebied**. Men voelt mee met de mensen die hun leven niet veilig zijn. Verder maakt men zich zorgen over de vrijheden van **vrouwen** en van de **LHBTI+-gemeenschap**. De deelnemers zien dat Nederland (weer) conservatiever wordt. Ook het inperken van het recht op abortus in andere landen wordt genoemd. Hetzelfde geldt voor de onderdrukking van vrouwen in andere landen. Ook wordt door enkele deelnemers genoemd dat in Nederland eerwraak voorkomt.

Enkele deelnemers zien dat **inkomensverschillen** groter worden. Armen worden armer en rijken worden rijker. Gezegd wordt dat armere mensen richting conservatief rechts worden gedreven. Daarbij wordt opgemerkt dat deze politieke stroming over het algemeen niet zorgt voor meer gelijkheid, maar voor juist nog meer verdeeldheid.

Andere deelnemers houden het dichterbij huis en maken zich zorgen over de **vrijheid van familieleden**. Door de geopolitieke spanningen maken zij zich zorgen over de toekomst van hun (klein)kinderen. Jongeren en jonge ouders benoemen dat een scenario waarin de dienstplicht weer wordt ingevoerd, realistischer wordt. Ze denken dat als het zover komt, er veel mensen zijn die de dienstplicht zullen proberen te ontlopen. Ze zien daarom meer in het investeren in een beroepsleger.

Eén deelnemer zegt dat vrijheden afnemen door de **ideologie** van een betere, duurzamere wereld. Zo wordt het niet meer kunnen kiezen van een brandstofauto, als je in de binnenstad woont, als onvrijheid ervaren.

Sommige deelnemers merken op dat vrijheden met elkaar kunnen **botsen**. Ze vinden het goed als de vrijheid wordt ingeperkt van mensen die de vrijheid nemen om anderen te beledigen. Zij ervaren dat sommige mensen verworven vrijheden (zoals de vrijheid van meningsuiting) niet aankunnen.

UITSPRAKEN VAN DEELNEMERS OVER VRIJHEID

"Fysieke vrijheid, kunnen gaan en staan waar je wil."

"Dat je mag zijn wie je bent en kunt doen wat je wilt. Je eigen mening kan geven."

"Ik denk dat de gelijkheid van mensen onder spanning staat. Ik maak me zorgen om de LHBTQ-rechten, vrouwenrechten, zoals het recht op abortus. En meer discriminatie."

"Mijn ouders hebben de Tweede Wereldoorlog meegemaakt. Vergeleken met hen zijn we allemaal miljonair in vrijheid."

"Vrijheid is om te kunnen doen wat je wil vanuit je eigen essentie. In mijn jeugd ben ik net als andere mensen een bepaalde richting in gedwongen. Je doet dingen omdat het zo hoort. Later ga je zelf meer nadenken en voel je je steeds vrijer om je eigen beslissingen te nemen."

"De vrijheden voor mensen aan de bovenkant van de samenleving worden groter ten koste van de vrijheid van mensen aan de onderkant van de samenleving. Rijken gaan minder werken of werken helemaal niet, terwijl de armen meerdere banen hebben om te kunnen leven."

"We moeten zuiniger zijn op onze vrijheid en vrijheden. Het meer waarderen."

CONCLUSIE: VRIJHEID

Uit de interviews blijkt dat vrijheid wordt beschouwd als een groot goed. Men definieert vrijheid primair als "kunnen doen wat je wilt", "kunnen gaan waar je heen wilt" en "kunnen zijn wie je wilt zijn". Daarnaast worden essentiële voorwaarden genoemd, zoals democratie, vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en geloofsvrijheid.

Deelnemers hebben in het verleden beperkingen in hun vrijheid ervaren. Dit kwam door:

- De coronapandemie met bijbehorende overheidsmaatregelen;
- Medische beperkingen;
- Onveilige situaties in het buitenland;
- Maatschappelijke beperkingen ('cancelcultuur', angst voor juridische gevolgen);
- Financiële beperkingen.

De impact van de drie eerstgenoemde vrijheidsbeperkingen blijkt groot: binnen enkele dagen ontstonden negatieve gedachten en soms depressieve gevoelens bij de deelnemers.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei beschrijft in de handreiking *Vrijheid verdiepen* een nieuw theoretisch denkkader over vrijheid op 4 en 5 mei. In het denkkader wordt onderscheid gemaakt tussen vrij zijn van angst en oorlog, gemeenschappelijke vrijheid en persoonlijke vrijheid.

Vrij zijn van oorlog en angst gaat over het ontbreken van geweld en onderdrukking of de angst daarvoor. Dit is essentieel om een menswaardig bestaan te kunnen leiden. Gemeenschappelijke vrijheid gaat over het leven in een democratische rechtsstaat. Dat systeem moet garanderen dat ieder lid van de gemeenschap politieke rechten heeft en juridische bescherming geniet. Politieke rechten zijn onder meer kiesrecht, demonstratierecht en persvrijheid. Persoonlijke vrijheid gaat over individuele vrijheden zoals vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting en het recht op zelfontwikkeling en -ontplooiing.

De deelnemers aan de interviews noemden voorbeelden die zowel te maken hadden met persoonlijke vrijheid (bijv. medische beperkingen), als gemeenschappelijke vrijheid (bijv. maatschappelijke beperkingen), als vrijheid van angst en oorlog (bijv. onveilige situaties).

OORLOG

In het tweede deel van het interview werden de deelnemers gevraagd naar de angst voor oorlog. Hoe bang is men dat er de komende tijd een oorlog uitbreekt waarbij Nederlandse militairen betrokken raken? En hoe bang is men voor oorlog op Nederlands grondgebied? Zijn deze zorgen de afgelopen jaren toegenomen? Er is gevraagd op welke manier deze onderwerpen leven bij mensen, wat hun ervaringen zijn en hoe zorgen en angsten zich uiten.

Zorgen over oorlog

Enkele deelnemers maken zich helemaal geen zorgen over oorlog. De betrokkenheid van Nederland bij een oorlog zien ze als onrealistisch. Zij kunnen zich ook niet voorstellen dat er mensen zijn die wel deze zorgen hebben. De één raadt mensen met zorgen aan een cursus mindfulness te volgen, de ander doet de aanbeveling om een psycholoog te bezoeken om te leren omgaan met (in hun ogen) onrealistische angsten.

De meerderheid van de deelnemers denkt anders over het thema. Er zijn verschillende gradaties waarin zorgen over de oorlog zich uiten:

- **Rationele analyses** waarbij conflicten en oorlogen worden besproken als zorgelijke situaties.
- Het **persoonlijk aantrekken** van het leed dat mensen hebben in oorlogsgebied. Vaak gekoppeld aan ervaringen uit het verleden en het ongeloof dat er opnieuw oorlog is uitgebroken op Europees grondgebied.
- De **zorgen om de toekomst** van kinderen en kleinkinderen. Mensen vragen zich af of zij nog wel in veiligheid blijven. Zij zeggen dat vrijheid niet langer vanzelfsprekend is.
- Het **voorbereiden op een (tech)oorlog** met het in huis halen van een noodpakket.

De zorgen die mensen hebben (in welke vorm dan ook) zijn groter geworden door de spanningen in de wereld. Een deelnemer vraagt zich af of hij wel een huis wil kopen in een onzekere tijd. Een ander koopt bewust geen communicatiemiddelen uit China, uit angst voor spionage. Verder ervaart bijna niemand op dit moment dat de conflicten en oorlogen invloed hebben op het eigen dagelijks leven. Het is wel een gespreksonderwerp met vrienden en familie, maar ze liggen er niet wakker van. Ze ervaren hierdoor geen lichamelijke spanningen of stress.

Ervaringsverhalen hebben impact

Een gesprek met iemand die een oorlogssituatie heeft meegemaakt maakt vaak een diepe indruk. Dat kunnen familieverhalen zijn van ouders of grootouders, maar ook verhalen van ooggetuigen of vrienden die een oorlogssituatie hebben meegemaakt. Jonge ouders zien dat ook terug bij hun kinderen die in contact zijn met andere kinderen die gevlucht zijn uit oorlogsgebieden.

Elementen die een rol spelen waardoor ze persoonlijk zijn geraakt door deze verhalen zijn:

- Het **zichtbare verdriet** van de vertellers dat decennia later nog steeds aanwezig is;
- Het **nooit kunnen vergeten en vergeven** van mensen die zijn overgelopen (NSB'ers);
- Dat mensen hun **eigen leven op het spel** hebben gezet voor een vrij leven van anderen;
- Het **verlies** van vrienden en familieleden.

Enkele deelnemers leggen uit dat ervaringsverhalen van mensen die je face-to-face spreekt anders binnenkomen dan films op televisie. Na het kijken van een film gaan ze over tot de orde van de dag. Maar door anderen te ontmoeten ervaren ze meer de emotie van de anderen. Sommige deelnemers zeggen dat ze de ervaringsverhalen van mensen indrukwekkend vonden, maar hierdoor niet anders zijn gaan denken over vrijheid en oorlog. Anderen geven aan dat deze verhalen een blijvende indruk hebben gemaakt. Zij vrezen ook dat de verhalen uit eerste hand van veteranen uit de Tweede Wereldoorlog uitsterven en dat mensen daarmee zullen vergeten hoe belangrijk het is om de herwonnen vrijheid te omarmen en deze nooit meer op het spel te zetten.

Nederland in oorlog

Alle deelnemers kunnen zich voorstellen dat Nederland betrokken raakt bij een vredesmissie. Als een NAVO-land wordt aangevallen, dan moeten de andere NAVO-landen hun verantwoordelijkheid nemen, zeggen ze. Enkele deelnemers kunnen zich voorstellen dat Nederland hierdoor betrokken raakt in een oorlog, waardoor deze ook naar Nederlands grondgebied kan verplaatsen. Ook andere vormen van oorlog worden genoemd. De meerderheid noemt een tech-/cyberoorlog, aangevuld met economische spionage en het verstoren van de gemoedsrust van Nederlanders door aanvallen te doen op gasleidingen, energiecentrales en datakabels. Een deelnemer noemt de mogelijkheid van een handelsoorlog als oorlog waarbij Nederland betrokken raakt.

Er zit een knop op de TV

Deelnemers merken op dat ze zelf last hebben van de overvloed aan nare televisiebeelden in het journaal en de talkshows. Anderen hebben er zelf minder moeite mee, maar zien wel dat vrienden of familieleden ongelukkig worden van de televisie. Er worden steeds dezelfde gasten uitgenodigd, die maar blijven praten over de geopolitieke spanningen in de wereld. Enkele deelnemers merken op dat deze gasten met een rol bij defensie ook een belang hebben bij meer investeringen in mankracht en materiaal. Ze vinden de berichtgeving een vertekend beeld geven van de werkelijkheid en vinden dat dit kan lijden tot meer angst onder de bevolking.

Mensen die zich geen zorgen maken en wel contact hebben met anderen die bang zijn dat er in Nederland oorlog uitbreekt, raden aan om minder naar nieuwsprogramma's op televisie te kijken of zich breder te oriënteren en ook andere programma's te kijken, en boeken en artikelen te lezen. Andere tips zijn leven met de dag en het serieus luisteren naar de angst van mensen door deze angst niet te bevestigen, maar te relativeren.

UITSPRAKEN VAN DEELNEMERS OVER OORLOG

"Voordat we op vakantie gingen (al was het maar naar Noord-Holland), prentte opa ons altijd nog even in dat het verlies van elkaar het ergste is dat je kan overkomen."

"Ik zou graag zeggen dat ik me geen zorgen maak. Maar realistisch is dat onze dagelijkse structuren: internet, energiecentrales, datakabels, gasleidingen, beschermd moeten worden."

"De meeste zorgen heb ik over de jongeren. Als zij worden opgeroepen om te vechten voor het vaderland. Al zie je ook steeds meer jongeren die zeggen: als de oorlog komt, dan ben ik weg."

"Ik denk meer na over wat waar is en wat niet waar is."

"Ik dacht dat we de Tweede Wereldoorlog nooit meer zouden laten gebeuren, geen volkerenmoord meer. Maar als je nu ziet hoe er wordt gevochten ten koste van kinderlevens en we alleen maar toekijken, denk ik: Ja, dat hadden de Amerikanen en Canadezen destijds ook kunnen doen."

"Oorlogen gaan over macht en geld. Met iets minder geld en ego, zou de wereld beter af zijn."

"Iedere avond om 21.30 uur zit die commandant weer bij RTL 4 te praten over oorlog. Mensen worden er bang en ongelukkig van. Maar ze zijn te nieuwsgierig en gaan weer kijken."

"Ik ken geen mensen die zich zorgen maken over oorlog. Ik denk dat die er ook bijna niet zijn. Dan moet je een hulpverlener zoeken om te leren omgaan met angsten die niet rationeel zijn."

CONCLUSIE: ANGST VOOR OORLOG

Uit de interviews blijkt dat de perceptie van oorlogsdreiging zeer gevarieerd is. Van complete afwezigheid van zorgen, tot actieve voorbereiding op mogelijke conflicten. Er zijn mensen die in de vragenlijst aangeven zich zorgen te maken om oorlog en zich in de interviews alleen rationeel uitspreken over een zorgelijke situatie. Dat wil zeggen, in het interview benoemen ze de situatie als zorgelijk, maar geven ze tegelijk aan dat ze zich niet *persoonlijk* zorgen maken om oorlog. Aan de andere kant zijn er ook deelnemers die in de vragenlijst hebben aangegeven zich geen zorgen te maken over oorlog en tijdens het interview toch wat meer stilstaan bij de mogelijke gevolgen van de dienstplicht voor hun eigen kinderen en daar dan emotionele zorgen bij uiten.

De variatie in de zorgen die mensen ervaren kan worden begrepen binnen het kader van de *Fear of War Scale* (FOWARS), ontwikkeld door Molnár et al. (2023) na het uitbreken van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. FOWARS onderscheidt drie dimensies van oorlogsangst:

- **Cognitieve angst:** Rationele analyses over conflicten als zorgwekkende situaties, zonder persoonlijke bedreiging te ervaren.
- **Emotionele angst:** Persoonlijk aantrekken van oorlogsleed en zorgen over de toekomst.
- **Fysiologische angstreacties:** Lichamelijke stressreacties als gevolg van angst voor oorlog.

De meeste deelnemers ervaren cognitieve of emotionele zorgen, maar niemand vertelde over fysiologische angstreacties. De zorgen over oorlog hebben bij hen niet geleid tot stress of paniek.

Een belangrijke observatie is dat persoonlijke verhalen van oorlogsslachtoffers of veteranen een diepere impact hebben dan films. Deze verhalen leren mensen te beseffen dat vrijheid zeer bijzonder en waardevol is. Elementen die bijdragen aan deze impact zijn het zichtbare verdriet dat decennia later nog aanwezig is, het onvermogen om verraad te vergeven, en het besef dat mensen hun leven hebben geriskeerd voor de vrijheid van anderen. Talkshows en nieuwszenders geven deze lessen niet door, maar zorgen wel (bijna dagelijks) voor negatieve gevoelens bij mensen die niet goed los kunnen laten wat ze zien en zich het leed van anderen aantrekken.

3. NATIONALE HERDENKING 4 MEI EN BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

In het laatste deel van het interview vroegen we op welke manier de eventuele angst voor oorlog invloed heeft op de manier waarop mensen herdenken tijdens 4 mei. En of wereldwijde conflicten en oorlogen de beleving van Bevrijdingsdag hebben veranderd.

Belang Nationale Herdenking

Alle geïnterviewden vinden de Nationale Herdenking op 4 mei belangrijk. Voor hen is het vooral belangrijk om de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog te herdenken. Bijna alle deelnemers noemen daarbij spontaan dat mensen hun leven hebben gegeven voor de vrijheid van anderen en dat dat besef de herdenking intens en bijzonder maakt.

De meeste deelnemers geven aan dat de herdenking op 4 mei zo belangrijk is, omdat het een **waarschuwing** is voor iedereen. Er gaat een boodschap vanuit dat we te allen tijde een derde wereldoorlog moeten voorkomen. Tevens geven enkele deelnemers aan dat het een **eerbetoon** is aan mensen die hun leven hebben gegeven voor andere mensen die zij zelf niet kenden. Een grotere daad kunnen ze zich niet indenken.

Enkele deelnemers noemen dat de herdenking op 4 mei hen een gevoel van **verbondenheid** geeft. Anderen zeggen dat het vooral belangrijk is om de boodschap dat vrijheid niet vanzelfsprekend is te blijven **doorgeven** aan nieuwe generaties, en dat vrijheid een groot goed is dat beschermd moet worden.

Voor sommige deelnemers is de herdenking op 4 mei nu extra belangrijk door de geopolitieke spanningen in de wereld. Het besef dat andere mensen nu niet in vrijheid leven, geeft de herdenking een **diepere laag van betekenis**. Voor anderen blijft de herdenking op 4 mei hetzelfde: voor hen is de herdenking alleen een moment om de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog te herdenken.

Belang Bevrijdingsdag

De deelnemers vinden het mooi dat er op 5 mei aandacht is voor het vieren van de vrijheid. Tegelijkertijd zeggen ze minder 'te hebben' met Bevrijdingsdag, dan met de herdenking op 4 mei. Dit komt doordat 5 mei **geen (jaarlijkse) officiële feestdag** is, waarop ze vrij zijn. Ze zijn aan het werk. Daardoor heeft Bevrijdingsdag voor hen een gebrek aan status. Gepensioneerde deelnemers geven aan dat het een **leuk feest is voor de jongeren**.

Anders dan de beleving van 4 mei, is de beleving van 5 mei nauwelijks veranderd in de laatste jaren. De deelnemers hebben vooral associaties met de Bevrijdingsfestivals en het vieren van feest. Ze vragen zich af in hoeverre mensen echt de vrijheid vieren op deze feesten. Oudere mensen zeggen dat naarmate de jaren verstrijken, ze steeds minder meedoen met de festiviteiten. Ze hangen alleen de vlag nog uit.

Geopolitieke onrust en de wijze van herdenken en vieren

De deelnemers zien overeenkomsten tussen de huidige oorlogen en conflicten en oorlogen uit het verleden. Landjepik is van alle tijden, zeggen ze. De meeste deelnemers geven aan dat de huidige onrust geen effect heeft op hoe ze nu 4 en 5 mei beleven. Enkele geïnterviewden zeggen dat je de huidige onrust juist niet los kan zien van 4 en 5 mei.

Wegnemen van zorgen

De deelnemers is gevraagd wat het Nationaal Comité 4 en 5 mei kan doen om zorgen over oorlog of het verlies van vrijheden te verminderen of relativeren. Men vindt niet dat er een taak is weggelegd voor het Nationaal Comité 4 en 5 mei om zorgen van mensen weg te nemen. Sommigen vinden dit wel een rol voor de overheid, anderen zeggen dat het mensen hun eigen verantwoordelijkheid is. Mensen kunnen zelf de televisie uitzetten, een mindfulnesscursus doen, of als het nodig is professionele hulp inschakelen. Een persoon zegt dat het zou kunnen helpen als televisieprogramma's in beeld brengen dat mensen kunnen bellen voor psychische hulp, zoals dat bijvoorbeeld ook gebeurt bij programma's over zelfdoding of huiselijk geweld.

Een blik op de toekomst van herdenken en het vieren van vrijheid

Tijdens het interview is gevraagd of men denkt dat de manier waarop we op 4 mei herdenken en op 5 mei de bevrijding vieren in de toekomst zou kunnen of moeten veranderen. Alle adviezen, meningen en observaties van de deelnemers zijn hieronder weergegeven. Bovenaan staan de meest genoemde antwoorden.

- Maak van 5 mei een **nationale feestdag**: een vrije dag voor iedereen, ieder jaar.
- Maak het voor scholen verplicht om de **lessen** die we kunnen trekken uit de Tweede Wereldoorlog door te geven. Nodig daar veteranen bij uit.
- Er verandert al zoveel, laten we dit maar **houden zoals het is**.
- Doe onderzoek naar wat passend is bij een nieuwe generatie, als er geen veteranen meer zijn. Iets dat past bij de **multiculturele samenleving**.
- **Beperk de herdenking** tot de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Hoe breder je het maakt, hoe minder intens. Waar moet je dan nog aan denken en bij stil staan: het wordt dan te abstract.
- De dingen die er de laatste jaren zijn bijgekomen, zoals gedichten, hoeven voor sommige deelnemers niet. Maar als het daarmee meer aansluit bij wat andere mensen willen, dan vinden ze het ook wel prima.
- Eén deelnemer stelde voor een aparte dag te organiseren om stil te staan bij slachtoffers van andere oorlogen en vredesmissies. En 4 mei te beperken tot de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

UITSPRAKEN VAN DEELNEMERS OVER 4 EN 5 MEI

"Mensen zijn gewoon aan het werk en dus niet vrij, op Bevrijdingsdag! Ik zeg dat niet om een vrije dag te scoren. Ik ben zelf al gepensioneerd. Maar we nemen 5 mei daardoor niet zo serieus."

"Er zou wel meer respect mogen zijn voor de 2 minuten stilte om 20 uur."

"Ik ervaar de 4 en 5 mei dagen en de bijeenkomst op de Dam als heel positief. De 2 minuten stilte, de trompet: het raakt me elk jaar weer."

"Het persoonlijk verhaal van iemand maakt veel meer indruk dan een nieuwsbericht of film. Op 4 mei moeten we die verhalen blijven vertellen."

"De huidige conflicten zijn niet van invloed op hoe ik 4 en 5 mei beleef. Het gaat voor mij om het terugdenken aan de Tweede Wereldoorlog. De slachtoffers, maar ook de bevrijders."

"Ik ben eigenlijk heel verbaasd. 4 mei is stilstaan bij de Tweede Wereldoorlog. De boodschap daarvan is: we willen dit nooit meer. En dan vindt er tegelijkertijd een oorlog plaats in onze eigen achtertuin in Europa en in het Midden-Oosten, dat laten we gewoon gebeuren."

"Het gaat me een beetje te ver. Ik gun iedereen een feestje, Maar al die kermissen... Ik kan me niet voorstellen dat mensen op de kermis nog denken aan vrijheid of de bevrijding."

"Voor de jeugd zijn er festiviteiten. Dat vind ik prima. Jongeren van nu zijn er niet meer zo mee bezig als wij vroeger. Mijn kleinkinderen van 20 ook niet. Dan helpt het wel als er een vast moment is in het jaar om bewust te zijn van de waarde van vrijheid."

CONCLUSIE: 4 EN 5 MEI

Alle deelnemers vinden de Nationale Herdenking op 4 mei belangrijk, voornamelijk als eerbetoon aan slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en als waarschuwing tegen toekomstige conflicten. Voor sommige deelnemers heeft de herdenking door de huidige geopolitieke spanningen een diepere betekenis gekregen.

In tegenstelling tot 4 mei wordt Bevrijdingsdag als minder impactvol ervaren, voornamelijk omdat het geen officiële jaarlijkse vrije dag is. De associatie met de Bevrijdingsfestivals overheerst, waarbij vragen rijzen over de mate waarin bezoekers daadwerkelijk stilstaan bij de betekenis van vrijheid.

7. ONDERZOEKSVERANTWOORDING

LISS PANEL

Voor de jaarlijkse meting van het Nationaal Vrijheidsonderzoek wordt vanaf 2020 gebruik gemaakt van het LISS panel van Centerdata. Het LISS panel is een representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking en bestaat uit circa 5.000 huishoudens en 7.000 individuele panelleden. Deze huishoudens krijgen maandelijks vragenlijsten voorgelegd over verschillende onderwerpen. De wervingssteekproef voor het panel wordt getrokken door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS); het is niet mogelijk jezelf aan te melden voor het panel.

STEEKPROEF

Voor het Nationaal Vrijheidsonderzoek (NVO) is een selectie uit het LISS panel benaderd. De deelnemers van de eerste tot en met vijfde meting uit 2020-2024 die nog steeds actief deelnemen aan het LISS panel zijn uitgenodigd voor het NVO 2025. Daarbij zijn er ook extra jongeren (16 en 17 jaar) en mensen met een migratieachtergrond geselecteerd. Uiteindelijk hebben ruim 1.200 personen aan het onderzoek meegedaan. Het grootste deel van deze respondenten heeft ook deelgenomen aan de vorige metingen (80% heeft meegedaan aan de meting van 2024).

De vragenlijst is net als vorige jaren voorgelegd in de maand februari. De vragen over de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag gaan over 4 en 5 mei 2024.

RESPONS

Van de panelleden die zijn uitgenodigd voor het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2025 (n=1.582), hebben 1.259 leden de volledige vragenlijst ingevuld (80%). Dit is vergelijkbaar met voorgaande jaren (2020: 79%; 2021: 82%; 2022: 81%; 2023: 80%, 2024: 79%). De geselecteerde panelleden hadden van 3 tot en met 25 februari 2025 de tijd om de vragenlijst in te vullen. Naast de uitnodiging is er in deze maand twee keer een herinnering gestuurd aan de mensen die tot dan toe niet hadden geantwoord. Voor de deelname kregen respondenten een financiële vergoeding.

INTERVIEWS

Voor dit onderzoek zijn aanvullend op de enquête in totaal 12 diepte-interviews afgenomen. Na het invullen van de vragenlijst in februari 2025 hebben ongeveer 300 respondenten aangegeven interesse te hebben in deelname aan een vervolgesprek. Uit deze 300 respondenten is een selectie gemaakt. De deelnemers zijn geselecteerd op basis van leeftijd, man – vrouw verdeling en de mate waarin ze eens of oneens waren met de volgende stelling:

- Ik ben bang dat er de komende vijf jaar een oorlog uitbreekt waarbij Nederland betrokken raakt.

De deelnemers bestonden uit 6 mannen en 6 vrouwen. Op één deelnemer na (Indonesische achtergrond), heeft geen van de deelnemers een migratieachtergrond. De verdeling naar leeftijd en opleiding is als volgt:

	Aantal deelnemers diepte-interviews
16-24 jaar	1
25-34 jaar	3
35-44 jaar	1
45-54 jaar	3
55-64 jaar	1
65 jaar en ouder	3

	Aantal deelnemers diepte-interviews
havo/vwo	1
mbo	1
hbo	4
wo	6

ONDERZOEKSVERANTWOORDING

De interviews zijn afgenomen via telefoon- en videogesprekken, afhankelijk van de voorkeur van de respondent.

De interviews vonden plaats in maart 2025 en duurden gemiddeld tussen de 40 en 60 minuten. Op basis van een semigestructureerde vragenlijst zijn er gesprekken gevoerd rondom de drie hoofdthema's: vrijheid, (angst voor) oorlog en de betekenis van de Nationale Herdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei.

Per thema wilden we antwoord krijgen op de volgende vragen:

Vrijheid

Aan welke vormen van vrijheid hecht men het meest?

Om wat voor soorten vrijheid gaat het, waarin men zich aangetast voelt?

Of van welke vormen van vrijheid vreest men dat die in de toekomst worden weggenomen?

Angst voor oorlog

Hoe bang is men dat er de komende vijf jaar een oorlog uitbreekt waarbij Nederlandse militairen betrokken raken?

Hoe bang is men dat er de komende vijf jaar een oorlog uitbreekt op Nederlands grondgebied?

Zijn de angst voor / zorgen voor oorlog toegenomen de afgelopen jaren? Zo ja, waarmee (met welke mondiale gebeurtenissen) heeft dit te maken?

Waar is men concreet bang voor? Wat voor eventuele invloed heeft die angst op het leven van mensen?

Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag

Wat is de relatie met herdenken?: In hoeverre heeft die angst (of het gebrek daaraan) invloed op of/hoe men herdenkt? In hoeverre hebben recente wereldwijde conflicten en oorlogen invloed op of/hoe men de vrijheid viert? Aan wie denkt men op 4 mei, en in hoeverre is dat veranderd de afgelopen jaren? Indien dat is veranderd, waar ligt dat aan? Voor wie vindt men de herdenking belangrijk?

Wat is de relatie met 5 mei?: In hoeverre heeft die angst (of het gebrek daaraan) invloed op of/hoe u de vrijheid viert op 5 mei? In hoeverre hebben recente wereldwijde conflicten en oorlogen invloed op of/hoe men de vrijheid viert? Is hun opvatting over vrijheid de afgelopen jaren veranderd?

Indien die is veranderd, waar ligt dat aan? Voor wie vindt men 5 mei belangrijk?

De antwoorden zijn vervolgens thematisch geanalyseerd om patronen en terugkerende inzichten te identificeren.

REFERENTIES INTERVIEWS

Kalcza-Janosi, K., Kotta, I., Marschalko, E. E., & Szabó, K. (2022). The Fear of War Scale (FOWARS): Development and initial validation. *The Social Science*.

Van den Bergh, S., Hirsch Ballin, M., Demant, F., & Kuipers, M. (2023). *Vrijheid verdiepen: Handreiking voor het denken over vrijheid op 4 en 5 mei*. Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Vierkant, R. A., Stetka, V., & Reiner, M. (2017). Intrinsic and extrinsic sense of freedom: Measurement and initial validation. *Social Psychological Bulletin*, 12(2), 1–13.

SAMENSTELLING NAAR LEEFTIJD

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2024)
16-24 jaar	10%	10%	11%	10%	10%	10%	13%
25-34 jaar	13%	13%	12%	10%	11%	13%	16%
35-44 jaar	14%	13%	13%	11%	11%	12%	15%
45-54 jaar	17%	16%	14%	15%	15%	16%	15%
55-64 jaar	20%	19%	19%	19%	19%	19%	16%
65 jaar en ouder	27%	30%	31%	36%	34%	30%	25%

SAMENSTELLING NAAR OPLEIDINGSTYPE (HOOGST AFGEROND)

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2024)
Basisonderwijs	7%	7%	8%	10%	10%	10%	9%
Vmbo, mbo1, avo onderbouw	16%	16%	18%	19%	20%	20%	19%
Havo, vwo	11%	11%	11%	10%	11%	10%	10%
Mbo 2, 3, 4	27%	26%	24%	23%	22%	23%	26%
Hbo	24%	25%	25%	26%	25%	25%	22%
Universiteit	16%	15%	15%	13%	13%	12%	14%

SAMENSTELLING NAAR HERKOMST

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2022)
Zonder migratieachtergrond	75%	74%	76%	76%	77%	78%	75%
Eerste generatie westerse migratieachtergrond	5%	6%	6%	6%	5%	5%	6%
Eerste generatie van niet-westerse migratieachtergrond	8%	8%	7%	7%	7%	7%	7%
Tweede generatie van westerse migratieachtergrond	6%	6%	5%	5%	6%	5%	5%
Tweede generatie van niet-westerse migratieachtergrond	7%	7%	6%	6%	5%	5%	6%

SAMENSTELLING NAAR GESLACHT

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2024)
Man	48%	49%	49%	48%	48%	47%	49%
Vrouw	52%	51%	51%	52%	52%	53%	51%

SAMENSTELLING NAAR PROVINCIE

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2024)
Groningen	5%	5%	5%	5%	5%	5%	4%
Friesland	4%	4%	3%	4%	4%	4%	4%
Drenthe	2%	2%	2%	3%	2%	3%	3%
Overijssel	6%	7%	7%	6%	6%	6%	6%
Flevoland	3%	2%	2%	3%	2%	2%	2%
Gelderland	15%	13%	13%	13%	14%	15%	12%
Utrecht	6%	7%	7%	6%	7%	7%	8%
Noord-Holland	15%	16%	16%	16%	16%	16%	17%
Zuid-Holland	19%	20%	20%	20%	20%	20%	22%
Zeeland	2%	1%	2%	2%	2%	2%	2%
Noord-Brabant	16%	16%	15%	15%	15%	15%	15%
Limburg	7%	7%	7%	8%	7%	7%	7%

SAMENSTELLING NAAR HERKOMST

	Steekproef NVO 2025	Steekproef NVO 2024
Zonder migratieachtergrond	75%	74%
Antilliaans / Surinaams	5%	5%
Turks / Marokkaans	4%	4%
Andere niet-westerse migratieachtergrond	5%	6%
Andere westerse migratieachtergrond	8%	8%
Indonesisch	4%	3%

SAMENSTELLING NAAR STEDELIJKHEID (Omgevingsadressendichtheid per km2)

	Steekproef NVO 2025	Populatie (bron: CBS 2024)
Zeer sterk stedelijk (2.500 of meer) bijv. Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht	23%	26%
Sterk stedelijk (1.500 tot 2.500) bijv. Haarlem, Leiden, Groningen, Breda	29%	25%
Matig stedelijk (1.000 tot 1.500) bijv. Amersfoort, Apeldoorn, Zwolle	20%	17%
Weinig stedelijk (500 tot 1.000) bijv. Venray, Drachten, Oosterhout	16%	17%
Niet stedelijk (minder dan 500) bijv. Schiermonnikoog, Westerveld (Drenthe)	12%	16%

RAPPORTAGE VAN DE RESULTATEN

Bij het maken van vergelijkingen tussen de metingen van verschillende jaren zijn alleen de deelnemers meegenomen die aan meerdere metingen hebben meegedaan. Dit geldt niet voor de afzonderlijke resultaten in de afbeeldingen: hierbij is steeds de *volledige* steekproef meegenomen.

Bij sommige vragen was het mogelijk te antwoorden met 'Ik weet het niet'. Als deze categorie buiten beschouwing is gelaten in een analyse staat dat vermeld in het rapport. In alle andere gevallen is de categorie wel meegenomen.

Voor de vragen over de deelname aan onderdelen van de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag, de vraag over wie men herdenkt tijdens 4 mei, de redenen waarom men wel of niet stilstaat bij 4 en 5 mei en de herdenkingen die men vorig jaar heeft gevolgd geldt: men moest per item antwoorden met 'nee' of 'ja', en niet slechts de antwoorden aanvinken die van toepassing waren. Voor deze methode is gekozen omdat een simpelere 'meer antwoorden mogelijk'-vraag bepaalde resultaten kan onderbelichten als mensen te snel door de vragen heen gaan.

Voor de tabellen geldt dat het door afrondingsverschillen voor kan komen dat de percentages niet exact tot 100% optellen.

VERSCHILLEN

Bij de resultaten van vooraf bepaalde vragen is gekeken of er verschillen zijn tussen leeftijdscategorieën, (migratie)achtergrond en (waar gewenst) stedelijkheid. Wanneer we spreken over 'zonder migratieachtergrond' betekent dit dat zowel de persoon zelf als beide ouders in Nederland zijn geboren. Van een bepaalde herkomstgroep (achtergrond) is sprake als tenminste één van de ouders in het buitenland is geboren.

De hoogst gevolgde opleiding is als controlevariabele meegenomen in de analyse, er is niet gerapporteerd over verschillen naar opleiding.

Als in deze rapportage wordt gesproken van verschillen, betekent het dat het een significant verschil betreft. Er is rekening gehouden met een p-waarde van 0.05. Dit betekent dat bij een significant resultaat, de kans dat het gevonden verschil op toeval berust, 5% of minder is. Voor vergelijkingen tussen het voorgaande jaar en de huidige meting is de McNemar-toets of Wilcoxon Signed Ranks-toets gebruikt, afhankelijk van het aantal categorieën. Hierin zitten alleen deelnemers aan de jaren waarop wordt vergeleken. Aangezien de samenstelling van de groepen varieert in leeftijd, stedelijkheid, opleidingstype en/of herkomst (migratieachtergrond) zijn multivariate analyses (regressie) uitgevoerd waarin tegelijk opleiding, leeftijd, herkomst en stedelijkheid zijn opgenomen. De resultaten naar leeftijd, herkomst en (waar gewenst) stedelijkheid zijn gerapporteerd in hoofdstuk 5 (VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN).